

philosophy.naiaau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

2(20)'2020

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- Index Copernicus International (ICV 2019 = 43.69);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2020**

Філософські та методологічні проблеми права

2
(20)
2020

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23)

Редакційна колегія:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Дротянко Л. Г., доктор філософських наук, професор;

Зарубей В. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Охріменко С. С., кандидат юридичних наук;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Юринець Ю. Л., доктор юридичних наук, доцент;

Некрасов В. А., кандидат юридичних наук, доцент;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;
Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, доцент;

Андреев Д. В., доктор юридичних наук, доцент;

Шаптала Н. К., доктор юридичних наук;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Павелишин О. В., доктор юридичних наук, доцент

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

X0 **Філософські та методологічні проблеми права** : наук. журн. / [редкол.: Н. В. Камінська (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – № 2 (20). – 154 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

2(20)'2020

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2019 = 43.69);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2020**

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(20)
2020

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 23, dated December 21st, 2020)

Editorial board:

Kaminska N., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Varha Ch., Doctor of Law, Professor;

Drotianko L., Doctor of Philosophy, Professor;

Zarubei V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Okhrimenko S., Ph.D in Law;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Yurynets Yu., Doctor of Law, Associate Professor;

Nekrasov V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;

Strelchenko O., Doctor of Law, Associate Professor;

Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor;

Shaptala N., Doctor of Law;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlysyn O., Doctor of Law, Associate Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: N. Kaminska (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2020. – No. 2 (20). – 154 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТИЦЬКИЙ М. В., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Етичні та правові погляди Піфагора	8
KOSTYTYSKYI M., KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N. Ethical and Legal Views of Pythagoras	
КАМІНСЬКА Н. В. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи)	15
KAMINSKA N. Rule of Law as a Detining Constitutional Basis for Resolving Election Disputes (Methodological Approaches)	
ІВАНОВ С. Б. Філософсько-правова рефлексія Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права	23
IVANOV S. Philosophical and Legal Reflection of the Constitution of Pylyp Orlyk as a Phenomenon of European Law	
КРАВЕЦЬ В. В. Науково-правові й методичні засади вдосконалення професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення в Україні	34
KRAVETS V. Scientific-Legal and Methodical Bases of Improvement of Professional Training of Experts of Sphere of Medical Service of the Population in Ukraine	
АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА	
ПАВЛИШИН О. В., ВАСЮТА Ю. В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей	40
PAVLYSHYN O., VASIUTA Yu. Justice as a Part of the Idea of Law and its Place in the System of Legal Values	
ПАРАЩУК Л. Г. Аксіологічне осмислення особистих немайнових прав фізичної особи	48
PARASHCHUK L. Axiological Understanding of Personal Non-Property Rights of an Individual	
ГОРБАЧ-КУДРЯ І. А. Емпірична модель поліцейської протидії домашньому насильству	55
HORBACH-KUDRIA I. Empirical Model of Police Countering Domestic Violence	

ПОЛІТИКА І ПРАВО

ВОВК В. М.

Соматичні права як кластер юридичних гарантій
«самовласності» в контексті трансгуманізму68

VOVK V.

Somatic Rights as a Cluster of Legal Guarantees
«Self-Ownership» in the context of Transhumanism

САВОЙСЬКА С. В.

Інституційні напрями дослідження
моделі мовної політики73

SAVOISKA S.

Institutional Directions of Research of the Language Policy Model

РУДЮК В. С.

Диджиталізація в сучасному судочинстві82

RUDIUK V.

Digitalization in Modern Judicial Procedure

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

ГВОЗДІК О. І.

Логіко-семантичний аспект побудови
стратегій розслідування86

HVOZDIK O.

Logical-Semantic Aspect of Building Investigation Strategies

ШПАКОВИЧ О. М., КАГРАМАНЯН Д. Д.

Внутрішнє право міжнародних організацій93

SHPAKOVYCH O., KAGRAMANIAN D.

Internal Law of International Organizations

КОМНАТНИЙ С. О.

Філософсько-правові проблеми формування права
на житло в контексті інтеграції міжнародних норм
права в національне законодавство 102

КОМНАТНИЙ С.

Philosophical and Legal Problems of Formation of the Right
to Housing in the context of Integration International
Rules of Law into National Legislation

КРАВЧЕНКО І. М.

Проблеми правового регулювання відеоспостереження
та інших заходів контролю за найманими працівниками 114

KRAVCHENKO I.

Problems of Legal Regulation of Video Surveillance
and other Measures of Control over Employees

САРКІСЯН В. М.

Роль громадського контролю за виборами
в протидії кримінальним правопорушенням
виборчого законодавства України 126

SARKISIAN V.

Role of Public Election Control in Combating Criminal
Offenses in the Electoral Legislation of Ukraine

ПРУС І. М.
Новели законодавства щодо порушення
персональних даних у сфері домашнього насильства
та насильства за ознакою статі..... 133

PRUS I.
Innovations of Legislation on Violation of Personal Data in the Field
of Domestic Violence and Gender-Based Violence

РЕЦЕНЗІЇ

ЩЕРБАКОВСЬКИЙ М. Г.
Теоретичні та практичні засади проведення
техніко-криміналістичних досліджень
під час розслідування злочинів 140

*Рец. на кн.: Арешонков В. В. Техніко-криміналістичні дослідження
у розслідуванні злочинів : монографія. Київ : Маслаков, 2020. 584 с.*

SHCHERBAKOVSKYI M.
Theoretical and Practical Principles of Technical Forensic Research
in the Investigation of Crimes

*Review of the book: Areshonkov V. Technical forensic research in the investigation of crimes :
monograph. Kyiv : Maslakov, 2020. 584 p.*

КРАВЕЦЬ В. М., ПАВЛИШИН О. В.
Особливості, актуальні тенденції та перспективи розвитку
інформаційного суспільства в Україні:
філософсько-правовий вимір..... 143

*Рец. на кн.: Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади
розвитку інформаційного суспільства : монографія
/ за наук. ред. М. В. Костицького. Київ : Логос, 2019. 346 с.*

KRAVETS V., PAVLYSHYN O.
Features, Current Trends and Prospects for the Development
of the Information Society in Ukraine: Philosophical and Legal Dimension

*Review of the book: Kushakova-Kostytska N. Philosophical and legal principles
of information society development : monograph / for science. ed. M. Kostytskyi.
Kyiv : Lohos, 2019. 346 p.*

ОГЛЯД КОНФЕРЕНЦІЇ

КРАВЕЦЬ В. М., ПАВЛИШИН О. В.
VIII Всеукраїнська конференція «Філософські,
методологічні та психологічні проблеми права»:
запроваджена академією традиція триває
в сучасних умовах..... 147

KRAVETS V., PAVLYSHYN O.
8th All-Ukrainian Conference «Philosophical, Methodological
and Psychological Problems of Law»: the Tradition Introduced
by the Academy Continues in Modern Conditions

ДО УВАГИ АВТОРІВ 149

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА І МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12+340.15

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.8>

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Етичні та правові погляди Піфагора

Стаття про етичні та правові погляди Піфагора містить інформацію про універсальну систему знань, створену давньогрецьким філософом, мислителем і мудрецем Піфагором, та місце в ній ідей і теорій, які стосуються етики й права. Піфагор ніколи не був лише схоластичним теоретиком. Його ідеї, зокрема етичні й правові, втілювалися в практику самим мислителем і його учнями та послідовниками. Важливе світоглядне й практичне значення мають ідеї справедливості та всезагальної любові. Зміст поняття справедливості змінювався і за тисячі років до Піфагора, і за тисячі років після нього. Сучасне розуміння справедливості ґрунтується значною мірою на визначенні, сформульованому в античний період. Нині автори посилаються на Платона, який вважає справедливість добродієністю, на Аристотеля, котрий пов'язує справедливість із заслугами перед суспільством, але не посилаються на Піфагора, який за два століття до названих філософів дав визначення справедливості як відплати рівного за рівне. З огляду на загальне розуміння справедливості Піфагор відкрив новий її вид – законодавчу, яка є навіть кращою за судову справедливість. Метою дослідження є спроба прослідкувати джерела філософсько-теоретичних засад європейського права. Методологічною базою дослідження є поліметодологічний «горизонтальний» підхід. Викладений матеріал представляє певну наукову новизну, оскільки аналізовані авторами питання впродовж трьох десятиліть в Україні майже не досліджувалися. Можна дійти висновку, що і теоретикам, і практикам доцільно нагадати етичні й правові погляди Піфагора, котрий у своїй універсальній системі знання не відокремлював етику ні від права, ні від закону.

Ключові слова: справедливість; закон; етика; право; відплатна справедливість; любов-злагода.

Вступ

Етичні й правові погляди давньогрецького філософа, мислителя та мудреця Піфагора базувалися на універсальній системі знань, створеній ним. Піфагор ніколи не був лише схоластичним теоретиком. Його ідеї, зокрема етичні й правові, втілювалися в практику самим мислителем і його учнями та послідовниками. Вагоме світоглядне й практичне значення мають ідеї справедливості та всезагальної любові. Зміст поняття справедливості змінювався і за тисячі років до Піфагора, і за тисячі років після нього. Сучасне розуміння справедливості базується значною мірою на визначенні, сформульованому в античний період. Нині автори посилаються на Платона, який вважав справедливість добродієністю, на Аристотеля, котрий пов'язує справедливість із заслугами перед суспільством, але не посилаються на Піфагора, який за два століття до названих філософів дав визначення справедливості як відплати рівного за рівне. З огляду на загальне розуміння справедливості, Піфагор відкрив новий її вид – законодавчу, яка є навіть кращою за судову справедливість.

Мета і завдання дослідження

Метою та завданням зазначеного дослідження є спроба прослідкувати джерела філософсько-теоретичних засад європейського права в контексті етичних і правових поглядів Піфагора – філософа, мислителя та мудреця.

Виклад основного матеріалу

Життя й творчість Піфагора проходили в період так званого «осьового часу». Це поняття ввів у науковий обіг німецький філософ Карл Ясперс 1949 року в книзі «Суть і призначення історії». Він запропонував концепцію єдності всесвітньо-історичного процесу, поділеного на чотири періоди: доісторичний, епоха великих культур давнини, «осьовий час» і науково-технічна епоха.

«Осьовий час» (К. Ясперс відводить йому період з VIII до II ст. до н. е.) характеризується формуванням духовних начал людства: паралельно та незалежно в різних «осьових» народів – індусів, китайців, персів, іудеїв та еллінів (греків). Для цього часу характерним є розпад міфологічної свідомості, людина перетворюється на вільну особистість, яка починає усвідомлювати власні можливості, боротьба проти багатобожжя

та за єдиного трансцендентного Бога, на зміну локальним історіям приходить всесвітньо-історичний процес. У цей час виникають нові регіональні та всесвітні релігії. На думку К. Ясперса, у цей період бере початок спільна історія людства (Jaspers, 2010). В Індії з'являються мудреці Упанішад та Будда, в Китаї – Кон-Фу-Цзи та Лао-цзи, в Персії – Заратустра, в Іудеї – пророки Ісая, Ієремія, Іезикіль та Даниїл (це вони за часів Вавилонського полону євреїв створили основи іудаїзму як релігії) і, звичайно, Піфагор, який за значущістю та універсальністю створеного ним вчення не був «нижчим» від засновників нових релігій чи іудейських пророків. Зазначені мудреці, мислителі й пророки все ж таки «хворіли» на регіоналізм. Можливо, певною мірою винятком був Сіддгартха Гаутама (Будда). Але ще більшим винятком й універсалом був Піфагор. Його універсалістське вчення, в якому поєднані математика, геометрія, музикознавство, естетика, етика, політологія, психологія, право і державознавство, та ще й езотерика, не було доступним і зрозумілим сучасникам і наступникам (навіть таким, як Аристотель та ін.), і випередило свій час принаймні на 2,5 тисячоліття.

Упродовж історії від «осьового часу» Піфагор був першим і єдиним, хто синтезував філософію, науку, теологію, мистецтво, езотерику, суспільство-знавство в єдине вчення «Про все». Спроби повторити Піфагора робили Якоб Бьоме в XVI ст., Олена Блаватська в XIX ст., Володимир Вернадський і Рудольф Штайнер в XX ст., Стівен Гокінг та Олександр Бондар у XXI ст. Слід зазначити, що лише мислителі та вчені нашого століття, маючи підґрунтя досягнення теоретичної фізики, астрономії, біології з генетикою, теорію інформації, нанотехнології та технології взагалі, змогли зробити вдалі спроби конструкції сучасного універсального знання. На жаль, поза увагою залишилися теософія, теологія, мистецтвознавство. А, значить, і картина універсуму не є повною та викінченою. Без цих сфер знання універсальну, цілісну та єдину картину «знання всього» не досягнути. Іншими словами, можна сказати, що до методологічного та світоглядного рівня Піфагора нині ми «повернулися обличчям», але ще не піднялися.

Вчення Піфагора базується на декількох фундаментальних принципах чи засадах. Це:

- гармонія як основа буття та світобудови;
- джерело гармонії є благо;
- міра як іманентна характеристика буття є вищою реальністю, гарантією автентичності та благосності;
 - число як вираз визначеності буття;
 - зв'язок числа та звуку;
 - визначення безмежного як становлення світу;
 - всезагальна любов як основа існування;

– безсмертя й метапсихоз душ;

– облаштування людського світу на підставі покращення моральності, суспільного порядку та законів (Proleev, 2001).

І сучасників мислителя, і багатьох дослідників цікавлять питання: де, як, коли Піфагор добув таких знань, котрі й склали його універсальну систему? Молодший сучасник Піфагора Геракліт, людина скандальна та мізантропічна, з одного боку, стверджував, що Піфагор – видатний мислитель, а з іншого боку, заявляв, що Піфагорове вчення – це «понасмикування» з багатьох джерел, а, власне, нічого Піфагорового немає, та ще, що многозначство розуму «...не навчає, інакше воно навчило б і Гесіода з Піфагором, і Ксенофонта з Гекатеєм. Бо єдина мудрість – осягнути знання» (Laertius, 2013). Не будемо зупинятися на суперечностях у висловлюванні Геракліта, адже досягнути мудрості через знання неможливо без отримання знань в інших народів, а Піфагор успішно цим займався: навчався у фінікійців, сирійців, єгиптян, вавилонян, халдеїв, персів, євреїв, індусів (за твердженням Ошо – і китайців) (Bkhaavan Shri Radznish, 2010). Так чи знання Піфагора є еkleктикою, набором різноманітних фрагментів, чи все ж таки цілісною, універсальною системою? Думаємо, що навіть ті фундатори релігій, які отримували знання через одкровення (Будда, Зороастр, іудейські пророки, Ісус Христос, Магомет), все ж мали певні позитивні знання, отримані в результаті життєдіяльності, практичного досвіду, навчання. А без такого первинного знання ніякого одкровення бути не могло. Так і з Піфагором – усяке нове знання додавалося вже до наявного, синтезувалося з ним, аж доки не була сформована система знання Піфагора. Зрештою, знайти в ній, що є, власне, від самого Піфагора, а що від систем знань фінікійських, єгипетських, вавилонських, халдейських, перських, іудейських, індуських мудреців, – не можливо, бо ми маємо справу не з плагиатом, запозиченням чи освоєнням, а зі сплавом, синтезом, котрий і створив нове знання, яке ми називаємо піфагорійським.

Біографія, зміст творів, діяльність, вчення Піфагора передані нам у неточному, спотвореному, а часом сфальсифікованому вигляді (Kostytskyi, 2020). Про нього писали Алкімант, Андрон з Ефесу, Аристоксен Гераклід Понтійський, Ісократ, Ксенократ, Спевсіпп та інші. Один раз про Піфагора згадує Платон та двічі – Аристотель. Більш інформативними є біографії Піфагора, складені Діодором Сицилійським й Аполлонієм Тіанським. Уже в IV ст. н.е. з'являються розлогі біографії мислителя, підготовлені Порфірієм із Тіра в Фінікії («Життя Піфагора») та його учнем Ямвліхом (Ямблїхом) з Халкіді в Сирії («Про піфагорійське життя»).

Дивним є те, що достатньо об'ємні біографічні твори про Піфагора були написані через шість-сім століть після його життя та діяльності. А потім на багато століть – мовчання і забуття. І лише на початку XIX ст. у Франції вийшла невелика книжка «Піфагорові закони і моральні правила». У XX – XXI ст. Піфагорові було присвячено низку робіт американських і європейських вчених [див., наприклад (Fideler, 1987; Strohmeier, & Westbrook, 2012; Cornelli, McKirahan, & Macris, 2013; Horky, 2013; Gemelli Marciano, 2014; Pello, 2018), а з 70-х рр. XX ст. опубліковано праці лєнінградських (тепер – петербурзьких) філологів та істориків. У XXI ст. вийшла в друк книга «Піфагор. Золотий канон. Фігури езотерики» (Pifagor, 2001). У багатотомних і «всєсвітніх» філософських енциклопедіях Піфагору присвячено залєдвє по кілька сторінок. Так, у багатотомному «Європейському словнику філософій», підготовленому під керівництвом Барбари Кассєн й опублікованому у Франції, а тепер і в Україні, Піфагора згадано (в кількох словах) у зв'язку з розкриттям змісту термінів «lex», «логос», «патос», «задоволення» і «перекладати». А самого мислителя ніби й не існує. Показовою може бути цитата зі статті «Патос» цього словника (т. 1): «Тому, що для Цицерона історія душі походить від Платона, або ще раніше від Піфагора. Піфагор, а згодом Платон, розрізняли у *ψυχή* дві частини, на основі визначальної ознаки чи дії (Kassen, 2009). За всієї поваги до керівника авторського колективу й автора конкретної статті, вражає вільне поводження з іменами та авторством мислителів. Адже очевидним є те, що Платон і Аристотель, які жили й творили через два століття після Піфагора, використали та розвинули його вчення про душу (і не тільки). І, як було узвичаєно в античній традиції, часом без згадки про самого «первинного» автора – Піфагора (така практика успішно використовується в усіх сферах науки й по сьогодні).

У період життя Піфагора відбулися знамениті історичні події: укріпилася Перська держава, пророк Зороастр заснував нову релігію – зороастризм (приблизно 600 р. до н. е.), мав місце «вавилонський полон» іудеїв (587 р. до н. е.), було створено Перську державу, яка завоювала території від Індії до Середземного моря, від Чорного моря до Єгипту (550 р. до н. е.), сталося падіння Вавилонської держави під ударами персів та кінець «вавилонського полону» іудеїв (539 р. до н. е.), було остаточно встановлено демократію в Афінах (510 р. до н. е.) та Римську республіку (509 р. до н. е.), відбулися греко-перські війни та битва при Маратоні (490 р. до н. е.). Приблизно в цей же час в Елладі та в Римі сталися феноменальні зміни у сфері законодавства: в Спарті діяли

неписані закони правителя Лікурга (жив між IX ст. і 1 пол. VII ст. до н. е.), в грецькій колонії Локра у Великій Греції з'явилися перші в Європі писані закони (661 р. до н. е.), афінський державний діяч Драконт (Дракон) склав звіт законів в Афінах (621 р. до н. е.), афінський архонт Солон провів законодавчі реформи (560 р. до н. е.), а лідєр демосу в Афінах Клісфєн провів законодавчі реформи й остаточно утвердив демократію (507 р. до н. е.), і, нарешті, у Римській республіці з'явилися Закони XII таблиць, виставлені на Форумі та доступні для всіх (450 р. до н. е.).

Ми схильні вважати, що Піфагор упродовж майже трьох десятиліть вивчав філософію, теологію, отримував наукові знання та проходив посвяту у мудреців, релігійних лідєрів тодішнього цивілізованого світу – від Єгипту до Індії, а, може, й Китаю. Нам важко уявити собі психологію тодішніх мудреців, фундаторів релігії, жєрців різноманітних храмів. Навряд чи вони сприймали Піфагора позитивно. Перенесемося через 2,5 тисячоліття у сьогодні: як би могли поставитись сучасні вчені або священнослужителі з різних релігій, рас, культур до такого універсального вченого та мислителя, кожен раз неофіта й учня? Питання риторичне. Зауважимо, що треба було мати неабияку терплячість, мужність, силу волі, щоб десятиліттями вчитись, перебуваючи при цьому не в кращих умовах (загадкою залишається фінансова сторона мандрів Піфагора, адже немає відомостей про джерело його доходів).

Незалежно від того, чи добровільно, чи примусово (перський полон і мандрівка до Вавилону), Піфагор завжди опинявся в центрах духовного, наукового та філософського життя – у храмах. Перебуваючи там роками, а часом і десятиліттями, він не міг не знайомитися із законодавством і правом країн, в яких опинявся.

У Стародавньому Єгипті законодавство не було кодифіковане. Правовою основою життя суспільства були релігійні принципи. Вони реалізувалися в законотворчості фараонів («синів божих»), які були очільниками й судової влади. Уже тоді в Єгипті відбувалося застосування судових прецедентів, особливо у сфері приватно-правових відносин (набуття власності, спадкування, дарування тощо). Певним джерелом права була єгипетська «Книга мертвих», записана у період 1550–1070 рр. до н. е. Але містить вона тексти, укладені приблизно з 2325 по 1700 р. до н. е. ("Drevneegipetskaia kniga", 2004). До нас дійшли такі єгипетські нормативні акти, як: «Дєкрєт із Коптоса», «Приписи про службові обов'язки верховного сановника», «Прикордонний напис столиці Ехнатона», «Участь землероба» та ін.

У Мєсопотамії, на відміну від Єгипту, законодавство кодифікувалося ще з початку III тисячоліття до н. е. До нас дійшли повністю чи

частково кодекси, введені шумерськими правителями Урукагіною (близько 2350 р. до н. е.), Ур-Наму (близько 2100 р. до н. е.), Ліпет-Уштар (близько 1930 р. до н. е.). З пізнішого періоду до нас дійшли закони міста-держави Ешнуна (XIX ст. до н. е.), Судебник хеттських царів (XIV ст. до н. е.), асирійські закони, складені в кінці II тисячоліття до н. е., фінікійські та єрусалимські написи від IX до III ст. до н. е. (Struve, 1936).

Найбільш відомим з цього періоду є Кодекс Хаммурапі (Гамурабі) – вавилонського царя, який правив у XVIII ст. до н. е. (Vertman, 2005).

Отже, Піфагор був обізнаний з історією та основами законодавчого процесу в країнах, де він побував. Однак, як й інші сфери знання, політику, державознавство, законо- і правотворення Піфагор пов'язує з гармонією та етикою. Тому епіграфом до опису державницьких і правових поглядів мислителя можна взяти його ж настанову: «Народи! Старайтесь перш за все мати добрі моральні звичаї, ніж закони: звичаї є самі першими законами» ("Pifagorovu zakonu", 2000).

Гармонія в Піфагора є основою світобудови та буття. Власне, усе життя мислителя та його творча діяльність пов'язані з пошуком гармонії та дотримання її. Саме вона має привносити в усе порядок, благо та красу. Гармонія є суттю істинного буття, яке віднайшло в собі міру та співрозмірність. Буття ж є благом, до якого прагне людина й народи. Піфагор навчав, а піфагорійці продовжили навчати, що покращення людської моралі, людського буття, суспільного порядку забезпечують правильну спрямованість людей і народів. Проголошена мудрецем, його учнями та послідовниками ідея суспільної перебудови як засобу покращення людської істоти пройшла через віки та є актуальною й сьогодні. Засобом такого покращення є етична максима, сформульована Піфагором: через утвердження всезагальної любові й злагоди відбудеться покращення людської природи. Усе життя Піфагор проповідував дружню полюбовну злагодку всіх зі всіма, через яку досягається справедливість, спільність, розсудливість, повагу до батьків і старших, стриманість. Найкращою людиною Піфагор вважав того, хто без сторонньої поради може передбачити, що йому корисно, а найгіршою – того, хто, вчиняючи погано, сподівається на краще. Він твердив, що нерозумним є сприймати думку будь-якої людини, особливо, якщо це думка більшості людей; правильно сприймати й судити дано небагатьом, лише людям обізнаним, посвяченим (Pifagor, 2001). У житті мудрець проповідував «серединну» лінію (що дуже нагадує вчення Кон-Фу-Цзи і Лао-Цзи), середню міру мисленої та душевної енергії. Піфагор зневажав у житті

розкіш та був прибічником скромності, помірності, благопристойності.

Цікавим є розмірковування Піфагора про те, що мають однакову силу (рівну) в потойбічному світі у підземному царстві, де править Аїд (Плутон), – богиня вищої правди й справедливості Діке, у царстві живих, де править Зевс, – богиня правосуддя та правопорядку Феміда, а в полісах (містах-державах) – Номос, обожествлений Закон, писане право. Тобто право та закон Піфагор ув'язує з божественним провидінням, божествами дійсного чи потойбічного світу. Одночасно, акцентуючи на єдиній суті права та закону, він вважав, що вони всюди мають божественний зміст.

Цікавим щодо моралі та моральності піфагорійців є твердження дореволюційного російського професора П. Г. Редькіна (до речі, походженням з України) про те, що їм (піфагорійцям) не вистачало поняття про індивідуальну, суспільну й політичну свободу, бо вони цілковито підпорядковували індивіда союзу, а, значить, вимагали такого ж підпорядкування громадянина державі, цілковитого поглинання індивіда державою, що не сумісне з індивідуальною свободою, бо, реалізуючи в союзі рівність і братство, не реалізовували третього принципу – свободи (Redkin, 1889) (до речі, девізом Великої французької революції було висловлювання: «Свобода, рівність, братерство»), а нині цей девіз залишився в масонських організаціях). Наведене твердження є досить помилковим. Так, у піфагорійському союзі була жорстка дисципліна, спільність майна та спільність справ, складні й тривалі випробування, підготовчий період яких 8–10 років, а то й більше. Але будь-який учень, а не лише дійсний член союзу, міг у будь-який момент покинути його. Причому, якщо учня (щодо дійсних членів відомостей немає) виключали зі школи чи він сам добровільно покидав громаду, йому видавали із загального фонду двічі більше майна чи грошей, ніж він вніс. Певне обмеження особистої свободи учня (яке є і по сьогоднішній день у будь-якому навчальному закладі) є необхідним для забезпечення дидактичного процесу. Перенесення правил у піфагорійському союзі на взаємини громадянина та держави є перебільшенням і софізмом. З іншого боку, східні деспотії повністю поглинали особистість. Не дуже відрізнявся в цьому й еллінський поліс – він культивував посередніх осіб, які були однаковими на загальному фоні. І це досягалось не стільки правом, законом, скільки моральними нормами.

За Піфагорійським ідеалом, люди об'єднуються завдяки спілкуванню та любові. Передувати цьому мають дружні відносини. Любов мала поширюватися на всі живі істоти. Піфагор вимагав, щоб його послідовники робили добро й ворогам своїм, щоб ненависть

перетворилася на дружбу (цей один з основних постулатів християнства було проголошено в Нагірній проповіді Ісусом з Назарету тільки через п'ять століть після Піфагора).

Зазначене правило (щодо свободи, рівності, братерства) Піфагор пропонував перенести на взаємини між полісами (містами-державами) – рівність не породжує війн. Правда і справедливість, вірність своєму слову (особливо зафіксованому в договорах) повинні панувати над взаєминами між ними, адже без вірності слову не можливі нормальні взаємини ні між людьми, ні між державами. Сам мислитель був миролюбцем, він неодноразово полагав конфлікти між полісами у Великій Греції. У літературі відтворено думку, що Піфагор через і завдяки своєму союзу хотів започаткувати моральне спілкування між людьми, яке б охоплювало всі сторони їхнього життя. Але ця мета була недосяжна в стародавні часи (як бачимо, вона недосяжна й сьогодні).

Поняття про правду й справедливість піфагорійці висловили в постулаті «не обважуй», тобто став порівну на кожну чашу терезів. Іншими словами, в оцінці слід завжди зважувати факти «за» і «проти».

Піфагор твердив, що істинна любов до прекрасного – у моральності, у законах. Бо любов і турбота належать до добрих звичок і натур. Мудрець вважав, що будь-яка жива істота за своєю природою є зухвалою і різноманітною за своїми поривами, потягами й пристрастями. Пориви й потяги позбавляють душу розумності. Тому жива істота потребує зверхньої влади над собою та управління, від яких має надходити розумність і порядок. Засобом відучити людей від вчинення несправедливостей є нагадування їм про посмертний суд над душами, знаючи, що він дійсно відбувається, і що нагадування про нього корисно для розвитку страху перед вчиненням несправедливості та злочину. Основою благого життя мислитель вважав віру в благих богів, даймонів, героїв, надію на спасіння від зла та всезагальну любов. Ця остання досягається через філософію, здорові й моральні думки та вчинки, здоровий спосіб життя, благочестя й служіння, через природну спільність і справедливість, через тверду законність. Піфагор закликав своїх учнів і послідовників завжди допомагати закону та воювати з беззаконням. Він переконував людей залишатися вірними батьківським звичаям і традиціям, навіть якщо вони гірші за інші норми. Ніколи не буде корисним і рятівним легко відкинути наявні закони та прийняти нові. Філософ трактував прагнення нововведення в законодавстві як прагнення до державного перевороту (ця максима Піфагора була реалізована в римській

практиці – за подібні прагнення там могла наступити кримінальна відповідальність).

Піфагор відкрив специфічний вид справедливості – законодавчий, який приписує, що слід вчиняти. А цей вид справедливості кращий, ніж той, що може встановити суд. Цей останній подібний до лікування того, хто захворів, а перший не дає захворіти й завчасно турбується про душевне здоров'я. Додамо, що серед Піфагорових учнів було багато відомих законодавців: Харонд із Катани, Тимар(ат) із Локр, Феокл, Фітій, Геліакон і Аристократ з Регіни.

Наукова новизна

Науковою новизною є те, що аналізовані авторами актуальні питання, пов'язані з етичними та правовими поглядами Піфагора, упродовж трьох десятиліть в Україні майже не досліджувалися.

Висновки

Піфагор є тим мислителем, філософом і мудрецем, який освоїв мудрість і знання Сходу (Фінікії, Сирії, Іудеї, Єгипту, Халдеї, Вавилону, Персії, Індії, Китаю) та слухав лекції та диспути еллінських мудреців і філософів – Фалеса, Анаксімадра, Анаксімена, Ферекіда, Геріодаманта. Він синтезував набуті знання в єдину універсальну систему, чого не спромігся до нього ніхто. Зробити і зараз цей синтез, відновлений у ХХ столітті, важко: він далеко не закінчений. Вважаємо, що сьогоднішні теоретики новітнього синтезу опираються на спадщину Піфагора та на добутки, в першу чергу, природничих, технічних наук, математики. Але цей синтез буде неповним, поки наші сучасники не залучать до нього (як це робив Піфагор) філософію, етику, мистецтвознавство, естетику, психологію, юриспруденцію, теологію та езотерику. Кожна з цих галузей має специфічні знання, і проігнорувати цей факт не можна.

У цілісній системі Піфагора специфічне місце посідають знання про етику, право й закони. Вони взаємопов'язані, становлять певну цілісність. Етикою просякнута сфера права та законотворення. І етика/етичні норми передують праву/законодавчим нормам. Позитивізм і нормативізм в юриспруденції, які вже домінують як методології більше, ніж півтора століття, прагнуть «китайською стіною» відділити право від етики. Але зі створенням конституційних судів у Європі (особливо, Східній), які могли визнавати закони неправовими (а, значить, і неетичними), ситуація починає змінюватися. З огляду на зазначене є доцільним нагадати теоретикам і практикам етичні й правові погляди Піфагора, котрий у своїй універсальній системі знання не відділяв етику ні від права, ні від закону.

REFERENCES

- Bertman, S. (2005). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. Oxford : Oxford University Press.
- Bkhagavan Shri Radznish (Osho), (2010). *Geometriia osoznannosti. Misticheskoe uchenie Pifagora [The geometry of awareness. The mystical teachings of Pythagoras]*. SPb.: Ves [in Russian].
- Cornelli, G., McKirahan, R., & Macris, C. (Ed.). (2013). *On Pythagoreanism*. Berlin, Boston: De Gruyter. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110318500>.
- Drevneegipetskaia kniga mertvykh: Slovo ustremlennoe k svetu [*Ancient Egyptian Book of the Dead. The word striving towards the light*]. (2004). Moscow: EKSMO [in Russian].
- Fideler, D. (Ed.). (1987). *The Pythagorean Sourcebook and Library: An Anthology of Ancient Writings Which Relate to Pythagoras and Pythagorean Philosophy*. Grand Rapids (Michigan, US): Phanes Press.
- Gemelli Marciano, L.M. (2014). *The Pythagorean Way of Life and Pythagorean Ethics. A History of Pythagoreanism*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: [10.1017/CBO9781139028172.007](https://doi.org/10.1017/CBO9781139028172.007).
- Horky, Ph.S. (2013). Exoterism and the History of Pythagorean Politics. *Plato and Pythagoreanism*. Oxford: Oxford Scholarship Online. doi: [10.1093/acprof:oso/9780199898220.003.0003](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199898220.003.0003).
- Iaspers, K. (2010). Istoki istorii i ee tsel [The origins of history and its purpose]. *Filosofіia. Pryroda, problematyka. Klasychni rozdily, Philosophy. Nature, problems. Classic razdili*. Kyiv: Karavela [in Russian].
- Kassen, B. (Ed.). (2009). *Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei [European Dictionary of Philosophies: A Lexicon of Intranslatability]*. (Vol. 1). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V. (2020). Derzhavnytsko-politychni pohliady v universalistskii systemi svitohliadu Pifahora [State and political views in the universalist system of Pythagoras' worldview]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 118-125. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.118> [in Ukrainian].
- Laertius, D. (2013). *Lives of Eminent Philosophers*. T. Dorandi (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843440>.
- Pello, C. (2018). The Lives of Pythagoras: A Proposal for Reading Pythagorean Metempsychosis. *Rhizomata*, 6(2), 135-156. doi: <https://doi.org/10.1515/rhiz-2018-0007>.
- Pifagor (2001). *Zolotoy kanon. Figury ezoteriki [Golden Canon. Esoteric figures]*. Moscow: EKSMO-Press [in Russian].
- Pifagorovy zakony i нравственные правила. Aforizmy Epikteta [Pythagorean laws and moral rules. Aphorisms of Epictetus]*. (2000). Moscow; SPb.: Olma-Press [in Russian].
- Proleev, S.V. (2001). *Istoriia antichnoy filosofii [History of ancient philosophy]*. Kiev: Vakler [in Russian].
- Redkin, P.G. (1889). *Iz lektsiy po filosofii prava v svyazi s filosofiey voobshche [From lectures on the history of philosophy of law in connection with the history of philosophy in general]*. (Vol. 2). SPb.: Tip. M.M. Stasiulevicha [in Russian].
- Strohmeier, J., & Westbrook, P. (2012). *Divine Harmony: The Life and Teachings of Pythagoras*. Wigan (UK): Harmonia Books.
- Struve, V.V. (Ed.). (1936). *Khrestomatiia po drevney istorii [Ancient history reader]*. (Vol. 1). Moscow: Gos. ucheb.-ped. izdat. [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Bertman S. *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 416 p.
- Бхагаван Шри Раджниш (Ошо). *Геометрия осознанности. Мистическое учение Пифагора*. СПб. : Весь, 2010. 190 с.
- On Pythagoreanism* / Ed. by: G. Cornelli, R. McKirahan, C. Macris. Berlin, Boston : De Gruyter, 2013. 532 p. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110318500>.
- Древнеегипетская книга мертвых: Слово устремленное к свету. М. : ЭКСМО, 2004. 432 с.
- The Pythagorean Sourcebook and Library: An Anthology of Ancient Writings Which Relate to Pythagoras and Pythagorean Philosophy* / D. Fideler (Ed.). Grand Rapids (Michigan, US) : Phanes Press, 1987. 362 p.
- Gemelli Marciano L. M. *The Pythagorean Way of Life and Pythagorean Ethics. A History of Pythagoreanism*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. P. 131–148. doi: [10.1017/CBO9781139028172.007](https://doi.org/10.1017/CBO9781139028172.007).
- Horky Ph. S. *Exoterism and the History of Pythagorean Politics. Plato and Pythagoreanism*. Oxford : Oxford Scholarship Online, 2013. P. 85–124. doi: [10.1093/acprof:oso/9780199898220.003.0003](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199898220.003.0003).
- Ясперс К. Истоки истории и ее цель. *Філософія. Природа, проблематика. Класичні розділи* : хрестоматія. Київ : Каравела. 2010. 464 с.
- Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей / під кер. Б. Кассен. Київ : Дух і Літера, 2009. Т. 1. 576 с.
- Костицький М. В. Державницько-політичні погляди в універсалістській системі світогляду Пифагора. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 118–125. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.118>.
- Laertius D. *Lives of Eminent Philosophers* / ed. by T. Dorandi. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 943 p. doi : <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843440>.
- Pello C. *The Lives of Pythagoras: A Proposal for Reading Pythagorean Metempsychosis. Rhizomata*. 2018. Vol. 6. Issue 2. P. 135–156. doi: <https://doi.org/10.1515/rhiz-2018-0007>.
- Пифагор. Золотой канон. Фигуры эзотерики. М. : ЭКСМО–Пресс, 2001. С. 294–296.
- Пифагоровы законы и нравственные правила. Афоризмы Эпиктета. М. ; СПб. : Олма-Пресс, 2000. 384 с.
- Пролеев С. В. *История античной философии*. Киев : Ваклер, 2001. 512 с.
- Редкин П. Г. *Из лекций по философии права в связи с философией вообще*. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1889. Т. 2. 403 с.
- Strohmeier J., Westbrook P. *Divine Harmony: The Life and Teachings of Pythagoras*. Wigan (UK) : Harmonia Books, 2012. 162 p.
- Хрестоматія по древней истории* / под ред. В. В. Струве. М. : Гос. учеб.-пед. издат., 1936. Т. 1. 236 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2020

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Ethical and Legal Views of Pythagoras

*The article on the ethical and legal views of Pythagoras contains information about the universal system of knowledge created by the ancient Greek philosopher, thinker and sage Pythagoras, and the place in it of ideas and theories relating to ethics and law. Pythagoras was never just a scholastic theorist. His ideas, including ethical and legal, were put into practice by the thinker himself and his students and followers. The ideas of justice and universal love are of great ideological and practical importance. The meaning of the concept of justice changed both thousands of years before Pythagoras and thousands of years after him. Today's understanding of justice is based largely on the definition given in antiquity. Today's authors refer to Plato, who considered justice to virtue, to Aristotle, who associated justice with merit before society, but do not refer to Pythagoras, who two centuries before these philosophers gave the definition of justice as retribution for equal. Based on a general understanding of justice, Pythagoras discovered a new form of it – legislative, which is even better than judicial justice. The **purpose** of this study is to try to trace the origins of the philosophical and theoretical foundations of European law. The **methodological basis** of the study is a polymethodological «horizontal» approach. The presented material represents a **scientific novelty**, as the issues analyzed by the authors have not been studied in Ukraine for three decades. It can be **concluded** that both theorists and practitioners should recall the ethical and legal views of Pythagoras, who in his universal system of knowledge did not separate ethics from law or law.*

Keywords: justice; law; ethics; law; retaliatory justice; love-harmony.

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>

Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи)

У статті здійснено аналіз концептуальних підходів до розуміння верховенства права, охарактеризовано особливості цього принципу, а також окреслено його значення для врегулювання виборчих спорів. **Мета** статті полягає в тому, щоб на підставі наукових здобутків, правових актів та інших джерел проаналізувати верховенство права як визначальну конституційну засаду вирішення виборчих спорів. Це зумовлює окреслення низки завдань, зокрема: висвітлити багатоаспектність розуміння однієї з визначальних конституційних засад – верховенства права; з'ясувати специфіку вирішення виборчих спорів; виокремити основні методологічні підходи дослідження зазначеної проблематики та їх перспективні напрями. **Методологічна основа** статті полягає у використанні філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, серед яких основоположними є діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, герменевтичний та антропологічний методи. Акцентовано на позиції нормативного позитивізму, природно-правової та інших концепцій праворозуміння. На цьому підґрунті окреслено різноманіття методологічних підходів до порушеної проблематики. **Наукова новизна**. Належна правова регламентація принципу верховенства права як першооснови здійснення прав і свобод людини та громадянина, включно з виборчими правами, врегулювання виборчих спорів в Україні, відсутня. Тому потребує вдосконалення відповідна законодавча основа в цій сфері. **Висновки**. Висвітлення сутності принципу верховенства права, його складових та інших характеристик видається доцільнішим і точнішим з позицій природно-правової концепції, антропоцентризму, що узгоджується з положеннями відповідних міжнародно-правових актів й експертними рішеннями, актами «м'якого права». Для правової системи демократичної держави вкрай важливо, щоб виборчі спори врегулювалися, ґрунтуючись на принципі верховенства права, забезпечуючи належним чином виборчі та інші права громадян. А їх запобігання та врегулювання є самостійною складовою механізму забезпечення виборчих прав громадян України, що включає нормативно-правову, інституційно-організаційну основи, сукупність відповідних засобів (конституційний нормоконтроль, інтерпретаційна діяльність, юрисдикційна діяльність органів адміністрування виборів й адміністративних судів, альтернативні способи врегулювання виборчих конфліктів). Реалізація Виборчого кодексу України засвідчила певні колізії та прогалини, що потребують урегулювання. Лише за умов належної реалізації принципу верховенства права в організацію та діяльність згаданих органів України, їх посадових і службових осіб можливе їхнє ефективне повноцінне функціонування в інтересах громадян, територіальної громади, повномасштабне утвердження й забезпечення прав і свобод людини й громадянина, досягнення загальноновизнаних ідей та ідеалів конституційної та муніципальної демократії.

Ключові слова: конституційні засади; принцип верховенства права; виборчі спори; права людини; судовий захист; методологічні підходи; законодавство України.

Вступ

З-поміж сучасних демократичних інститутів, що найбільше забезпечують участь народу в управлінні державними та суспільними справами, безумовно, слід відзначити інститут виборів. Водночас він неодноразово зазнавав трансформацій, зокрема частих правових змін, форм реалізації тощо. Зауважимо, що реалізація виборчого процесу в Україні супроводжується конфліктними проявами фактично на всіх його стадіях.

Домінування політичних і деяких інших чинників над правовими, зазвичай, на наше переконання, призводить до розбіжностей, спорів, іноді й до криз різного масштабу. З огляду на це постає низка питань, зокрема: чому так відбувається, на яких засадах, які шляхи виходу з такої ситуації?

Попри певний науковий інтерес до інституту виборів, виборчих спорів, виборчих систем, міжнародних виборчих стандартів, тенденцій розвитку виборчого законодавства України та

інших держав (Didenko, 2019; Sarkisian, 2020; Kliuchkovskiy, 2018; Nesterovych, 2017; Nesterovych, 2019), залишається потреба комплексного вивчення теоретичних і практичних проблем виборчого права загалом, виборчих спорів і засад їх вирішення зокрема.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – на підставі наукових здобутків, правових актів та інших джерел проаналізувати верховенство права як визначальну конституційну засаду вирішення виборчих спорів. Це зумовлює постановку низки завдань, зокрема:

- розкрити багатоаспектність розуміння однієї з визначальних конституційних засад – верховенства права;
- з'ясувати специфіку вирішення виборчих спорів;
- виокремити основні методологічні підходи дослідження зазначеної проблематики та їх перспективні напрями.

Виклад основного матеріалу

Подальше системне реформування організації та функціонування органів публічної влади усіх рівнів, а також механізмів реалізації видів і форм демократії фактично неможливі без дотримання визначених принципів, насамперед конституційних засад. Одним з таких основоположних принципів, звісно, є принцип верховенства права. Слід зазначити також рівень його правового регулювання, а саме на рівні Основного Закону України у ст. 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Як відомо, «принцип» (з франц. «principe») – початок, першооснова, від латин. «principium» – перший; головний ("Etymologichnyi slovnyk", 2003, p. 574). Якщо стосовно категорії принципу не точаться широкі дискусії, то власне принцип верховенства права, особливо останніми роками, став об'єктом наукового дискурсу. Так, у сучасній юридичній науці та практиці верховенство права зазвичай сприймається як «фундаментальна цінність», «невід'ємна частина будь-якого демократичного суспільства», предметом якого «є здійснення влади і стосунки між особою та державою» ("Report on the rule", 2011), «принцип, що становить підвалини кожної правдивої демократії» ("Statut Rady Yevropy", 1949), принцип правової держави, «принцип, що є визначальним для конституційного ладу держави, основоположним для діяльності КСУ» (Капро), «певна сума щільно переплетених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідними для будь-якого ліберального та конституційного демократичного суспільного устрою» (Allan, 2008; Shevchuk, 2006; Boniak, 2017; Voronin, 2013).

Також принцип верховенства права розглядають як принцип, що має бути скерований саме на особу, він достовірно має бути забезпечений таким порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити того, що не є передбачено чинним законодавством держави. Крім того, саме він втілює місце і роль права в державі та суспільстві; означає співвідношення права й держави; співвідношення права й політики; співвідношення права й економіки; співвідношення права й моралі; співвідношення права та звичаїв (Matevosian, 2019; Bratasiuk, 2020).

Слід зауважити, що низка міжнародних організацій акцентувала на розкритті сутності феномену верховенства права. Їх результатом стали доповіді ООН 2002 та 2004 року, резолюція Комісії ООН з прав людини 2005 року, Зобов'язання стосовно верховенства права 2009 року ОБСЄ, низка документів Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська

комісія) Ради Європи – доповідь щодо верховенства права, затверджена Європейською комісією 25–26 березня 2011 року), мірило правовладдя, ухвалене Венеційською Комісією 11–12 березня 2016 року) тощо ("OSCE Commitments"; "Report on the rule", 2011; "Rule of Law", 2016; "World Justice Project", 2018-2019).

Сучасна вітчизняна юридична наука поділяє «верховенство права» та «верховенство закону». І ця доктрина знаходить повноцінне втілення в національному правовому просторі. Зокрема, ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року закріплює принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи є найвищими цінностями й вони визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Водночас ч. 2 цієї ж статті встановлює, що принцип верховенства права застосовують, враховуючи практику Європейського суду з прав людини. Аналогічні підходи втілено й у ст. 4 Закону України «Про державну службу», ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» 2015 року та інших нормативно-правових актах України. Принцип верховенства права переважно розкрито з позицій нормативного позитивізму – як забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст і спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави ("Zakon Ukrainy", 2015, No. 580-VIII; "Zakon Ukrainy", 2015, No. 889-VIII; Demydenko, 2019). З таким важко погодитися, оскільки саме права й свободи людини є джерелом для Конституції й інших нормативно-правових актів, пріоритетом під час здійснення державної служби.

Аналіз рішень Конституційного Суду України (КСУ) дає змогу простежити задекларовані основні прояви верховенства права. Причому слід зауважити, що комплексне уявлення з досліджуваного питання можемо сформулювати, залучивши як емпіричну базу інші акти КСУ, зокрема відповідні висновки й ухвали. Насамперед варто зазначити, що КСУ сформулював низку юридичних позицій, завдяки яким об'єктивується та розвивається зміст верховенства права (Kostytskiy, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019; Uvarova, 2012, p. 147, 149)

На підставі аналізу рішень КСУ М. Андриц досліджує реалізацію верховенства права як засади конституційного судочинства. Так, встановлено, що цей принцип об'єктивується як:

- 1) особливе співвідношення права й закону;
- 2) певна вимога до змісту та форми діяльності державних правотворчих і правозастосувальних органів;
- 3) механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади;

4) нормативний ідеал;

5) універсальний та інтегральний принцип права, який задає вектор функціонування системи права;

6) методологічна основа взаємодії різних принципів права (Andryts, 2019).

Також дослідниця розмежувала змістовні й формальні складові принципу верховенства права, а також з'ясувала основні напрями їх прояву. Перший напрям пов'язаний із забезпеченням верховенства Конституції України, тобто пріоритетності конституційно-правового регулювання щодо іншого позитивно-правового регулювання в Україні. Це відбувається завдяки процедурі визнання певних актів неконституційними з відповідним позбавленням їх чинності, сприяння приведенню всього національного законодавства у відповідність до Конституції України; оцінювання свободи законодавчого розсуду; охорони Основного Закону України. У цьому аспекті розв'язують концептуально важливі для конституційного правосуддя проблеми, які стосуються відкриття конституційних проваджень, належності конституційних звернень; розмежування сфер конституційного та «підконституційного» правового регулювання; виявлення формальних ризиків зміни Конституції.

Водночас другий напрям ототожнюється із забезпеченням взаємодії міжнародного й національного права як ефективним інструментом реалізації верховенства права, а саме щодо дотримання державою міжнародних гуманітарних стандартів, оскільки саме в такий спосіб відбувається їх входження до правового простору України. Причому різні позиції суддів Конституційного Суду України, спрямовані на пошук оптимального варіанта такої взаємодії, засвідчують високий рівень їх правосвідомості та позитивної відповідальності у виконанні головного обов'язку кожного державного органу, а саме утвердження прав і свобод людини.

Третій напрям обґрунтовано як забезпечення спеціально дозвільного правового регулювання, що є гарантією належного використання влади державою. З одного боку, режиму «спеціально-дозвільності» підпорядковується сам Конституційний Суд України, безпосередньо у своїй діяльності, що проявляється, зокрема, в процесі визначення ним предмета конституційного контролю, меж своїх повноважень. З іншого боку, Конституційний Суд України «тестує» на належне використання спеціальних дозволів інші органи держави (Andryts, 2019).

Так, С. Головатий у роботі «Верховенство права» запропонував як відповідник англійського «the rule of law» двослівний український вираз «верховенство права» замінити на однослівний – «правовладдя» (Holovaty, 2006). На його переконання, український аналог «the rule of law» – «верховенство права» – не можна визнати

найвдалішим (це засвідчено і фактом, що двослівність терміна прямо штовхнула провідних фахівців вдатися до хибного т. зв. «поелементного аналізу» цього поняття, і його лексичною близькістю до одного з основоположних елементів позитивістської доктрини у вигляді поняття «верховенство закону», що врешті призводить до спотворення концепції «верховенство права»). Тому автор зазначеної роботи пропонує надалі використовувати однослівний варіант такого відповідника – правовладдя; саме він органічно «вмонтовується» в українську правничу термінологію (за прикладом – народовладдя, безвладдя, двовладдя тощо), зберігаючи при цьому два змістових складники його англійського прототипу (rule – влада, law – право); правовладдя – це найближче до англійського «the rule of law», щоб якнайстиліше передати ідею заперечення свавільної влади людини взагалі, чи однієї, чи гурту, чи одного з політичних органів (скажімо, у вигляді диктатури парламентської більшості) тощо; серцевина посутнього змісту принципу правовладдя – це категоричне і беззастережне заперечення будь-якого прояву свавільного та егоїстичного людиновладдя (Holovaty, 2008, p. 36).

Видається, що одночасне та однопорядкове використання «правовладдя» та «верховенство права» може ускладнити чинну правничу термінологію, юридичну техніку та зумовить певний дисонанс у правовому порядку України на цьому етапі.

Як стверджує В. Юровська, принципової різниці в конструкції назви цієї фундаментальної правової засади немає, варто погодитися із С. П. Головатим у тому, що ототожнення верховенства права з верховенством закону є не просто передчасним висновком, а методологічно помилковим умовиводом. Однак співвідношення таких категорій, як «правовладдя» та «верховенство права», є за великим рахунком філологічною дискусією, предметом якої є той чи інший підхід до перекладу англійського аналогу цієї правової засади. У зв'язку з цим варто наголосити, що обидві ці категорії мають вживатися як синоніми, що позначають одне правове явище (Yurovska, 2017, p. 172).

Звісно, запропонована С. Головатим категорія «правовладдя» є більш влучним перекладом поняття «the rule of law». Проте Конституція України (ст. 8, 147) і Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII (ст. 129), й інші закони України та нормативно-правові акти України, рішення Конституційного Суду України тощо послуговуються саме терміном «верховенство права». Його використання в цих випадках не передбачає ототожнення з «верховенством закону».

Зважаючи на наведене вище, якщо використання терміну «правовладдя» на доктринальному рівні як вдалий варіант перекладу англійського поняття «the rule of law» має право на існування, то введення цієї категорії в Конституцію, закони України, інші нормативно-правові акти є досить сумнівним з огляду на усталену практику щодо використання терміну «верховенства права» та ймовірною незлагодженістю та суперечливістю з категорією «правовладдя», за умови її подальшої конституційно-правової регламентації.

Безумовно, застосування принципу верховенства права в різних сферах має свою специфіку. Заявлена проблематика статті зумовлює акцентувати, зокрема, на виборчому законодавстві й практиці його реалізації, виборчих спорах тощо.

У Виборчому кодексі України від 19 грудня 2019 року лише у ст. 38 закріплено досліджуваний принцип стосовно присяги члена виборчої комісії. Він, беручи на себе повноваження члена виборчої комісії та усвідомлюючи свою високу відповідальність перед українським народом, присягає «додержуватися Конституції та законів України, чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, виходячи з принципів верховенства права, законності, об'єктивності та неупередженості, забезпечувати реалізацію і захист виборчих прав громадян України» ("Vyborchy kodeks", 2019).

Водночас спостерігаємо часті прояви зіткнення суперечливих інтересів суб'єктів виборчих правовідносин, тобто виборчі конфлікти (конфлікт інтересів, конфлікт політичних програм тощо). Посилення напруги під час виборчого процесу призводить як до примноження виборчих конфліктів між суб'єктами виборчих правовідносин, так і до порушення виборчих прав громадян України. Це зумовлює потребу в з'ясуванні природи й причин появи виборчих спорів, способів їх запобігання та врегулювання інструментів зниження суспільної напруги під час виборчого процесу в Україні.

Значним є науковий доробок у цьому напрямі. Так, В. Смокович висвітлив питання розгляду виборчих спорів різними юрисдикціями: Конституційним Судом України, Європейським судом з прав людини, адміністративними судами України та іншими уповноваженими органами. На його думку, саме узаконення застосування принципу верховенства права без відповідних обмежень вказуватиме на послідовність і впевненість щодо його застосування – і не тільки в процесі розв'язання конфлікту, а й під час прийняття законів, методологічній побудові змісту та внутрішньої сутності норм цих законів, аналізу юридичних колізій норм права та інструментарію тлумачення процесуального законодавства, визначення юрисдикції таких спорів, особливостей їх розв'язання та інших

проблем, які виникають під час розгляду виборчих спорів, на теоретичному рівні та на практиці (Smokovych, 2014).

В одному з останніх досліджень у зазначеній сфері О. Лещенко окреслив підходи до визначення сутності виборчих спорів України, що становлять невід'ємну частину інституту публічно-правових спорів у правовій системі демократичної держави. У матеріальному аспекті – це конфліктні правовідносини, що виникають під час реалізації активного або пасивного виборчого права між суб'єктами виборчого процесу та виборчих правовідносин. Виборчі спори в процесуальному аспекті розуміють як правовідносини охоронного, процесуального характеру, в межах яких відбувається розв'язання конфліктних ситуацій та захист (поновлення) виборчих прав суб'єктів виборчого процесу в установленому законодавством України порядку (Leshchenko, 2020).

Погоджуємося, що діяльність щодо запобігання та врегулювання виборчих спорів є самостійною складовою механізму забезпечення виборчих прав будь-яких громадян, зокрема громадян України, що має свою структуру: нормативно-правовий, інституційно-організаційний, функціональний та забезпечувальний блоки. Так, до засобів запобігання та врегулювання виборчих спорів належать конституційний нормоконтроль та інтерпретаційна діяльність, що здійснюється Конституційним Судом України, юрисдикційна діяльність органів адміністрування виборів й адміністративних судів, а також альтернативні способи врегулювання виборчих конфліктів (переговори, медіація та консолідація).

Власне судове врегулювання виборчих спорів є ключовою гарантією забезпечення виборчих прав громадян України, проведення вільних і чесних виборів та реалізації принципу верховенства права. Суд у процесі врегулювання виборчих спорів здійснює правозахисну, контрольну, правотлумачну та інші функції. А відповідна судова практика дозволяє виявляти причини виникнення виборчих спорів та, відповідно, вживати запобіжних заходів або їх оперативного врегулювання у майбутньому як виборчими комісіями, так і судами (Leshchenko, 2020). Загалом урегулювання виборчих спорів виборчими комісіями та скарг є складовою процедурних гарантій дотримання забезпечення виборчих прав громадян і дотримання принципів виборчого процесу, а також реалізацією права громадян на звернення.

Наукова новизна

Попри те, що принцип верховенства права включено до конституційних засад Української держави, національної правової системи, його належна нормативно-правова регламентація як

першооснова здійснення прав і свобод людини та громадянина, включаючи виборчі права, врегулювання виборчих спорів в Україні, відсутня. Тому потребує вдосконалення відповідна законодавча основа у зазначеній сфері.

Висновки

Здійснений аналіз засвідчує, що у сучасній науці, насамперед юридичній, спостерігаємо значний інтерес до вивчення принципу верховенства права, його складових та інших сутнісних характеристик. У законах та інших нормативно-правових актах України він переважно розкривається з позицій нормативного позитивізму. Більш доцільним і точнішим є його розуміння з позицій природно-правової концепції, антропоцентризму тощо. Це узгоджується з положеннями відповідних міжнародно-правових актів та експертними рішеннями, актами «м'якого права», зокрема документами Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії).

З огляду на різноманіття виборчих спорів в Україні, постала потреба акцентування уваги до вивчення їх правової природи, способів вирішення тощо. Діяльність щодо запобігання та врегулювання виборчих спорів є самостійною складовою механізму забезпечення виборчих

прав громадян України, що включає нормативно-правову, інституційно-організаційну основи, сукупність засобів їх запобігання та врегулювання (конституційний нормоконтроль, інтерпретаційна діяльність, юрисдикційна діяльність органів адміністрування виборів та адміністративних судів, альтернативні способи врегулювання виборчих конфліктів). Для правової системи демократичної держави вкрай важливо, щоб такі конфліктні правовідносини врегульовувались, базуючись на принципі верховенства права, забезпечуючи належним чином виборчі та інші права громадян.

Попри прийняття Виборчого кодексу України, його реалізація вже засвідчила певні колізії та прогалини, що потребують невідкладного врегулювання. На наш погляд, лише за умови належної реалізації принципу верховенства права в організацію та діяльність згаданих органів України, їх посадових і службових осіб можливе ефективне повноцінне функціонування їх в інтересах громадян, територіальної громади, повномасштабне утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, досягнення загальноновизнаних ідей та ідеалів конституційної та муніципальної демократії.

REFERENCES

- Allan, T. R. S. (2008). *Konstytutsiina spravedlyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava [Constitutional justice. Liberal theory of the rule of law]*. (R.V. Semkiva, Trans). Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
- Andryts, M.R. (2019). Verkhovenstvo prava v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: yurydychni aspekty realizatsii [The rule of law in decisions of the Constitutional Court of Ukraine: legal aspects of implementation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 41(1), 4-8. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1> [in Ukrainian].
- Boniak, V.O. (2017). Pohliad na zmist pryntsyphu verkhovenstva prava kriz pryzmu praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [A look at the content of the rule of law through the prism of the case law of the European Court of Human Rights]. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo natsionalnoho prava, The case law of the European Court of Human Rights as a source of national law: Proceedings of the Conference* (pp. 6-8). Dnipro [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2020). Filosofiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of Human Rights Protection from the Standpoint of Modern Legal Thinking]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(19), 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- Demydenko, V.O. (2019). Verkhovenstvo prava yak aksiolohichna vershyna systemy pryntsyypiv mistsevoho samovriaduvannia [Rule of law as an axiological top of the system of principles of local self-government]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko Scientific theoretical journal*, 3(87), 167-176. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.167-176> [in Ukrainian].
- Didenko, O. (2019). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia konstytutsiino-pravovykh harantii prava obyraty ta buty obranym [Conceptual approaches to the definition of constitutional and legal guarantees of the right to vote and to be elected]. *Suchasni aspekty nauky, Modern aspects of science*. S.O. Romanenko, I.V. Zhukova (Ed.). Kyiv; Bratyslava: Kandyba [in Ukrainian].
- Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1-7). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Holovaty, S.P. (2006). *Verkhovenstvo prava [Rule of Law]*. (Vols. 1-3). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Holovaty, S.P. (2008). Verkhovenstvo prava: Ideia. Doktryna. Pryntsyyp [Rule of law: Idea. Doctrine. Principle]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kliuchkovskiy, Yu.B. (2018) *Pryntsyypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini [Principles of suffrage: doctrinal understanding, status and prospects of legislative implementation in Ukraine]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., Kaminska, N.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the context of modern social transformations]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(9), 4-11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian].
- Leshchenko, O.D. (2020). Vyborchy spory v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Electoral disputes in Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Matevosian, A.A. (2019). Poniattia pryntsyphu verkhovenstva prava na doktrynalnomu rivni [The concept of the principle of the rule of law at the doctrinal level]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 4(10), 10-15. Retrieved from http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/188607/188593. doi: 10.15587/2523-4153.2019.188607 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2017). Verkhovenstvo prava ta zabezpechennia prav liudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Rule of law and ensuring human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 200, 85-92 doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2019). Poniattia ta vydy dzherel vyborchoho prava Ukrainy [Concepts and types of sources of suffrage in Ukraine]. *Ekspert: Paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnogo upravlinnya, Expert: Paradigms of legal sciences and public administration*, 2, 39-58. Retrieved from <http://maup.com.ua/assets/files/expert/4/3.pdf>. doi: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-39-58> [in Ukrainian].
- OSCE Commitments relating to the rule of law. (n.d.). *www.osce.org*. Retrieved from <https://www.osce.org/odihr/35970>.
- Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session. (2011). (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr).
- Rule of Law Checklist - Adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session. (2016). (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr).
- Sarkisian, V. (2020). Typolohiia hromadskoho kontroliu za vyboramy v suchasnomu konstytutsiino-pravovomu vymiri [Typology of public control over elections in the modern constitutional and legal dimension]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 120-127. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.120> [in Ukrainian].
- Shevchuk, S. (2006). Pryntsyph verkhovenstva prava i realizatsiia derzhavnoi polityky [The principle of the rule of law and the implementation of public policy]. *Ukrainske pravo, Ukrainian law*, 1(19), 67-71 [in Ukrainian].
- Smokovych, M.I. (2014). *Pravove rehuliuвання розгляду виборчих спорів: теоретичні і практичні аспекти [Legal regulation of election disputes: theoretical and practical aspects]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Statut Rady Yevropy: vi 5 trav. 1949 r. [Council of Europe Charter from May 5, 1949]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 [in Ukrainian].
- Uvarova, O.O. (2012). *Pryntsyphy prava u pravozastosuvanni: zahalno-teoretychna kharakterystyka [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics]*. Kharkiv: MADRYD [in Ukrainian].
- Voronin, E.R. (2013). Evropeyskaia ideia kak tsivilizatsionnyy proekt verkhovenstva prava [European idea as a civilizational project of the rule of law]. *Mezhdunarodnoe pravo i sovremennye teorii mezhdunarodnykh otnosheniy: aspekty sochetaemosti, International law and modern theories of international relations: aspects of compatibility: Proceedings of the 7th RAMI Convention* (pp. 34-37). A.N. Vilegznanun (Ed.). Moscow: Aspekt Press; MGIMO-Un-t [in Russian].
- Vyborchy kodeks Ukrainy: vid 19 hrud. 2019 r. No. 396-IX [Electoral Code of Ukraine from December 19, 2019, No. 396-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX> [in Ukrainian].
- World Justice Project. Rule of Law Index (2018-2019). (n.d.). *worldjusticeproject.org*. Retrieved from https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_RuleofLawIndex_2019_Website_reduced.pdf.
- Yurovska, V.V. (2017). Pryntsyph verkhovenstva prava (pravovladdia) yak osnova novoi doktryny administratyvnoho prava [The principle of the rule of law (rule of law) as the basis of a new doctrine of administrative law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu, Scientific Herald of Uzhgorod National University*, 43(3), 167-173 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu": vid 10 hrud. 2015 r. No. 889-VIII [Law of Ukraine "On State Service" from December 10, 2015, No. 889-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / пер. з англ. Р. В. Семківа. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. 385 с.
- Андриц М. Р. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019 № 41. Т. 1 С. 4–8. (Серія «Юриспруденція»). doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1>.
- Боняк В. О. Погляд на зміст принципу верховенства права крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права : матеріали круглого столу* (Дніпро, 24 листоп. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 6–8.

- Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.
- Демиденко В. О. Верховенство права як аксіологічна вершина системи принципів місцевого самоврядування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 167–176. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.167-176>.
- Діденко О. Концептуальні підходи до визначення конституційно-правових гарантій права обирати та бути обраним. *Сучасні аспекти науки* : колективна монографія / за ред. С. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ ; Братислава : Кандиба, 2020. С. 199–216.
- Етимологічний словник української мови : в 7 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Н–П / НАН України. 656 с.
- Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 3 : Український досвід. С. 1277–1747.
- Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.
- Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваїте, 2018. 908 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113.
- Лещенко О. Д. Виборчі спори в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса. 2020. 210 с
- Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 4 (10). С. 10–15. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/188607/188593. doi: 10.15587/2523-4153.2019.188607.
- Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 85–92. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.
- Нестерович В. Ф. Поняття та види джерел виборчого права України. *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 2. С. 39–58. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/4/3.pdf>. doi: <https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-39-58>.
- OSCE Commitments relating to thre rule of law. URL: <https://www.osce.org/odihr/35970>.
- Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr).
- Rule of Law Checklist – Adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11–12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr).
- Саркісян В. Типологія громадського контролю за виборами в сучасному конституційно-правовому вимірі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 120–127. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.120>.
- Шевчук С. Принцип верховенства права і реалізація державної політики. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 67–71.
- Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
- Статут Ради Європи : міжнар. док. від 5 трав. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
- Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загально-теоретична характеристика : монографія. Харків : МАДРИД, 2012. 196 с.
- Воронин Е. Р. Европейская идея как цивилизационный проект верховенства права. *Международное право и современные теории международных отношений: аспекты сочетаемости* : материалы VII Конвента РАМИ / под ред. А. Н. Вылегжанина. М. : Аспект Пресс ; МГИМО-Ун-т, 2013. С. 34–37.
- Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX>.
- World Justice Project. Rule of Law Index 2018–2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_RuleofLawIndex_2019_Website_reduced.pdf.
- Юровська В. В. Принцип верховенства права (правовладдя) як основа нової доктрини адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 43. Ч. 3. С. 167–173.
- Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print>
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25>.

Стаття надійшла до редколегії 29.06.2020

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>

Rule of Law as a Defining Constitutional Basis for Resolving Election Disputes (Methodological Approaches)

*The article analyzes the conceptual approaches to understanding the rule of law, describes the features of this principle, as well as emphasizes its importance for the settlement of electoral disputes. The **purpose** of the article is to analyze the rule of law as a determining constitutional basis for resolving election disputes on the basis of existing scientific achievements, legal acts and other sources. This presupposes the setting of a number of tasks, in particular: to reveal the multifaceted understanding of one of the defining constitutional principles – the rule of law; to find out the specifics of resolving election disputes; to identify the main methodological approaches to the study of this issue and their promising areas. The **methodological basis** of the article is marked by the use of philosophical, general and special scientific methods. Fundamental in this context are dialectical, comparative law, system-structural, hermeneutic and anthropological methods. Attention is paid to the positions of normative positivism, natural law and other concepts of legal understanding. On this basis, a variety of methodological approaches to the issues raised is revealed. **Scientific novelty.** There is no proper legal regulation of the principle of the rule of law as the basis for the exercise of human and civil rights and freedoms, including suffrage, and the settlement of electoral disputes in Ukraine. Therefore, the relevant legal framework in this area needs to be improved. **Conclusions.** In modern jurisprudence there is considerable interest in studying the rule of law, its components and other essential characteristics. It seems that it is more expedient and more accurate to understand it from the standpoint of the natural law concept, anthropocentrism, which is consistent with the provisions of relevant international legal acts and expert decisions, acts of «soft law». Activities for the prevention and settlement of electoral disputes are an independent component of the mechanism for ensuring the electoral rights of citizens of Ukraine, which includes regulatory, institutional and organizational framework, a set of means to prevent and settle them (constitutional regulation, interpretative activities, jurisdictional activities of election administration alternative ways of resolving electoral conflicts). It is extremely important for the legal system of a democratic state that such conflicting legal relations be settled on the basis of the rule of law, properly ensuring the electoral and other rights of citizens. The implementation of the Electoral Code of Ukraine has revealed certain conflicts and gaps that need to be resolved. Only under the condition of proper implementation of the principle of the rule of law in the organization and activity of the mentioned bodies of Ukraine, their officials and officials is possible their effective full functioning in the interests of citizens, territorial community, full-scale assertion and protection of human and civil rights and freedoms. and municipal democracy.*

Keywords: constitutional basis; principle of rule of law; electoral disputes; human rights; judicial protection; methodological approaches; legislation of Ukraine.

Іванов С. Б. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0063-9448>

Філософсько-правова рефлексія Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права

У статті проаналізовано значення та роль визначної історичної пам'ятки українського державотворення першої половини XVIII ст. – Конституції Пилипа Орлика в контексті європейської правотворчості. Розглянуто її як важливий політико-правовий документ, що містить такі елементи доктрини природного права, як: справедливість, гуманізм, повага до прав і свобод людини, рівність перед законом, поділ влади. **Метою** дослідження є застосування філософсько-правової рефлексії до з'ясування ролі Конституції Пилипа Орлика в розвитку та формуванні українського та європейського права. **Методологія.** Засадничими методологічними підходами стали: аксіологічний, порівняльно-історичний, міждисциплінарний, герменевтичний. Теоретичну базу дослідження становили нормативно-правові документи, наукові публікації та дослідження, інформаційні матеріали. **Наукова новизна** полягає в застосуванні філософсько-правової рефлексії до розуміння Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права, що закладає підвалини для подальшої конкретизації історичних закономірностей становлення українського конституціоналізму й обґрунтування пріоритетних засад його вдосконалення. **Висновки.** Проаналізовано широке коло наукових поглядів на оцінку Конституції Пилипа Орлика в історичному процесі та виявлено, що, попри її понад 300-річну історію, єдиного підходу в розумінні правового та філософського характеру цього документа немає. У статті окреслено, що Конституція Пилипа Орлика започаткувала прогресивну на свій час ідею вираження прагнень і потреб усього народу, що свідчить про високий рівень правової та філософської культури тогочасної української еліти. Крім того, вона, закріплюючи механізми народного суверенітету, стала проєктом незалежної держави, побудованої на універсальних цінностях природного права. Це свідчить про те, що тодішня українська політична еліта перебувала цілком у дусі європейської правової традиції та політичної культури.

Ключові слова: філософсько-правова рефлексія; конституція; конституціоналізм; Пилип Орлик; правова традиція; договір; конституційний акт; поділ влади; європейське право.

Вступ

У сучасному світі Конституція як нормативно-правовий акт найвищої сили, який закріплює права та свободи людини і громадянина, основоположні засади політичного й суспільного життя, механізми здійснення державної влади та реалізації народом свого суверенітету, є маркером цивілізованості й правового характеру держави. Конституція є особливим стратегічним законом держави, його правовим паспортом, утіленням досвіду й традицій державного будівництва народу впродовж свого буття та може бути своєрідним виявом його національної ідеї.

Нині, попри проблеми, пов'язані з проведенням конституційної реформи, у постійному, неспинному процесі триває правова й політична модернізація держави. Тому в умовах сьогодення актуальним стає філософсько-правова рефлексія першоджерел українського конституціоналізму, його методологічно-нормативних основ і досвіду реалізації конституційних положень. Одним із таких історичних джерел, базованих на концептуальних засадах теорії природного права та інституті прав людини, безперечно, є Конституція Пилипа Орлика.

Актуальність теми дослідження зумовлена й ступенем наукової розробленості зазначеної проблеми. Положення Конституції П. Орлика вивчали такі науковці, як: М. Антонович, А. Бичко,

І. Борщак, М. Василенко, О. Вовк, М. Возняк, М. Грушевський, Р. Губань, Д. Дорошенко, М. Жулинський, В. Замлинський, Н. Камінська, В. Кордт, М. Костомаров, І. Кресіна, О. Кресін, О. Лукашевич, К. Манжул, І. Німчук, І. Огієнко, О. Оглоблин, О. Прицак, В. Прокопович, В. Різниченко, Ю. Симон, В. Соболь, О. Струкевич, О. Субтельний, М. Трофимук, О. Трофимук, І. Усенко, Ю. Хорунжий, Т. Чухліб, В. Шевчук, Н. Яковенко та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є застосування філософсько-правової рефлексії до з'ясування ролі Конституції П. Орлика в розвитку та формуванні вітчизняного та європейського права. Досягнення цієї мети потребує виконання таких завдань, як критичне переосмислення ступеня наукового дослідження та розв'язання зазначеної проблеми, виявлення взаємозв'язків Конституції П. Орлика із європейським конституційним процесом того часу, розгляд її з огляду наявності цінностей природного права й закріплення основоположних прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу

Для функціонування в межах певної правової культури право має бути виправданим, тобто мати в цій культурі значущість. На цей процес

впливають риси національного характеру, певна система цінностей та особливості філософської моделі світу. Завдяки своєрідному екзистенційному виправданню права українською філософсько-правовою думкою, було знайдено неповторний спосіб залучення ідеї права до національного світогляду, який засновано на поєднанні цивілізаційно-універсальних і культурно-специфічних рис, до яких належить індивідуалізм, прагнення до свободи, почуття власної гідності, вимога обмеження влади, несприйняття деспотизму тощо. Ці риси, безперечно, втілено в ідеї та норми, закладені в Конституції П. Орлика, та є свідченням високого рівня самосвідомості еліти, рівня її політичної культури й творчого потенціалу.

Як слушно зазначає академік М. В. Костицький, передумовою національного відродження українського народу є ретроспективний аналіз усіх сторін історії його буття, серед яких особливе місце посідає висвітлення державних і правових систем в Україні, політичних доктрин українських мислителів, практики державно-правового будівництва (Kostytskiy, 2015, p. 12). Тому наразі назріла необхідність проаналізувати роль найбільш знаменних документів української політичної та правової думки, й оцінити їхню роль у становленні конституціоналізму на демократичних засадах.

Усередині XVI ст. українсько-польський священник-гуманіст С. Оріховський, з огляду на вчення Аристотеля, обґрунтував ідею природного права та поділу влади. Наприкінці XVI ст. – XVII ст. ідеї суспільного договору, природних прав й обмеження влади було висвітлено в працях українських філософів, просвітників і релігійних полемістів: Йосипа Верещинського, Івана Вишенського, Христофора Філарета, Теодосія Сафоновича. Тому є логічним, що перші спроби конституційного закріплення розподілу влади на три гілки було здійснено в процесі становлення саме українського та польського конституціоналізму у XVIII ст. (Kozachenko, 2019).

Згадуючи С. Оріховського, слід визнати його концепцію освіченого правителя, яким без сумніву можна назвати П. Орлика. Так, священник-гуманіст пропонує на місце «божественного» походження держави поставити «природне право», тим самим віддаючи належне ренесансному положенню щодо використання тих кращих ідей, які свого часу було запропоновано ще за часів античної філософії. Аналізуючи праці Аристотеля, він використовує ідею останнього про «політію» як суспільний стан, за якого людина проявляє свої найкращі риси та прагнення до свободи, яку гарантовано лише за умов чіткої регламентації влади й забезпечення рівності всіх перед законом. Тому важливим у цьому питанні постає вибір гідного керівника держави, який

завдяки своїм моральним рисам зуміє цього досягти.

Висвітлюючи здобутки українського конституціоналізму, варто зазначити, що офіційною точкою його відліку тривалий час вважали Конституцію УРСР, ухвалену III з'їздом Рад 1919 року. У радянський період історики та правники часто замовчували існування таких актів національної правотворчості, як: Конституція УНР 1918 року, «Законо про тимчасовий державний устрій України» Павла Скоропадського, Конституція П. Орлика як унікальний історичний і правовий доказ державотворчого процесу України другої половини XVIII ст., який поєднав у собі елементи національної правової культури із західно-європейською традицією.

Утвердження в Радянському Союзі марксистсько-ленінської історіографії, одним із ключових завдань якої стала боротьба з так званим «буржуазним націоналізмом», змусило істориків пригадати, як оцінив І. Мазепу ще Петро І. Гетьмана знову стали зображувати як «зрадника українського народу», відповідні характеристики одержав і П. Орлик. Так, у III томі десяти томної «Истории Украинской ССР» йдеться: «Враждебная деятельность Орлика и его сторонников принесла немало вреда украинскому народу, но в конечном итоге была обречена на провал» (Korohod, 2008, p. 6).

Цей факт «забуття» висвітлює також суддя Конституційного Суду України В. І. Шишкін у статті «Конституція, яка випередила час», опублікованій у газеті «День» 2007 року. Він зазначає, що окремі слабкі зусилля з метою реанімації цього документа в період епізодичного поновлення української державності 1917–1920 років чи «відлиги» періоду «національного комунізму» другої половини 20-х років XX століття або в дослідженнях українців діаспори, не мали належного результату. Після відродження державної незалежності українського народу 1991 року Конституція П. Орлика набула статусу пам'ятки української філософської та правової думки, але її велич усе ще залишається недостатньо відомою та мало оціненою основною масою, навіть тими, хто репрезентує себе як «українська еліта». Хоча про Конституцію Пилипа Орлика вже давно слід говорити не лише як про пам'ятку української політико-правової думки, а і як про пам'ятку світової політико-правової та філософської думки, що її подарувала цивілізованому світові українська культурна еліта (Shyshkin, 2007).

Таким чином, дослідження ролі та значення питомо українських нормативних зразків державного будівництва, зокрема Конституції П. Орлика, залишається питанням не лише повернення історичної пам'яті, але й усвідомлення спадковості історичного процесу та

«безперервності» української державотворчої традиції, її відданості загальнолюдським принципам поваги до прав людини.

По смерті Івана Мазепи 21 вересня 1709 року в Бендерській фортеці, його політику щодо участі Українського гетьманату в Північній війні 1700–1721 рр. підтримав новообраний володар булави, а перед тим генеральний писар Війська Запорізького П. Орлик. Уже саме обрання його на гетьманство відбулося за активної підтримки шведського короля Карла XII Густава, а тому жоден з сучасників не сумнівався у факті «вимагання» П. Орликом у цього північно-європейського монарха гарантій щодо протекції над Україною, поки з неї не буде зняте «московське ярмо» й вона не повернеться до своїх давніх «вольностей». Так, 10 травня 1710 року Карл XII надав такий гарантійний документ гетьману. Він мав назву «*Diploma a ssecuratorium pro duce et exercitu zarogoviensi*». Згідно з влучним висловом історика Б. Купницького, цим актом король Швеції не тільки підтверджував права та привілеї Війська Запорізького, а також ставав гарантом незалежності України та її кордонів (Chukhlib, 2009).

Водночас 5 квітня 1710 року на козацькій раді поблизу Бендерської фортеці між обраним гетьманом і козацькою старшиною було укладено угоду, повна назва в перекладі з латини («*Pacta et Constitutiones legume libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter generales, collonellos, nec non eundem Exercitum Zaporoviensem, publico utriusque parties laudo conventa ac in libera electione formali iuramento ab eodem illustrissimo duce corroborate, anno Domini 1710, aprilis 5, ad Benderam*») українською мовою звучить як «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорізького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорізьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах». В історіографічній традиції ця угода має декілька назв: «Бендерська конституція», «Козацька конституція», «Конституція Козацької держави», «Перша Конституція України», однак найбільш відома вона як Конституція П. Орлика.

Історики та правознавці акцентують на уточненні коректної назви Конституції П. Орлика. Так, П. А. Рудик у статті в журналі «Віче» зазначає, що порівняння повних назв Конституції П. Орлика в перекладах на сучасну українську мову з латини та староукраїнської мови свідчать про їхні певні змістовні відмінності. У перекладі з

копій латиномовного варіанта Конституція фіксується як «Пакти в Конституції законів та вольностей Війська Запорозького...», а в перекладі з оригіналу й копії староукраїномовного варіанта – «Договори і постанови прав і вольностей військових...». У перекладі з латинської мови «Пакти і Конституції законів і вольностей...» стосуються «Війська Запорізького», а в перекладі зі староукраїнської мови «Договори і постанови прав і вольностей...» – «військових». У другому варіанті перекладу зрозуміло, що угода стосувалася прав і вольностей військових (це видно також з оригіналу «Договорів і постанов» староукраїнською мовою), а переклад у першому варіанті («Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького...») потребує уточнення, оскільки остаточно незрозуміло, який зміст автори перекладу вклали у словосполучення «Війська Запорозького» – збройні сили емігрантів чи Українська держава. У «Юридичній енциклопедії» зазначено: Військо Запорозьке – офіційна назва відновленої у результаті Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років Української держави – Гетьманської держави та її збройних сил. Отже, історики, правознавці та філологи мають під час спільного обговорення цієї проблеми дійти спільної думки щодо остаточного й чіткого її розв'язання (Rudyk, 2012).

Першу спробу об'єктивної оцінки діяльності Пилипа Орлика фактично здійснив В. Різниченко, який 1918 року видав у Києві працю «Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя і діяльність», у якій останній постав як борець за державно-політичну й національну незалежність України та апологет її самостійності. Називаючи П. Орлика «людиною, що найбільше відповідала вимогам української політики того грізного часу, в котрий спіткала смерть Мазепу, і як людина, що, стоячи дуже близько по роду своєї праці до особи Мазепи і користуючись його любов'ю, найкраще була знайома з думками й замірами покійного гетьмана й посвячена в усі справи тодішньої української дипломатії», В. Різниченко відводить П. Орлику особливе місце в галереї українських національних діячів визвольного руху XVIII ст. Автор також наголошує, що Конституція П. Орлика «має для нас дуже важне значення як яскравий показник постулатів Мазепи і всього освіченого тодішнього українського громадянства» (Riznychenko, 1996).

За радянських часів, як уже зазначалося вище, науковці здебільшого уникали цієї теми або висвітлювали її тенденційно. Лише 1929 року в Москві було опубліковано наукову розвідку академіка М. П. Василенка «Конституція Пилипа Орлика», яка фактично була першим історико-правовим дослідженням. Започатковані ним підходи до вивчення цього документа для

багатьох поколінь українських істориків права стали вагомим орієнтиром. Слід зауважити, що ця праця не є детальним систематичним розглядом, а, скоріше, загальними роздумами й міркуваннями її автора. Так, М. П. Василенко вважав Конституцію П. Орлика першим українським конституційним актом, що висвітлював політико-правові ідеї української козацької старшини початку XVIII ст., спрямовані на захист її соціальних і правових інтересів, участь в управлінні Гетьманщиною та обмеження влади гетьмана (Таганенко, 2010).

Водночас М. П. Василенко вважає, що форма присяги й договору нагадують *роста conventa* польських королів. Певно, що цей акт вплинув на форму Конституції П. Орлика. Однак, вона за своєю формою настільки проста, що могла бути укладена й без попереднього зразка. Також Конституцію П. Орлика він називає результатом боротьби за владу між гетьманом й економічно сильним класом старшини. Республіканські ідеї в ній отримали активний характер і, за сприятливих політичних обставин, могли би справити серйозний вплив на подальший розвиток державного устрою України. Однак, наприкінці XVIII ст. на практиці ці ідеї не було реалізовано, тому вони залишаються цікавими як теоретичний матеріал з історії політичного мислення українського суспільства того часу.

Також М. П. Василенко зробив неймовірне: у столичному виданні, яке розходилося не лише по головних бібліотеках РСФРР, а й по всіх союзних республіках, він пропагував республіканські ідеї, наголошуючи, що вони розвивалися українськими емігрантами на протигагу унітарній політиці московського царату, писав про обмеження влади правителя, виборність представництва в головному законодавчому та розпорядчому органі країни тощо. Він фактично пропагував європейські демократичні цінності, які швидкими темпами ліквідувалися в СРСР, та дух вільнолюбства й свободи.

На думку історіографа В. Замлинського, Конституція П. Орлика випереджала свій час. Своїми ідеями, демократичними засадами, змістом і державницькою спрямованістю вона випереджала й суспільну думку тогочасної Європи. Навіть французькі просвітники ще тільки наближалися до розробки тих суспільних ідей, які були закладені в Конституції П. Орлика. Вона стала реальною моделлю вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу та самовизначення, модель, що базувалася на незаних досі демократичних засадах суспільного життя (Zamlynskyi, 1993).

Ідеолог українського націоналізму Д. Донцов у праці «Історія розвитку української державної ідеї» назвав Конституцію П. Орлика першою – в сучасному розумінні цього слова – конституцією

України. За його словами, ця конституція, як й інші постанови договору, представляють цікавий проєкт державного ладу, що був вироблений 79 років перед Великою французькою революцією. У дійсність цей проєкт не перейшов. Повстання, яке підняли 1711 року гетьман Пилип Орлик і його прихильники в Україні, що лишилися під владою Росії, – не вдалося. Його придушення та погром під Полтавою розпочали новий розділ в історії української державної ідеї та України загалом.

Крім того, Д. Донцов зауважив, що Конституція П. Орлика окреслювала межі суверенітету держави ширше, ніж її попередники з XVII ст., і модернізувала внутрішній зміст української державної ідеї. З цього часу в основу української конституції мав бути покладений парламентарний принцип (Dontsov, 1991).

Аналізуючи ступінь розв'язання зазначеної проблеми, не можна не акцентувати на вітчизняному конституціоналізмі. Свої розвідки та статті щодо Конституції П. Орлика готували такі вчені та судді Конституційного Суду України, як: І. П. Домбровський, В. М. Кампо, М. І. Козюбра, О. М. Мироненко, П. Б. Стецюк, В. І. Шишкін та ін.

Так, І. П. Домбровський у своєму науковому коментарі до преамбули Конституції П. Орлика з приводу 300-річчя назвав її однією з найдемократичніших серед усіх тогочасних подібних державних актів. На його думку, ця Конституція не була лише декларативною для тодішнього українського суспільства, оскільки її окремі положення щодо захисту вольностей і привілеїв населення були втілені пізніше в «Правах, за якими судився малоросійський народ» 1743 року, які також є видатною правовою пам'яткою України. Це свідчить про те, що Україна багата на правові традиції та вже здавна тяжіла до ідей конституціоналізму, тобто до ідеї обмеження влади основоположними правами і свободами людини (Dombrovskyi, 2007).

Уже згаданий вище В. І. Шишкін зазначив, що в нормах Конституції П. Орлика присутні елементи теорії природного права й припустив, що положення теорії поділу влади в організації державного управління за трьома напрямками були вперше запропоновані саме П. Орликом, а не Ш.-Л. Монтеск'є. За його словами, надати перевагу Монтеск'є не можна вже з тієї простої причини, що він народився 1689 року, тобто 1710 року мав двадцять один рік і лише почав працювати адвокатом після здобуття університетської юридичної освіти. Філософські ж праці з викладом ідеї поділу влади він почав друкувати тільки згодом («Перські листи» – 1721, «Роздуми про причини величі та падіння римлян» – 1734, «Про дух закону...» – 1748).

Отже, ідеї Монтеск'є аж ніяк не могли зумовити погляди П. Орлика на організацію

законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Можна припустити, що, навпаки, у Монтеск'є була можливість ознайомитися з працями й документами П. Орлика, написаними латиною. Великому ж Вольтеру 1710 року було всього шістнадцять. Інші відомі французькі філософи та просвітителі, а також «батьки» американської конституції ще на той час не народилися. Об'єктивно виходить, що сама ідея поділу влади могла бути пов'язана саме з іменем П. Орлика; щодо її політико-нормативної реалізації, то першість, беззаперечно, належить українському гетьманові.

Інший суддя Конституційного Суду України В. М. Кампо акцентує на питанні християнської віри, яка за часів П. Орлика виконувала роль інструмента політичної інтеграції та самоідентифікації української спільноти, яка пізніше створила модерну Українську державу. Показово, що нормативний текст Конституції починається з параграфу, присвяченого питанням православної віри (церкви) східного обряду, центром якої був апостольський Константинопольський престол. В опублікованому 2007 року коментарі В. М. Кампо зауважив, що в Конституції П. Орлика не можна не помітити ідею Української Помісної Церкви (Сапро, 2007). У цьому контексті документ П. Орлика набуває дійсного непересічного значення і з огляду релігійознавства, зважаючи на визнання 2019 року Вселенською православною церквою самостійності Православної церкви України як правонаступниці Київської митрополії.

Варті уваги позиції вчених, які, на відміну від оцінки Конституції П. Орлика винятково з позитивного боку, обґрунтовують полярність її оцінок деякими науковцями. Такими дослідниками є О. Д. Бойко, Г. І. Корогот, О. В. Кресіна, Н. М. Яковенко та ін.

У ґрунтовній монографії «Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття» О. В. Кресін висвітлює думку, що Конституція П. Орлика органічно виросла з української національної традиції державотворення й стала виразом саме української політичної та правової культури другої половини XVII – початку XVIII століття, яка, зі свого боку, була частиною європейського цивілізаційного простору. Водночас він наголошує на недостатній розробці зазначеної проблематики, причиною якої є невирішеність питання щодо підстави створення (у такій формі, з таким змістом та в такий час) та джерела Конституції. Отже, попри безперечні здобутки, Конституція 1710 року залишається для неупередженого читача чимось чужорідним, прямо не пов'язаним ані з попередньою, ані з подальшою історією української держави та права.

Крім того, як зазначає О. В. Кресін, у науковій літературі відсутній єдиний погляд на правовий характер «Пактів...». Більшість вчених визначало

його як першу конституцію Війська Запорізького: М. Василенко, В. Замлинський, Л. Мельник, О. Прицак, А. Слюсаренко, В. Смолій, А. Смолка, В. Степанков, М. Томенко, М. Трофимук. Інші автори називають документ конституційним актом, договором між українськими політичними силами, наприклад: В. Кордт, О. Лукашевич, К. Манжул, О. Субтельний. Водночас практично всі дослідники зауважують, що «Пакти...» не були суто емігрантським твором, а відображали розвиток українських політичної та правової теорії та практики й розроблялися їх авторами як документ, що регулюватиме конституційні питання у Війську Запорізькому після його виходу зі складу Російської держави. І хоча документ не є систематичним викладом конституційної системи Війська Запорізького, а подає правові нововведення, нові тлумачення усталених норм і програму дій гетьмана й інших органів влади на майбутнє, широта й значення цих елементів настільки вагомі, що загалом охоплює, хоч і не систематично, ключові сфери конституційного права (Kresin, 2001).

Такі науковці, як О. Лукашевич і К. Манжула визнають, що деякі пункти «Пактів» мають конституційне значення, але зазначають, що їх не можна вважати конституцією в сучасному її розумінні. Так, В. Л. Федоренко та інші дослідники зауважують, що в ній було закладено ідеї конституційної держави, які мали вагому цінність для відродження державності в Україні (Fedorenko, 2020; Symon, 2017; Symon, 2019; Symon, & Volodchenko, 2020; Kaminska, & Demydenko, 2019; Shaptala, Kaminska, Ivanochko, & Kulyk, 2020). Крім того, Т. О. Татарова доводить, що попри те, що Конституцію П. Орлика не було втілено в життя, вона мала велике значення для розвитку державних фінансів і вперше визначила поняття державної скарбниці (Tatarova, 2019).

На думку А. Слюсаренко та М. Томенко, прийнятий 5 квітня 1710 року документ є «першою європейською конституцією в сучасному її розумінні». Науковці вважають, що «Пакти» написано під значним впливом ідей західноєвропейського парламентаризму, вони закладали ключові принципи республіканської форми правління. Крім того, документ започаткував історичний пріоритет Української держави, першість у якій надавалася козакам. Саме вони, на думку П. Орлика, були попередниками Володимира Великого в процесі залучення українських земель до європейської цивілізації. Ця схема (хозари – козаки – оборонці народу на території України) стала підґрунтям ідеї окремішності руського-малоросійського-українського народу та його природного права на власну державу. Ця ідея в більш розширеному, але завуальованому вигляді подана в «Історії Русів» (Sliusarenko, & Tomenko, 1993).

Протилежної думки дотримується Н. Яковенко, яка зазначає: «Цю угоду, відому під назвою «Конституція прав і свобод Війська Запорозького» («Pactaet Constitutiones legume libertatumque Exercitus Zaporoviensis»), нерідко з наївним ентузіазмом трактують як «першу конституцію Української держави», вкладаючи новітній зміст у формулу «Pactaet Constitutiones». Насправді ж укладачі акта 1710 року мислили його як традиційні для Речі Посполитої *pacta conventa* («договірні пункти»), на дотримання яких обраний володар (там – король, тут – гетьман) присягав перед «вільним народом» (там – шляхтою, тут – козацтвом). Ідеал договірного правління являв собою стрижень річпосполитської політичної культури, і саме на цей взірець орієнтувалися Орлик та його старшина, надавши своїй угоді навіть ідентичну з річпосполитськими практиками назву – *Pactaet Constitutiones*. Інша річ, що прийняття Військом Запорозьким власних «договірних пунктів» стало справді великою подією, оскільки засвідчувало політичну зрілість козацької держави, яка вперше «самоусвідомила» себе та на формальному рівні зафіксувала розподіл прав й обов'язків між гетьманом і «козацьким народом» (Koliada, I.A., Koliada, S.Yu., & Kyriienko, 2015).

Із певною долею скептицизму до аналізу Конституції П. Орлика, зокрема і стосовно можливості втілення її на практиці, ставиться також О. Субтельний, за словами якого автори документа поступалися речами, якими не володіли. Наприклад, Конституція різко обмежувала прерогативи гетьмана, але гетьман у вигнанні багатьма з цих прерогатив користуватися не міг; у деяких статтях старшина погоджувалася утримуватися від корупції та визиску селян і козаків, але на такі поступки їй не важко було зважитися, оскільки вона нічим не володіла, окрім хіба що одягу на своїх плечах; запорожцям обіцяно землі в пониззі Дніпра, але тими землями володіла Росія. Отже, на його думку, хоча наміри мазепинців гідні похвали, не варто поспішати з висновками щодо того, наскільки реальними були пропоновані заходи й чи могли вони бути втілені. Водночас О. Субтельний зазначає наповненість Конституції духом просвітництва та добрих намірів. Готовність старшини боротися зі зловживаннями в суспільстві, в якому вона домінувала, – добрий знак для територіальної еліти. Ця готовність мала в тогочасній Східній Європі небагато паралелей (Subtelny, 1994).

На думку П. А. Рудика, однією з причин неуваги фахівців з різних дисциплін до Конституції Пилипа Орлика є те, що цей документ не було реально втілено практично. Проте його всебічне, комплексне вивчення, глибокий аналіз політико-правової думки того

часу заслуговує серйозної уваги науковців. Із ним погоджується В. Л. Федоренко, який, з одного боку, акцентує на думці вчених, котрі вважають цей документ чинною Конституцією Правобережної України 1711–1714 рр., а з іншого – на тих, хто переконаний у відсутності її реального втілення практиці, оскільки в державі, формально утвореній за Прутським (1711 р.) та турецько-українським (1711–1712 рр.) договорами, і яка проіснувала до 1714 року, присутність козацтва була лише фрагментарною та лише у формі військових експедицій (Fedorenko, 2019).

Вважати Конституцію П. Орлика конституційним актом, що висвітлював політико-правові ідеї української козацької старшини початку XVIII ст., спрямовані на захист її соціальних і правових інтересів й участь в управлінні державними справами пропонує Т. Г. Рендюк. Це була конкретна й відкрита конституційна відповідь старшини на попереднє автократичне гетьманування І. Мазепи, відвертим засудженням його внутрішньої політики. Автор зауважує, що безпрецедентною складовою церемонії обрання П. Орлика гетьманом у Бендерах було те, що вперше в історії української державності він укладав зі своїми виборцями офіційну угоду, де були чітко зазначені умови, на яких новий козацький лідер отримував гетьманську булаву (Rendiuk, 2013).

На необхідності дослідження Конституції П. Орлика з метою надати їй реальну оцінку наголошував суддя Конституційного Суду України П. Б. Стецюк, виступаючи 14 травня 2010 року на Міжнародній науково-практичній конференції «300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення». Він зауважив, що в науковій літературі цей документ оцінено як винятково позитивно, так і негативно. На його думку, якщо висвітлити це явище не так з політичних, як із правових позицій, зважаючи, що цей документ приймався в період зародження ранньої конституційної держави, то він цілковито вписується в загальноєвропейський процес виникнення конституційної держави, появи перших конституцій, утвердження європейського конституціоналізму. Доповідач акцентував, що «цей документ не варто переоцінювати, але й жодним чином не можна його недооцінювати. Це – наша самоідентифікація. Це – наша європейська сутність».

На думку О. В. Талдикіна, попри неабиякий інтерес до цього документу з боку фахівців-науковців і ступінь дослідження документа, актуальним залишається також і питання моделювання форми держави, що могла бути утворена за умов позитивного для П. Орлика вирішення зовнішньополітичної ситуації після Полтавської битви (Taldykin, 2018).

Уже в XVII ст. Томас Гоббс зауважив, що основний закон є тотожний договору, який служить основою держави, а також найважливішим наслідком, який впливає із цього договору. Тим самим, на думку І. Д. Фаріон, уявлення про основний закон поєдналися зі старою ідеєю про договір, за яким нібито функціонувала держава. Так, політико-правове минуле з «ідеєю договору» лексико-семантично перетекло в сучасне з «ідеєю основного закону», а «договір» став «конституцією». Саме таким документом і є Конституція П. Орлика – договір, укладений між гетьманом і запорожцями.

Вона зазначає, що для нас показовим є ухвалення подібних договорів чи конституцій у державах спільного політичного простору, зокрема України та Польщі, де такі самі угоди між собою укладали король і шляхта. Характерно, що перша польська Конституція 1791 року мала назву «Закон про управління» («Ustawy Rządowej») і тільки впродовж другої половини XX ст. загальноприйнятою назвою цього документа стала «Конституція Польщі 1791 р.», рідше «Конституція Речі Посполитої 1791 р.». На думку польського вченого А. Коробовича, словосполучення «Ustawy Rządowej» означала високий правовий ранг цього документа й відрізняла від звичайних законів, званих «конституціями». Натомість із назвою пам'ятки П. Орлика спостерігаємо протилежну тенденцію: пізніше присвоєна номінація «конституція» надала їй першорядного значення в правознавстві та історіографії (Farion, 2011).

У преамбулі, тексті документа використано вислови: «вільний козацький народ», «права та вольності», «давні права та вольності» – які підтверджують закріплення на рівні Основного закону універсальних загальнолюдських цінностей засадничих прав і свобод людини, на яких побудовано доктрину природного права. Аналіз документа свідчить також про наявність таких елементів природного права, як прагнення забезпечити справедливість, поділ влади, система стримувань і противаг, договірні відносини, рівність, виборче право, відповідальність тощо.

Апелюючи до природного права кожного народу на свободу, культурно-релігійну самобутність і життя за власними уявленнями про влаштування суспільного життя, автори Конституції обґрунтовували право українців на звільнення від тогочасної польської влади: «...народ козацький з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових – звитяжного й хороброго гетьмана Богдана Хмельницького».

Перед Полтавською битвою в Європі домінує Просвітництво з його безмежною вірою у верховенство розуму. Державно-правові концепції

прийнято вірою у «верховенство розуму», справедливе облаштування держави, що, зі свого боку, виражено в пошуках фіксованих правових норм. Природне право розглядається в основному ідеально – в аспекті потреби утвердження для всіх людей однакових прав. І, звичайно, цей порядок утримувався завдяки владі того, хто стоїть найвище – це король або сюзерен, князь, а в умовах України – гетьман. Тому ідея самодержця була зрозумілою та прийнятною в Європі, тоді як досить сумнівною – влада виборного глави держави.

Оскільки П. Орлик та інші представники козацької старшини були випускниками Києво-Могилянської академії, то вони мали високу освіту європейського рівня, були обізнані з прогресивною політичною, економічною та правовою думкою Європи. Суспільно-політичні погляди П. Орлика можна схарактеризувати як помірковано-демократичні. Він був представником патріотичної частини козацько-старшинської верхівки. Сприймав і відстоював теорію природних прав і свобод народу в працях «Маніфест до європейських урядів» та «Вивід прав України»: «народ завжди має право протестувати проти гніту і повернути уживання своїх стародавніх прав» (Koval, 2017). Автори Конституції розуміли, що збереження України можливе не лише завдяки зміцненню збройних сил й укладенню угод з іншими країнами, але й шляхом забезпечення прав і свобод українського народу, тому на них робився акцент (Shevchenko, Kydin, & Kapichon, 2020).

Загалом практика закріплення окремих прав людини в європейських конституційних актах XVII–XVIII ст. відповідала рівню розвитку теоретико-правової концепції природних прав людини. Водночас Конституція П. Орлика закріплювала та гарантувала окремі права людини й основоположні свободи, відповідно до вимог зазначеного історичного періоду, вітчизняних реалій державотворення, а також ступеня розвитку національної та загальноєвропейської правової культури (Medvid, 2016). У цьому контексті варто погодитися з О. В. Сінкевичем, який доводить, що конституціоналізм базується на універсальних принципах, характерних для всіх конституційних, правових, соціальних держав, але водночас ці ідеї та принципи в кожній країні набувають національних особливостей, зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, специфіки інститутів держави (Sinkevych, 2020).

З погляду розвитку української державно-політичної ідеї, Конституція П. Орлика – унікальний документ. Він дає глибоке розуміння правового регулювання питань справедливості, захисту особи, устрою державного й суспільно-політичного ладу в Україні та міждержавних стосунків (Sytnyk, & Sereda, 2019).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає у комплексному опрацюванні сучасного стану ступеня розробленості зазначеної наукової проблеми та застосуванні філософсько-правової рефлексії до розуміння Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права, що закладає підвалини для подальшої конкретизації історичних закономірностей становлення українського конституціоналізму й обґрунтування пріоритетних засад його вдосконалення.

Висновки

Отже, можна дійти висновку, що Конституція П. Орлика є важливою історичною пам'яткою та надбанням українського народу, яка базується на концептуальних засадах справедливості, гуманізму, демократичного устрою держави, розвитку народовладдя, забезпеченні прав і свобод людини, поділу владних повноважень між різними структурами державного механізму. Вона є втіленням моделі вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві на свободу та самовизначення.

Будучи за радянських часів табуйованою та перебуваючи на марґінесі наукових досліджень, Конституція П. Орлика, залишаючись вершиною української державотворчості ранньомодерної доби, все ще є недостатньо дослідженою у філософсько-правовому, соціокультурному контекстах, а також з огляду її впливу на конституційний процес України на різних етапах його здійснення.

Крім того, серед науковців та дослідників немає єдиної позиції щодо нормативного значення Конституції П. Орлика в історичному процесі, а також узгодженості між її формою та змістом. Бувши фактично одностайними в оцінці унікальності цього документу для національного конституціоналізму та подальшої боротьби за українську державу, науковці розділилися в характеристиці цього документу, називаючи його першою українською Конституцією, першою демократичною Конституцією у світі, Конституцією Війська Запорізького, конституційним актом, договором між політичними силами тощо. Так само тривають дискусії щодо коректності назви цього акту та окремих його положень.

Критики Конституції П. Орлика здебільшого вимагають її досконалості та відповідності сучасним правничим, нормотворчим і політичним стандартам. Проте, однозначно її потрібно розглядати в європейському контексті як частину європейської традиції, а не поза нею. Вона цілковито відповідала Новому часу, провідною ідеєю якого було встановлення балансу інтересів між суб'єктами політичного життя.

Побудована на таких універсальних цінностях природного права, як справедливість, рівність, свобода, повага до людини, Конституція П. Орлика стала органічним продовженням розвитку української політичної та правової практики, думки, культури, яка була цілковитою частиною європейського цивілізаційного простору, що свідчить про високий рівень правової та філософської культури тогочасного українського суспільства.

REFERENCES

- Campo, V.M. (2007). Komentar do pershoho paragrafa Konstytutsii hetmana Pylypa Orlyka [Commentary on the first paragraph of the Constitution of Hetman Pylyp Orlyk]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 5, 86-88 [in Ukrainian].
- Chukhlib, T. (2009). *Kozaky i Monarkhy. Mizhnarodni vidnosyny rannomodernoi Ukrainskoi derzhavy 1648-1721 rr.* [Cossacks and Monarchs. International Relations of the Early Modern Ukrainian State 1648-1721] (3rd ed., rev.). Kyiv: Vyd-tvo im. O.Telihiy [in Ukrainian].
- Dombrovskiy, I.P. (2007). Konstytutsiia ukrainskoi hetmanskoj derzhavy (Konstytutsiia Pylypa Orlyka 1710 roku) [Constitution of the Ukrainian Hetman ate (Constitution of Pylyp Orlyk of 1710)]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine* 4, 100-104 [in Ukrainian].
- Dontsov, D. (1991). *Istoriia rozvytku ukrainskoi derzhavnoi idei* [History of the development of the Ukrainian state idea]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Farion, I. (2011). "Konstytutsiia Pylypa Orlyka 1710 roku" kriz pryzmu yii bazovykh kohnityvnykh terminiv [The Constitution of Pylyp Orlyk in 1710 through the prism of its basic cognitive terms]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politehnika", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 709, 125-131 [in Ukrainian].
- Fedorenko, V.L. (2019). Konstytutsiia ta konstytutsionalizm: sutnist, sensy i vzaïmozumovlenist [Constitution and constitutionalism: essence, meanings and interdependence]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs E.O. Didorenko* 2, 78-94. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.78-94> [in Ukrainian].
- Fedorenko, V.L. (2020). Konstytutsiia ta konstytutsiina derzhava: pytannia teorii ta praktyky [Constitution and constitutional state: questions of theory and practice]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3, 13-29. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-13-29](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-13-29) [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., & Demydenko, V.O. (2019). Teoretyko-pravovi determinant konstytutsiinykh tsinnosti [Theoretical and legal determinants of constitutional values]. *Konstytutsiini tsinnosti: pravova pryroda ta praktyka realizatsii*,

- Constitutional values: legal nature and practice of implementation*: Proceedings of the International Scientific Practical Conference (pp. 207-210). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Koliada, I.A., Koliada, S.Yu., & Kyrienko, O.Yu. (2015). *Pylyp Orlyk [Philip Orlik]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Korohod, H.I. (2008). *Persha Konstytutsiia Ukrainy. Pylyp Orlyk i yoho diialnist v emihratsii [The first Constitution of Ukraine. Pylyp Orlyk and his activities in exile]*. Sumy: Univ. kn. [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V. (2015). Kliuchovi pidkhody do metodolohii piznannia ukrainskoi istoryko-pravovoi diisnosti [Key approaches to the methodology of cognition of the Ukrainian historical and legal reality]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky* 12, 12-17 [in Ukrainian].
- Koval, A. (2017). Konstytutsiia Pylypa Orlyka - tsinna pamiatka v istorii rozvytku ukrainskoho ta yevropeiskoho konstytutsionalizmu [The Constitution of Pylyp Orlyk is a valuable monument in the history of the development of Ukrainian and European constitutionalism]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 3, 52-59. doi: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2017.5> [in Ukrainian].
- Kozachenko, A.I. (2019). Pryntsyp podilu derzhavnoi vlady za Konstytutsiieiu Pylypa Orlyka 1710 roku ta polskoii Konstytutsiieiu 1791 roku [The principle of separation of state power according to the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 and the Polish Constitution of 1791]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 144, 8-17. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.144.154647> [in Ukrainian].
- Kresin, O.V. (2001). *Polityko-pravova spadshchyna ukrainskoi politychnoi emihratsii pershoi polovyny XVIII stolittia [Political and legal heritage of Ukrainian political emigration of the first half of the XVIII century]*. Kyiv: In-derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Medvid, A.B. (2016). Istorychni peredumovy konstytutsiinoho zakriplennia prav liudyny u XIII-XVIII stolittiah: yevropeiska ta vitchyzniana teoriia ta praktyka [Historical preconditions for the constitutional consolidation of human rights in the XIII-XVIII centuries: European and domestic theory and practice]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 837, 292-296 [in Ukrainian].
- Rendiuk, T.H. (2013). *Pylyp Orlyk: moldovski ta rumunski shliakhy [Philip Orlyk: Moldovan and Romanian ways]*. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
- Riznychenko, V. (1996). *Pylyp Orlyk - hetman Ukrainy: istorychni opovidi [Pylyp Orlyk - Hetman of Ukraine: historical stories]*. Kyiv: Ukr. pismennyk [in Ukrainian].
- Rudyk, P.A. (2012). Vnesok suddiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v doslidzhennia polozhen "Dohovoriv i postanov" Pylypa Orlyka 1710 roku [The contribution of the judges of the Constitutional Court of Ukraine to the study of the provisions of the "Treaties and Resolutions" of Pylyp Orlyk in 1710]. *Viche, Veche* 2, 29-32 [in Ukrainian].
- Shaptala, N., Kaminska, N., Ivanochko, I., & Kulyk, T. (2020). Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(2). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-sociopolitical-phenomenon-9124.html>.
- Shevchenko, A., Kydin, S., & Kapichon, O. (2020). Issues of improving the mechanism of protecting human rights. *Scientific achievements of modern society: The 5th International scientific and practical conference*, 207-2016. Liverpool, United Kingdom.
- Shyshkin, V.I. (2007). Konstytutsiia, yaka vyperedyla chas (pro pravovyi akt Pylypa Orlyka 1710 roku) [The Constitution, which was ahead of its time]. *Den, Day*. Retrieved from <http://incognita.day.kyiv.ua/konstitucziya-yaka-viperedila-chas.html> [in Ukrainian].
- Sinkevych, O.V. (2020). Ukrainskyi konstytutsionalizm yak doktryna: do pytannia vyznachennia sutnosti [Ukrainian constitutionalism as a doctrine: to the question of defining the essence]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, Law and public administration* 1, 24-27. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.4> [in Ukrainian].
- Sliusarenko, A.H., & Tomenko, M.V. (1993). *Istoriia ukrainskoi konstytutsii [History of the Ukrainian constitution]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Subtelnyi, O. (1994). *Mazepyntsi. Ukrainskyi separatyzm na pochatku XVIII st. [Mazepyntsi. Ukrainian separatism in the early XVIII century]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Symon, Yu.S. (2017). Do pytannia pro osoblyvosti rozvytku suchasnoi filosofii prava: kryza chy doparadyhmalnist [Features of the development of modern philosophy of law: crisis or pre-paradigm]. *Evropskyi politycky a pravni diskurz*, 4, 29-35 [in Ukrainian].
- Symon, Yu.S. (2019). Hermenevtychnyi pidkhid u filozofsko-pravovykh doslidzhenniakh: teoretyko-metodolohichni i tekhniko-yurydychni aspekty [Hermeneutic approach in philosophical and legal research: theoretical and methodological and technical and legal aspects]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects*: Proceedings of the 15th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (Vols. 1-2), (pp. 197-200). Kyiv [in Ukrainian].
- Symon, Yu.S., & Volodchenko, A.O. (2020). Metodolohichna stratehiia ta osoblyvosti podolannia kryzy filosofii prava na pochatku XXI stolittia [Methodological strategy and features of overcoming the crisis of the philosophy of law at the beginning of the XXI century]. *Virtus*, 45, 32-38 [in Ukrainian].
- Sytnyk, O., & Sereda, Yu. (2019). Peredumovy proholoshennia konstytutsiinoho proektu 1710 roku [Preconditions for the proclamation of the constitutional draft of 1710]. *Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, Collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko* 1/43, 35-46. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.1/43.184260> [in Ukrainian].

- Taldykin, O.V. (2018). Forma derzhavy vidpovidno do Paktiv i konstytutsii prav i volnosti Zaporizkoho Viiska [Form of state in accordance with the Covenants and the Constitution of the rights and freedoms of the Zaporozhian Army]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 84-88. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-1-84-88> [in Ukrainian].
- Taranenko, M.H. (2010). Prychyny stvorennia, holovni derzhavotvorchi, ideolohichni i pravovi zasady ta istorychne znachennia Konstytutsii Pylypa Orlyka [Reasons for creation, main state-building, ideological and legal principles and historical significance of Pylyp Orlyk's Constitution]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichnyi instytut", Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 2, 151-166 [in Ukrainian].
- Tatarova, T.O. (2019). Fiskalni control na ukrainskykh zemliakh za chasiv Hetmanshchyny [Fiscal control on Ukrainian lands during the Hetmanate]. *Yurydychnyi biuleten, Legal bulletin* 11, 107-112. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-1.13> [in Ukrainian].
- Zamlynskyi, V. (1993). *Pylyp Orlyk. Istoriia Ukrainy v osobakh: IX-XVIII st. [Philip Orlyk. History of Ukraine in persons: IX-XVIII centuries]*. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кампо В. М. Коментар до першого параграфу Конституції гетьмана Пилипа Орлика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 5. С. 86–88.
- Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. : монографія. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2009. 616 с.
- Домбровський І. П. Конституція української гетьманської держави (Конституція Пилипа Орлика 1710 року). *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 4. С. 100–104.
- Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ : Знання, 1991. 48 с.
- Фаріон І. «Конституція Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 709. С. 125–131.
- Федоренко В. Л. Конституція та конституціоналізм: сутність, сенси і взаємозумовленість. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 2. С. 78–94. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.78-94>.
- Федоренко В. Л. Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3. С. 13–29. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-13-29](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-13-29).
- Камінська Н. В., Демиденко В. О. Теоретико-правові детермінанти конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 207–210.
- Коляда І. А., Коляда С. Ю., Кириєнко О. Ю. Пилип Орлик. Харків : Фоліо, 2015. 121 с.
- Корогод Г. І. Перша Конституція України. Пилип Орлик і його діяльність в еміграції : навч. посіб. Суми : Унів. кн., 2008. 124 с.
- Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 21–27.
- Коваль А. Конституція Пилипа Орлика – цінна пам'ятка в історії розвитку українського та європейського конституціоналізму. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 3. С. 52–59. doi: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2017.5>.
- Козаченко А. І. Принцип поділу державної влади за Конституцією Пилипа Орлика 1710 року та польською Конституцією 1791 року. *Проблеми законності*. 2019. № 144. С. 8–17. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.144.154647>.
- Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 468 с.
- Медвідь А. Б. Історичні передумови конституційного закріплення прав людини у XIII–XVIII століттях: європейська та вітчизняна теорія та практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 292–296. (Серія «Юридичні науки»).
- Рендюк Т. Г. Пилип Орлик: молдовські та румунські шляхи. Чернівці : Букрек, 2013. 240 с.
- Різниченко В. Пилип Орлик – гетьман України: історичні оповіді. Київ : Укр. письменник, 1996. 302 с.
- Рудик П. А. Внесок суддів Конституційного Суду України в дослідження положень «Договорів і постанов» Пилипа Орлика 1710 року. *Віче*. 2012. № 2. С. 29–32.
- Shaptala N., Kaminska N., Ivanochko I., Kulyk T. Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-sociopolitical-phenomenon-9124.html>.
- Shevchenko A., Kydin S., Kapichon O. Issues of improving the mechanism of protecting human rights. *Scientific achievements of modern society: The 5th International scientific and practical conference* (January 8–10, 2020). Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 207–2016.
- Шижкін В. І. Конституція, яка випередила час (про правовий акт Пилипа Орлика 1710 року). *День*. 2007. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/konstitucziya-yaka-viperedila-chas.html>.

- Сінкевич О. В. Український конституціоналізм як доктрина: до питання визначення сутності. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 24–27. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.4>.
- Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ : Знання, 1993. 192 с.
- Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ : Либідь, 1994. 240 с.
- Симон Ю. До питання про особливості розвитку сучасної філософії права: криза чи допарадигмальність. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. No. 4. Issue 5. P. 29–35.
- Симон Ю. С. Герменевтичний підхід у філософсько-правових дослідженнях: теоретико-методологічний і техніко-юридичний аспекти. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. Київ, 2019. Ч. 1. С. 197–200.
- Симон Ю. С., Володченко А. О. Методологічна стратегія та особливості подолання кризи філософії права на початку XXI століття. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. No. 45. P. 32–38.
- Ситник О., Середа Ю. Передумови проголошення конституційного проекту 1710 року. *Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2019. № 1/43. С. 35–46. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.1/43.184260>.
- Талдикін О. В. Форма держави відповідно до Пактів і конституції прав і вольностей Запорізького Війська. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 84–88. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-1-84-88>.
- Тараненко М. Г. Причини створення, головні державотворчі, ідеологічні і правові засади та історичне значення Конституції Пилипа Орлика. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2010. № 2. С. 151–166. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).
- Татарова Т. О. Фіскальний контроль на українських землях за часів Гетьманщини. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. С. 107–112. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-1.13>.
- Замлинський В. Пилип Орлик. Історія України в особах: IX–XVIII ст. Київ : Україна, 1993. 396 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2020

Ivanov S. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0063-9448>

Philosophical and Legal Reflection of the Constitution of Pylyp Orlyk as a Phenomenon of European Law

*The article analyzes the significance and role of the outstanding historical monument of the Ukrainian state formation of the first half XVIII century Pylyp Orlyk's Constitution in the context of European lawmaking. It is considered as an outstanding political and legal document, which contains such elements of the doctrine of natural law as justice, humanism, respect for human rights and freedoms, equality before the law, separation of powers. The **purpose** is to apply philosophical and legal reflection to clarify the role of the Constitution of Pylyp Orlyk in the development and formation of domestic and European law. **Methodology.** The basic methodological approaches were axiological, comparative-historical, interdisciplinary, hermeneutic. The theoretical basis of the study consisted of legal documents, scientific publications and research, information materials. The **scientific novelty** lies in the application of philosophical and legal reflection to the understanding of the Constitution of Pylyp Orlyk as a phenomenon of European law, which lays the foundations for further concretization of historical patterns of Ukrainian constitutionalism and justification of priority principles for its improvement. **Conclusions.** A wide range of scientific views on the assessment of the Constitution of Pylyp Orlyk in the historical process is analyzed and found that despite its more than 300-year history, there is no single approach to understanding the legal and philosophical nature of this document. The article shows that the Constitution of Pylyp Orlyk laid down a progressive idea of expressing the aspirations and needs of the whole nation, which testifies to the high level of legal and philosophical culture of the Ukrainian elite of that time. In addition, it, consolidating the mechanisms of people's sovereignty, became a project of an independent state built on the universal values of natural law. This, in turn, shows that the then Ukrainian political elite was entirely in the spirit of European legal tradition and political culture.*

Keywords: philosophical and legal reflection; constitution; constitutionalism; Pylyp Orlyk; legal tradition; contract; constitutional act; separation of powers; European law.

Кравець В. В. – ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3673-4850>

Науково-правові й методичні засади вдосконалення професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення в Україні

У нашій країні триває реформування у сфері медичного обслуговування населення та охорони здоров'я загалом, зокрема й під час професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення. У зв'язку із цим сфера медичного обслуговування населення має активізуватися та дотримуватися встановлених напрямів діяльності, які визначають і формують певні юридичні наслідки. **Метою** статті є здійснення дослідження процесу професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення, що сприяє виконанню низки завдань, а саме: вивчення сфери медичного обслуговування, що знаходиться на роздоріжжі реформаторських процесів, визначення основоположних шляхів і механізмів удосконалення реалізації цього процесу. **Наукова новизна.** З-поміж актуальних напрямів сфери медичного обслуговування населення в країні слід виокремити такі: диджиталізація у сфері медичного обслуговування населення; розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення; забезпечення належного фінансування сфери медичного обслуговування населення; упровадження якісної кадрової політики у сфері медичного обслуговування населення; поліпшення санітарного й епідемічного благополуччя населення; розвиток сфери трансплантології. У статті схарактеризовано розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення. **Висновки.** Запропоновано кроки, спрямовані на покращення професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення: запровадження новітніх досягнень медицини в загальну практику у сфері медичного обслуговування населення; розроблення, удосконалення та впровадження в практичну діяльність новітніх стандартів щодо забезпечення якісним й ефективним медичним обслуговуванням населення в процесі лікування серцево-судинних захворювань, лікування інфекційних захворювань, дитячої патології, онкологічних захворювань тощо; упровадження ефективних новітніх методик ранньої профілактики та діагностування різноманітних захворювань на відповідних етапах надання медичної допомоги населенню (під час екстреної медичної допомоги; первинної, вторинної та третинної медичної допомоги); визначення причини виникнення, профілактики, діагностування та лікування легеневої гіпертензії та впровадження наукових тенденцій у фахову діяльність лікарів-пульмонологів, фтизіатрів і лікарів сімейної практики; запровадження сучасних програм для реабілітації пацієнтів із хворобами терапевтичного спрямування; створення тренінгових осередків, на яких відбуватиметься впровадження сучасних методів і технологій з метою багатогалузевої реабілітації під інтернатури; розроблення новітніх методів профілактики, діагностування та лікування недосліджених інфекційних захворювань; упровадження сучасних заходів забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення.

Ключові слова: медичне обслуговування; населення; охорона здоров'я; диджиталізація; науково-правові засади; методичні засади; реформування.

Вступ

В Україні тривають процеси реформування у сфері медичного обслуговування населення та охорони здоров'я загалом, що безпосередньо стосується і професійної підготовки фахівців для цієї сфери. Саме тому сфера медичного обслуговування населення має активізуватися та дотримуватися встановлених напрямів діяльності, які визначають і формують певні юридичні наслідки.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що сфера медичного обслуговування знаходиться на роздоріжжі реформаторських процесів, які вимагають від неї формування основоположних напрямів удосконалення та шляхів і механізмів їх реалізації, зокрема під час професійної підготовки фахівців у цій сфері. Актуальними напрямками діяльності сфери медичного обслуговування населення в країні є такі: диджиталізація у сфері медичного

обслуговування населення; розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення; забезпечення належного фінансування сфери медичного обслуговування населення; упровадження якісної кадрової політики у сфері медичного обслуговування населення; покращення санітарного та епідемічного благополуччя населення; розвиток сфери трансплантології.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження процесу професійної підготовки фахівців сфери медичного обслуговування населення, що зумовлює виконання низки завдань, а саме: вивчення сфери медичного обслуговування, у якій тривають реформаторські процеси; окреслення основоположних шляхів і механізмів удосконалення реалізації цього процесу. Вважаємо за доцільне

розглянути один із напрямів, а саме: розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення. Доречним є здійснення характеристики також напряму диджиталізації сфери медичного обслуговування населення та вдосконалення трансплантологічної сфери.

Виклад основного матеріалу

Одним з основних напрямів удосконалення сфери медичного обслуговування населення є напрям розвитку навчальної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення та науково-дослідної діяльності в цій сфері (Dubenko, 2002; Kravets, 2019; Kortukova, Kaminska, Dei, & Blahodarnyi, 2020; Averianov, 2005). Слід зазначити, що навчальна діяльність фахівців у сфері медичного обслуговування населення потребує якісного оновлення та належного забезпечення освітнього процесу.

Уряд здійснив спробу впровадити безперервний професійний розвиток медичних працівників сфери медичного обслуговування населення, що полягає у формуванні основних засад безперервного процесу навчання та вдосконалення фахових здібностей після здобуття вищої освіти й післядипломної освіти в цій сфері. Метою цієї спроби щодо безперервного навчання медичних працівників є підтримання та покращення стандартів діяльності фахівців у сфері медичного обслуговування населення, які мають відповідати сучасним вимогам їхньої діяльності. Сучасна система безперервного навчання буде забезпечувати якісний контроль рівня знань і професійних навичок, забезпечуватиме вдосконалення протоколів надання медичної допомоги, а також підвищить якість медичного обслуговування українців загалом.

Безперервний професійний розвиток має обов'язково охоплювати такі елементи: одиниці вимірювання навчально-наукового навантаження студента, що формуватиметься як відповідний бал його фахового розвитку. Також має бути передбачено такі різновиди освіти, як інформальна освіта (самоосвіта) і неформальна освіта у сфері медичного обслуговування населення.

Зокрема, інформальною освітою (самоосвітою) у сфері медичного обслуговування населення вважають самоорганізоване здобуття фахівцями у сфері медичного обслуговування населення професійних компетентностей під час повсякденної діяльності, пов'язаної із професійною, громадською або іншою діяльністю, а неформальна освіта у сфері медичного обслуговування населення – це діяльність з підвищення власних знань і вмінь, яку проводять за освітніми програмами та яка не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, проте може

завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018).

Кожен медичний працівник повинен мати персональне освітнє портфоліо, що охоплюватиме всі документи, які підтверджують його особисті досягнення із зазначенням дати проходження конференції, семінару, круглого столу тощо та виду освіти під час проходження безперервного фахового розвитку.

Усі медичні працівники після закінчення інтернатури мають право на фаховий безперервний розвиток, унаслідок якого відбуватиметься атестація цих фахівців, присвоєння або підтвердження кваліфікаційної категорії або кваліфікації працівника. Також вона буде визначати доцільність надання, продовження дії чи анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичного обслуговування населення.

Медичний працівник проходить складний шлях становлення фахівця своєї справи. Так, з метою порівняння систем медичного навчання в Україні та за кордоном зауважимо, що повний термін навчання для лікаря становить 6–9 років, протягом 5–6 із яких він здобуває освіту в закладі вищої освіти, 1–3 – передбачено на проходження інтернатури й магістратури (також передбачено лікарську резидентуру, яку наразі не реалізують). Наприклад, у США здобути фах лікаря менше, ніж за 11 років, неможливо. Загалом термін навчання там становить 11–14 років: 3–4 роки майбутній лікар здобуває освіту в медичному коледжі, 4 роки – у медичній школі, наступні 3–5 років – проходить лікарську резидентуру (1 рік інтернатури, 2–4 роки факультативного навчання). В Ізраїлі термін здобуття професії лікаря становить 12 років, 11–12 – у Німеччині, 8–11 – у Франції. Схоже, невдовзі й лікарі України здобуватимуть освіту за такою схемою ("Medychna osvita").

Проблемним є питання щодо професійного безперервного навчання медичних фахівців, адже кожен етап проходження атестації містить корупційну складову, що негативно позначається на рівні підготовки фахівців. Крім того, весь процес безперервного професійного розвитку медичних працівників здійснюється за власний кошт.

Саме тому запропоновано наблизити вітчизняну систему підготовки лікарів до європейських стандартів, що надасть можливість українським медикам успішно конкурувати на світовому рівні. На нашу думку, було б доцільним збільшити в навчальних планах кількість годин практичних навчань, натомість теоретичних і непрофільних дисциплін – зменшити.

Нині тривалість інтернатури в Україні для різних спеціальностей становить від 1 до 3 років. Вважаємо, що збільшити термін проходження інтернатури до трьох років, виключивши заняття

на теоретичних базах, а збільшити – на лікувальних базах.

Також необхідно буде змінити процедуру розподілу студентів на проходження інтернатури відповідно до європейського досвіду й стандартів (Ostrovskaja, 2019; Faunce, 2005; Kaminska, & Nazarko, 2019).

Необхідно впровадити електронний розподіл студентів на інтернатуру, який має усунути корупційний аспект у цьому процесі. Електронний розподіл з відповідною електронною базою має визначати місце інтернатури на підставі результатів Єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

Заплановано також зменшити кількість спеціальностей, за якими відбуватиметься набір до інтернатури, з 34 до 13 (акушерство і гінекологія, анестезіологія та інтенсивна терапія, внутрішні хвороби, загальна практика сімейна медицина, загальна стоматологія, медицина невідкладних станів, педіатрія, психіатрія, отоларингологія, офтальмологія, радіологічна онкологія та ядерна медицина, радіологія, хірургія). Аби отримати звання лікаря-спеціаліста, потрібно буде пройти обов'язкову атестацію – тестування у формі ліцензійного інтегрованого іспиту Крок-3 за відповідною спеціальністю, допуском до якого буде структурований клінічний іспит (ОСКІ) ("Medychna osvita").

У Міністерстві охорони здоров'я України, посилаючись на європейські стандарти підготовки медичних працівників, пропонують упровадити ще один практичний етап підготовки – резидентуру за відповідною спеціалізацією.

На наш погляд, це нововведення є недоцільним, оскільки значно подовжується термін навчання медичних працівників, що призведе до браку медичних фахівців, а у зв'язку із фінансовим становищем у суспільстві більшість родин не спроможні будуть навчати дітей за власні кошти, а бюджетних місць бракуватиме, адже їх кількість щороку зменшують.

Стосовно науково-дослідної діяльності у сфері медичного обслуговування населення слід зазначити, що без наукових підходів до проведення дослідної роботи у сфері медичного обслуговування населення розвиток її буде неможливим. Саме науково-дослідна діяльність є важливим напрямом реалізації інноваційної політики України у сфері медичного обслуговування населення, завдяки чому відбувається впровадження новітніх наукових розробок, що містять сучасні методи профілактики, діагностування, лікування, реабілітації та репродуктології тощо. Також під час розроблення нових лікарських засобів без науково-дослідної роботи, що становить власне науковий етап створення лікарського засобу, який передбачає розроблення, виготовлення, доклінічні та клінічні дослідження, транспортування та зберігання, цей процес буде неможливий.

В умовах стрімкого зростання обсягу інформаційних потоків важливо постійно підвищувати рівень обізнаності медичних працівників практичної охорони здоров'я та науковців із сучасними розробками високого рівня доказовості (методів лікування, діагностування, профілактики, реабілітації, репродуктології тощо) (Horban, 2013, p. 163).

Проведення наукових заходів є дієвим засобом ознайомлення спеціалістів певного медичного профілю з новітніми досягненнями науки та медичними технологіями. Головним інструментом координації проведення наукових заходів в Україні у сфері медичного обслуговування населення є щорічний Реєстр наукових заходів. Зокрема, 2020 року організовано та проведено 565 наукових медичних заходів, що були присвячені найбільш значущим медичним напрямам і висвітлювали інноваційні й удосконалені технології, новітні стандарти лікування та діагностування, питання впровадження інноваційних розробок у практику сімейного лікаря, систему первинної медико-санітарної допомоги тощо. Було проведено 9 з'їздів, 19 конгресів, 23 симпозиуми, 194 науково-практичні конференції за участю вітчизняних фахівців і спеціалістів країн ближнього й далекого зарубіжжя: Латвії, Литви, Естонії, Грузії, Вірменії, Фінляндії, Німеччини, Польщі, Ізраїлю, Великої Британії, США, Канади, Єгипту, Іспанії, Італії, Франції, Туреччини, Австрії, Японії, Данії, Швеції, Китаю, Росії, Швейцарії, Білорусі, Узбекистану, Казахстану. Організаторами та співорганізаторами зазначених наукових заходів стали медичні та фармакологічні заклади вищої освіти України, науково-дослідні установи МОЗ України та Національної академії медичних наук України, профільні асоціації, наукові товариства й інші організації. Аналіз звітних матеріалів наукових форумів засвідчив зростання їх організаційного та наукового рівня. Питання, напрацьовані учасниками наукових заходів, відображають актуальні проблеми медичної науки та практики сфери медичного обслуговування населення ("Medychna osvita"; Strelchenko, 2008, p. 339; Strelchenko, 2019, p. 121).

Науково-дослідні заходи необхідно проводити якомога частіше, оскільки вони сприяють розв'язанню актуальних проблем сфери медичного обслуговування населення, *реалізації основних наукових завдань, які медична галузь ставить перед науковцями та медичними фахівцями, а саме:*

– запровадження новітніх досягнень медицини в загальну практику у сфері медичного обслуговування населення;

– розроблення, удосконалення та впровадження в практичну діяльність новітніх стандартів щодо забезпечення якісним й ефективним медичним обслуговуванням населення в процесі

лікування серцево-судинних захворювань, лікування інфекційних захворювань, дитячої патології, онкологічних захворювань тощо;

– упровадження ефективних новітніх методик ранньої профілактики й діагностування різноманітних захворювань на відповідних етапах надання медичної допомоги населенню (під час екстреної медичної допомоги; під час первинної, вторинної та третинної медичної допомоги);

– визначення причини виникнення, профілактики, діагностування та лікування легеневої гіпертензії та впровадження наукових тенденцій у фахову діяльність лікарів-пульмонологів, фтизіатрів і лікарів сімейної практики;

– запровадження сучасних програм для реабілітації пацієнтів із хворобами терапевтичного спрямування;

– створення тренінгових осередків, на яких відбуватиметься впровадження сучасних методів і технологій з метою багатогалузевої реабілітації під інтернатури;

– розроблення новітніх методів профілактики, діагностування та лікування недосліджених інфекційних захворювань;

– упровадження сучасних заходів забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення.

Наукова новизна

З-поміж актуальних напрямів сфери медичного обслуговування населення в країні слід виокремити такі: диджиталізація у сфері медичного обслуговування населення; розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення; забезпечення належного фінансування сфери медичного обслуговування населення; упровадження якісної кадрової політики у сфері медичного обслуговування населення; поліпшення санітарного й епідемічного благополуччя населення; розвиток сфери трансплантології. У статті схарактеризовано розвиток навчальної та науково-дослідної діяльності під час підготовки фахівців у сфері медичного обслуговування населення.

Висновки

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що основними ознаками цього напрямку є якісна підготовка фахівців сфери медичного обслуговування населення, розвиток наукових поглядів і підходів до розв'язання проблем профілактики, діагностування та лікування захворювань на сучасному новітньому рівні.

REFERENCES

- Averianov, V.B. (2005). Aktualni zavdannia stvorennia novoho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini [Actual tasks of creating new legislation on civil service in Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal, Legal journal*, 8. doi: 10.32702/2307-2156-2005.3.100 [in Ukrainian].
- Dubenko, S.D. (2002). *Kadrove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Staffing of public administration in Ukraine]*. N.P. Nyzhnyk, V.M. Oluiiko (Eds.). Lviv: Nats. un-t "Lvivska politekhnik". doi: <https://doi.org/10.36030/2311-6722-2019-1-13-20> [in Ukrainian].
- Faunce, T.A. (2005). Will international human rights subsume medical ethics? *Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. Journal of Medical Ethics*, 31(3). doi: 10.1136/jme.2004.006502.
- Horban, A.Ye. (2013). Analiz osnovnykh zasobiv naukovoї komunikatsii v informatsiinomu zabezpechenni stratehii podolannia riadu sotsialno nebezpechnykh khvorob v Ukraini za 2008-2012 rr. [Analysis of the main means of scientific communication in the information support of the strategy for overcoming a number of socially dangerous diseases in Ukraine for 2008-2012]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys, Ukrainian medical journal*, 4(96), 162-166. doi: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.53.2013.148721> [in Ukrainian].
- Kaminska, N., & Nazarko, Y. (2019). Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie, LXXII*, 7, 1337-1342 [in Ukrainian].
- Kortukova, T., Kaminska, N., Dei, M., & Blahodamyi, A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*, 38, 321-332. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>.
- Kravets, V. (2019). Heneza stanovlennia ta rozvytku sfery medychnoho obsluhovuvannia naseleння v pervisnyi period rozvytku suspilstva [Genesis of formation and development of the sphere of medical care in the initial period of society development]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 99-103. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.99> [in Ukrainian].
- Medychna osvita: yakykh zmin ochikuvaty naiblyzhchym chasom [Medical education: what changes to expect in the near future]. (n.d.). www.ukrinform.ua. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2768549-medicna-osvita-akih-zmin-ocikuvati-najblizcim-casom.html> [in Ukrainian].
- Ostrovskaya, B. (2019). Rozvytok bioetyky v mizhnarodnomu pravi yak hlobalnoi platformy dlia rozv'iazannia problem prav liudyny [The development of bioethics in international law as a global platform for solving human rights problems]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 25-31. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.25> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu bezperervnoho profesiinoho rozvytku fakhivtsiv u sferi okhorony zdorovia": vid 28 berez. 2018 r. No. 302 [Resolution of the Cabinet of

- Ministers of Ukraine "On approval of the Regulations on the system of continuous professional development of health care professionals" from March 28, 2018, No. 302]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2008). *Kharakterystyka zakonodavstva u sferi okhorony zdorovia Ukrainy ta yoho udoskonalennia* [Characteristics of the legislation in the field of health care of Ukraine and its improvement]. *Administrativna reforma ta problemy vdoskonalennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv, Administrative reform and problems of improving the activities of law enforcement agencies: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 338-342). Simferopol: Krasnodar. yuryd. in-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Doktrynalni osoblyvosti henezysu sfery obihu likarskykh zasobiv u period nezalezhnosti Ukrainy [Doctrinal features of the genesis of the sphere of circulation of medicines during the period of independence of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Current issues of state and law*, 82, 229-235. doi: doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Osoblyvosti vprovadzhennia medychnykh tekhnolohii u sferu obihu likarskykh zasobiv na zrazok Yevropeyskykh standartiv [Features of the introduction of medical technologies in the field of circulation of medicines such as European standards]. *Aktualni teoretychni ta praktychni problemy nablyzhennia zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuзу, Current theoretical and practical problems of approximation of Ukrainian legislation to the law of the European Union: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 120-124). Kyiv: Kafedra [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авер'янов В. Б. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. *Юридичний журнал*. 2005. № 8. doi: [10.32702/2307-2156-2005.3.100](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2005.3.100).
- Дубенко С. Д. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2002. 352 с. doi: <https://doi.org/10.36030/2311-6722-2019-1-13-20>.
- Faunce T. A. Will international human rights subsume medical ethics? *Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. Journal of Medical Ethics*. 2005. No. 31 (3). doi: [10.1136/jme.2004.006502](https://doi.org/10.1136/jme.2004.006502).
- Горбань А. Є. Аналіз основних засобів наукової комунікації в інформаційному забезпеченні стратегії подолання ряду соціально небезпечних хвороб в Україні за 2008–2012 рр. *Український медичний часопис*. 2013. № 4 (96). С. 162–166. doi: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.53.2013.148721>.
- Kaminska N., Nazarko Y. Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. T. LXXII. № 7. P. 1337–1342.
- Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Politicas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>.
- Кравець В. Генеза становлення та розвитку сфери медичного обслуговування населення в первісний період розвитку суспільства *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 99–103. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.99>.
- Медична освіта: яких змін очікувати найближчим часом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2768549-medicna-osvita-akih-zmin-osikuvati-najblizcim-casom.html>.
- Островська Б. Розвиток біоетики в міжнародному праві як глобальної платформи для розв'язання проблем прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 25–31. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.25>.
- Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 28 берез. 2018 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2018-%D0%BF#Text>.
- Стрельченко О. Г. Характеристика законодавства у сфері охорони здоров'я України та його удосконалення. *Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 12–13 груд. 2008 р.)*. Сімферополь : Краснодар. юрид. ін-т внутр. справ, 2008. С. 338–342.
- Стрельченко О. Г. Доктринальні особливості генезису сфери обігу лікарських засобів у період незалежності України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2019. № 82. С. 229–235. doi: doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33.
- Стрельченко О. Г. Особливості впровадження медичних технологій у сферу обігу лікарських засобів на зразок Європейських стандартів. *Актуальні теоретичні та практичні проблеми наближення законодавства України до права Європейського Союзу : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 берез. 2019 р.)*. Київ : Кафедра, 2019. С. 120–124.

Стаття надійшла до редколегії 31.08.2020

Kravets V. – Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3673-4850>

Scientific-Legal and Methodical Bases of Improvement of Professional Training of Experts of Sphere of Medical Service of the Population in Ukraine

*In Ukraine today, the implementation of reforms in the field of public health services and health care in general, including during the training of specialists in the field of public health services. That is why the whole sphere of medical care should be intensified and follow the established directions of activity, which determine and form certain legal consequences. The **purpose** of the article is to study the process of professional training in the field of health care, which determines the solution of a number of tasks, namely: the study of health care, which is at the crossroads of the reform process, identifying basic ways and mechanisms to improve this process. **Scientific novelty.** Actual directions of activity of the sphere of medical service of the population in the country are such as: digitalization in the sphere of medical service of the population; development of educational and research activities during the training of specialists in the field of medical care; improving the proper financing of the field of medical care; implementation of quality personnel policy in the field of medical care; improving the sanitary and epidemiological well-being of the population; development of transplantology. It is in the article that the direction of development of educational and research activities during the training of specialists in the field of medical care is described; improving the proper financing of the field of medical care.*

Conclusion. *The following steps are proposed: introduction of the latest achievements of medicine in general practice in the field of medical care; development, improvement and implementation in practice of the latest standards to provide quality and effective medical care to the population in the treatment of cardiovascular diseases, treatment of infectious diseases, pediatric pathology, cancer, etc .; introduction of effective new methods of early prevention and diagnostic of various diseases at the appropriate stages of providing medical care to the population (during emergency medical care; during primary, secondary and tertiary medical care); determining the cause, prevention, diagnosis and treatment of pulmonary hypertension and the introduction of scientific trends in the professional activities of pulmonologists, phthisiologists and family physicians; introduction of modern programs for rehabilitation of patients with therapeutic diseases; creation of training centers where modern methods and technologies will be introduced for the purpose of multidisciplinary rehabilitation for internships; development of the latest methods of prevention, diagnosis and treatment of unexplored infectious diseases; implementation of modern measures to ensure the sanitary and epidemiological well-being of the population.*

Keywords: medical care; population; health care; digitalization; scientific and legal principles; methodical principles; reforming.

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Васюта Ю. В. – здобувач ступеня вищої освіти магістра навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2954-0230>

Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей

Метою статті є дослідження сутності поняття справедливості як елементу ідеї права; визначення тенденції розвитку категорії справедливості в різні періоди становлення правової думки й до сьогодення. Методологія. Методологічною основою роботи є філософські, філософсько-правові підходи та загальнонаукові методи наукового пізнання. Основним методологічним підходом є аксіологічний, оскільки він надає можливість висвітлити зміст справедливості як правової цінності. Вагоме місце посідає феноменологічний підхід, який сприяє розглядові справедливості як на рівні індивідуальних суб'єктивних переживань, так і на рівні правореалізації. Завдяки історичному підходові окреслено особливості формування та розвитку розуміння справедливості як елементу ідеї права. Системний підхід дозволив дослідити справедливість як цілісне багатоаспектне явище. Для аналізу концептуальних засад справедливості в контексті правовідносин було залучено формально-логічний і системно-функціональний методи. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що визначено сутність формулювання категорії справедливості в різних філософсько-правових теоріях як продукту культурного, історичного, політичного, правового розвитку суспільства й каталізатора забезпечення прав та інтересів особи. Нині доволі часто трапляються випадки видання державою норм, які порушують права окремих осіб або несправедливо застосовуються в процесі регулювання суспільних відносин. Тому постає необхідність дослідження справедливості як підвалини всієї системи морально-етичних цінностей у правовій системі та житті суспільства загалом. Визначено провідну роль справедливості в системі правових цінностей. Висновки. Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що саме порядок співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і свобод може бути названий справедливим, тобто таким, що відображає сутність поняття «справедливість». Право ґрунтується на ідеї справедливості та є нормативно закріпленою справедливістю. Саме справедливість є основою ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання зумовлює як справедливість, так і феномен права загалом. Також вона постає особливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей, та одночасно є визначальним моментом домінування під час їх конфліктного зіткнення.

Ключові слова: справедливість; ідея права; правові цінності; суспільні відносини; правова держава; норма права.

Вступ

Одним з найважливіших напрямів розвитку демократії в Україні є процес формування соціальної та правової держави. Відповідно до принципу верховенства права, у правовій державі будь-який закон має бути справедливим. Але в умовах сьогодення доволі часто трапляються випадки видання державою норм, які порушують права окремих осіб або несправедливо застосовуються в процесі регулювання суспільних відносин. Тому постає необхідність дослідження справедливості як морально-етичної основи ціннісного виміру правової системи та життя суспільства загалом.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в розкритті змісту, природи й специфіки справедливості як елементу ідеї права й визначення її місця в

системі правових цінностей, а також основних тенденцій у дослідженні категорії справедливості за різних періодів становлення правової думки й до сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Термін «справедливість» походить від слова «право» (близькими за значеннями в українській мові є також слова «правий», «правда»), причому, попри плин століть і низку історичних відмінностей, таку відповідність збережено й у класичних античних текстах, адже латиною право перекладається як «jus», а справедливість – «justitia» (Zelenytsia, 2012). Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій вияв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між положенням

різних індивідів і їх значущістю в суспільстві, між працею та винагородою.

Багатоаспектність поняття «справедливість» окреслює О. Г. Паляниця: «Справедливість – категорія морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняття про належне, пов'язане з мінливими уявленнями про природні права людини. Вона містить вимогу відповідності між реальною значущістю різних індивідів (соціальних груп) і їх соціальним станом, між їх правами й обов'язками, між діями та відплатою, працею та винагородою, злочином і покаранням» (Palianytsia, 2018, p. 14).

Ідея справедливості в концепції І. Канта втілена через «категоричний імператив» – безумовне, беззаперечне, основоположне правило суспільного співжиття: не роби іншим того, чого не бажаєш собі. Людину як моральну істоту, яка повинна обґрунтовувати свої вчинки, з огляду постулатів категоричного імперативу, І. Кант протиставляє людині як політико-правовій істоті, яка співвідносить свою діяльність з вимогами юридичних законів і норм, що мають імперативний характер у громадянському суспільстві. Усвідомлюючи недосяжність морального ідеалу й необхідність співіснування в умовах певних суспільних суперечностей, індивіди доходять висновку, що єдиним стримувальним фактором, який допоможе контролювати розбіжності між людьми в різних аспектах суспільного життя, є нормативно-правова база, покладена в основу функціонування держави, яка відстоює право на перевірку легальності вчинків (Yakovenko, 2019).

Протилежністю справедливості є несправедливість, руйнування порядку, деструкція наявного. Коли ж справедливість виражає досягнуту для цього історичного періоду гармонійність, оптимальність людських відносин, то свідомість її не фіксує. Отже, вона співзвучна свободі. І справедливість, і свобода, за наявності, стають як повітря – без них неможливо гідно жити. Право є міра реалізації свободи та водночас норма політичної справедливості. Іншими словами, право – нормативно закріплена справедливість. Право ґрунтується на ідеї справедливості. На думку Гегеля, право не є добро без блага. Справедливо те, що виражає право, відповідає праву й впливає з духу права (Bandura, 2019).

У філософських дослідженнях, як правило, виокремлюють формальну, змістову та процедурну справедливість (Pavlyshyn, 2017; Bandura, 2019; Martenko, & Pavlyshyn, 2019). Так, О. А. Кучинська зазначає, що основну ідею формальної справедливості втілено в принципі формальної рівності, що конкретизовано у вимогах рівності перед законом і судом, рівності прав, свобод та обов'язків людини. Змістову справедливість утілено в принципі пропорційності,

що потребує пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Процедурну справедливість виражено в дотриманні процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату, тієї чи іншої дії, незалежно від інших обставин (Ternavska, 2020). Водночас у філософії права виокремлюють такі аспекти поняття «справедливість»: справедливість як рівність можливостей у реалізації своїх здібностей і захисту своїх прав та законних інтересів; справедливість розподільчу – справедливий розподіл благ, з огляду на потреби кожної людини, юридичної рівності людини й враховуючи її працю та заслуги перед суспільством і державою; справедливість відплатну – справедливість відповідальності за вчинені злочин чи правопорушення (Bandura, 2012; Bratasiuk, 2016).

На підставі аналізу визначень, поняття справедливості можна розглядати у двох формах: справедливість, яка ґрунтується на ефективних моделях співіснування соціальних груп, що має трансформаційні особливості, залежно від середовища, історичного періоду, державності, національності, інтересів переважної більшості такого соціального середовища тощо; і справедливість, підґрунтям якої є високоморальні принципи, що не змінюються з плином часу, не пов'язана із національними особливостями, не характеризується інтересами певної групи населення, політичних поглядів, правових норм і звичаїв. В останньому випадку справедливість не є якоюсь особливою чеснотою – це логічно обґрунтована конструкція, утілена в християнській заповіді любові до ближнього, що характеризує справедливість в її моральному значенні як самообмеження громадянами своїх домагань на користь чужих прав. У такому випадку принцип справедливості не узалежнений від зовнішніх факторів та є законом, який існував та існуватиме вусі часи, незалежно від права, що створило людство в певний історичний період свого існування.

Принцип справедливості потребує визнання рівності вимог і можливостей соціальних суб'єктів, а також врахування адекватності відплати за вчинене. У деонтологічному сенсі він задає ключові параметри взаємодії особи та суспільства.

Уявлення про справедливість виникає та формується з нормами звичаєвого права. Тогочасне суспільство (рід, плем'я) давало моральну оцінку поведінці окремої особи щодо ведення побуту, дотримання звичаїв і традицій, поглядів та переконань. За порушення суспільного ладу, звичаїв, а, отже, і принципу справедливості – передбачено заходи впливу на порушників у вигляді жорстких санкцій (Pavlyshyn, 2017).

З появою приватної власності та виникненням соціальних прошарків звичай як загальна норма

регуляції відносин між людьми перестає виконувати своє соціальне призначення – знову гостро постає проблема справедливості. Регулятором нових, змінених суспільних відносин і продуктом природного, конкретно-історичного розвитку суспільства стає право.

За часів античності справедливість виконує роль оцінювального поняття, яке виражає ставлення особи, групи осіб або суспільства до певних соціальних явищ або людських вчинків. Як визначали мислителі давнини: право – мистецтво добра та справедливості, а справедливість є найвищою правовою цінністю (Zelenytsia, 2012).

Вартий уваги окремий напрям наукових досліджень, який розглядає позиціонування справедливості в контексті виключно юридичних відносин у загальній системі права. Серед думок щодо справедливості в юридичній сфері слід визначити напрям невідворотності покарання, оскільки деякі вчені принцип справедливості пов'язують із принципом пропорційності. Так, на думку Н. Малєїна, принцип справедливості має пропорційно встановлювати відповідальність: за негативне діяння – негативна плата. Отже, акцентування уваги на каральній функції юридичної відповідальності нівелює захист прав людини. Подібні твердження висловлюють й інші вчені. Це окреслено й у положеннях Кримінального кодексу України, де принцип справедливості ґрунтується на ідеї рівності, тобто рівним за рівне, виражаючись у суворості покарання пропорційно до тяжкості вчиненого правопорушення. Зазначені аспекти ґрунтовно досліджувала професор М. Братасюк. Вона окреслила ключові питання, варті уваги під час здійснення судочинства: покарання повинно реалізовувати принцип справедливості, який дасть максимальний соціальний ефект для недопущення подальших аналогічних неправомірних дій; покарання має здійснюватися відповідно до принципів верховенства права; покарання повинно бути реалізовано із дотриманням прав і свобод людини (Yakovenko, 2019, p. 126). Право – це система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою. Правом забезпечуються різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які розуміються як правові цінності (Zhebrovska, 2015, p. 11). У межах життєдіяльності суспільства саме правові цінності є загальнообов'язковими ціннісними орієнтирами й вони є підґрунтям юридично оформленої системи права.

Право є одним з найбільш ефективних соціальних засобів організації та забезпечення прогресивного розвитку соціальної системи. Упорядкування суспільних відносин досягається шляхом встановлення державою (прийняття

нових чи санкціонування наявних в суспільстві) правових норм, що виражають систему цінностей суспільства на конкретному етапі його історичного розвитку. Законодавець, встановлюючи в правовій нормі модель поведінки, орієнтується на практичне життя і ті ціннісні канони, що опосередковані певним рівнем моральності та культури конкретного соціального середовища (етичної, політичної, правової).

Право сприймається суспільством настільки, наскільки воно забезпечує справедливість. Водночас справедливість не може існувати, якщо вона не захищена правовими нормами. Завдяки праву, вимоги справедливості набувають чітко сформульованого та фіксованого характеру. Як наслідок – право стає головним нормативним засобом реалізації принципу справедливості.

Принцип справедливості має важливу роль під час встановлення прогалин у законодавстві. У такому випадку застосовують не аналогію закону, а аналогію права. Отже, він має нерозривний зв'язок із принципом верховенства права. Прикладом такого правозастосування можна вважати положення п. 2 ст. 8 Цивільного кодексу України (ЦКУ) ("Tsyvilnyi kodeks", 2003), у якому встановлено, що в разі неможливості використання аналогії закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства, що і є аналогією права. Відповідно до пп. 6 п. 1 ст. 3 ЦКУ до загальних засад цього кодексу також належить справедливість. Питання розв'язання права на справедливий суд неодноразово порушувалося в міжнародних судах, правові принципи яких повністю узгоджено з принципом справедливості ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). Так, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950) встановлює, що «кожний громадянин має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом». Проте дію цього положення може бути реалізовано лише за умов дотримання процедур незалежного та неупередженого судового процесу. Міжнародна судова практика мала такий досвід, коли поряд із принципом справедливості застосовувався принцип формальної рівності. Таке поєднання передбачало однакове ставлення до представників різної статі, расової належності, кольору шкіри, віросповідання, світогляду тощо. Яскравим прихильником зазначеної практики можна вважати Джона Роулза, який вважав, що кожен громадянин повинен мати рівні права попри те, ким він є (мається на увазі соціальний статус). До таких ідей можна долучити й рівноправний доступ до посад. Проте, зважаючи на високу моральність, у поєднанні правових принципів «справедливості» та «рівноправності»

можна виокремити небезпечні шляхи маніпулювання загальною справедливістю, де інструментом маніпуляції виступає саме право. Тут вихідна теза класичної теорії суспільної угоди: «Війна всіх проти всіх» (за Т. Гоббсом), – зазнає трансформації: чинник сили буде замінено раціонально-комунікативною (формальною) процедурою. Соціальну угоду зі створення «базової структури суспільства» буде укладено не під тиском страху тотальної небезпеки, а шляхом невимушеного дискурсивного обговорення принципів справедливості під «завісою незнання» всього того, що могло б вплинути на безсторонність їхнього рішення та порушити задані умови чесності. Розв'язання третього завдання Роулза логічно впливає із теоретичних засад перших двох. Оскільки доктрина утилітаризму закладена на принципі досягнення максимального прибутку, то й принцип справедливості в ній редукується до стратегічно розрахованого особистого інтересу суб'єктів соціального процесу, тоді як в теорії Дж. Роулза учасники відповідно до визнаного ними принципу справедливості в сенсі чесності в договірному процесі виробляють точніший образ стратегічно розрахованого інтересу кожного для його закріплення в законі. Принципові відмінності між цими доктринами можна звести до наступних трьох протиставлень. Перша полягає в тому, що судження справедливості як чесності постає наслідком із вихідного стану, який фіксує вихідну рівність позицій сторін, що домовляються. Начебто в контрактуалістській доктрині самостійну значущість мають переконання сторін щодо пріоритету справедливості. Стосовно утилітаризму, то він намагається знайти обґрунтування їх в площині соціальної користі. Друга відмінність полягає в тому, що утилітаризм поширює на весь соціум принцип вибору однієї людини, тоді як контрактуалізм (зокрема Роулз) виходить із того, що принцип вибору, тобто принципи справедливості, самі мають постати предметом первісної погодженості. Якщо утилітаризм належить до телеологічної теорії як прагнення до максимального блага у вигляді щонайбільшої користі, то теорія Роулза – деонтологічна, яка або взагалі не поцінує блага незалежно від прав, або не розглядає право як максимальне благо. З цим і пов'язана третя відмінність між ними. До цього слід додати, що тут було б недоречно наполягати на останній відмінності категорично, оскільки теорії Роулза також притаманний ослаблений телеологізм, що міститься в первісній позиції. На наш погляд, Дж. Роулзу вдалося певним чином удосконалити класичну теорію договору та подолати вади утилітаризму. По-перше, легітимативна сила справедливості в контексті класичної теорії угоди, оскільки вона закладена на ідеях стратегічної

раціональності, не здатна гарантувати ні того, що угоди будуть дотримуватися самостійно (без примусу з боку тирана), ні того, що угоду буде спрямовано проти третьої сторони або, відповідно, вона не постане об'єктом паразитизму з боку третьої сторони. Концепція Роулза уникає цього недоліку завдяки тому, що використовує суспільну угоду як нормативну модель для ідеального експерименту, а не історичної реальності, тобто – не в онтологічному вимірі. Він виходить із передумови схильності всіх до принципів «етики чесності». По-друге, критикуючи утилітаризм, в якому шкода одного може компенсуватися успіхом іншого, а рабство (за критерієм Парето), у деяких випадках може виправдовуватися як економічно ефективно, Роулз протиставляє їй концепцію справедливості як чесно розподілених життєвих шансів, що спрямована насамперед на захист слабких членів суспільства. За цією концепцією справедлива угода можлива тоді, коли жоден з учасників, обираючи суспільний порядок, не знає свого місця в порядку розподілу доходів. Вибір кожного відбувається за схемою, де постійно змінюються ролі всіх можливих позицій членів суспільства, зокрема й програшні. Це змушує кожного з учасників погодитися на такий порядок, який постає для нього прийнятним, зокрема й випадок програшної позиції. У такій ситуації нерівний розподіл буде виключений доти, доки він буде виправдовувати очікування, що такий порядок забезпечує вигоду кожного окремого. Як бачимо, найсуттєвіша запорука справедливості за цією моделлю полягає в тому, що справи інших мають вирішуватися як власні. У теорії Дж. Роулза підвалини рівності людей закладено на трьох рівнях принципів справедливості: на рівні управління інститутами, що репрезентує сфера публічних правил, на якому рівність виявляється у вигляді справедливості як правильності; на інституціональному рівні суспільства, де рівність забезпечується самими принципами справедливості; та на рівні статусу моральної особистості, якій і надає право на рівну справедливість. Як бачимо, достатню умову права на рівну справедливість Дж. Роулз вбачає у здатності індивіда бути моральною особистістю, яку характеризують дві ознаки: спроможність мати концепцію власного блага, що виражена у формі раціональної життєвої стратегії; і здатність мати відчуття справедливості та рішуче прагнення застосовувати принципи справедливості в практичному житті. Відтак, «рівна справедливість належить тим, хто має спроможність брати участь у громадському розумінні початкової ситуації й діяти відповідно до нього» (Dzioban, & Manuilov, 2015).

Так, застосовуючи поєднання цих правових принципів, у ЗМІ широко розповсюджено

інформацію щодо нормального розвитку сімейних стосунків між чоловіками або жінками. На підставі поєднання цих принципів у деяких країнах одностатеві шлюби отримали право на всиновлення дітей. Зважаючи на те, що пригнічення представників цієї категорії загальна правова концепція в жодному разі не припускає, водночас на підставі поєднання справедливості та рівноправності такі громадяни проводять різні заходи, рекламуючи свій стиль життя дітям і підліткам (Dzioban, & Manuilov, 2015; Palianytsia, 2018). Результатом такої пропаганди можна вважати сучасні тенденції в моді, коли чоловіче вбрання чимдалі більше стає схожим на жіноче. Усе це становить демографічну небезпеку для країни, порушує сімейні традиції та, що найнебезпечніше, підриває християнські цінності, які є непорушною основою загальної справедливості.

Справедливість належить до сутності соціального виміру буття людини, має особливу етичну природу, внутрішній моральний потенціал. Водночас моральні аспекти справедливості перегукуються з правовими основами життя суспільства. Без правових механізмів захисту та гарантій реалізації, справедливість стає просто моральною чеснотою, якою доволі легко нехтувати. Право через правовий закон, правові відносини, права людини, справедливий суд створює реальні умови втілення справедливості, робить її основоположним правовим принципом суспільного життя.

Сучасне сприйняття справедливості, засноване на визнанні справедливості як основної морально-етичної цінності, обумовлене уявленнями про людину, сформульованим у новій європейській культурі. Справедливість розглядають як механізм та передумову забезпечення прав та інтересів особи. Її застосовують як для критичної оцінки поведінки людини з позиції визначених правил, так і для критики самих цих правил і їх застосування. Справедливість розкриває наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність.

На думку О. Тарасишиної, для правової культури українців характерне бажання розглядати поняття права в тісному взаємозв'язку з толерантністю та справедливістю. Відповідно, справедливість розуміється як життєво важливий для збереження й розвитку суспільства, ціннісно-етичний орієнтир, один із критеріїв оцінки всіх політичних і державно-правових явищ, покликаний служити загальному благу та кожному індивідууму зокрема. Справедливість, на думку авторки, вбачається у приблизно рівному розподілі вигод і зобов'язань, які виникають із взаємодії в межах громади, суспільства, а також істинністю, правильністю, обґрунтованістю та логічністю правового реагування на ту чи іншу діяльність,

вирішення суперечок про право, різноманітних конфліктів, що виникають при цьому, рівність перед законом і судом, відповідність злочину і покарання, відповідність між метою та засобами її досягнення у діяльності як держави загалом, так і кожного окремого індивіда. Справедливість неможлива без багатьох моральних якостей, таких собі «внутрішніх» вимог як до законодавця, так і до кожного з індивідів. Але моральності вимагає не лише український народ, цього вимагає світова спільнота на наднаціональному рівні. Моральна якість права дозволяє давати моральну оцінку діяльності держави та судити про те, наскільки дане право є істинним, наскільки воно відображає загальнолюдські ідеали й цінності, наскільки воно здатне реально стати на захист прав і свобод людини. Дискусії про моральне начало в праві відбуваються переважно навколо трьох пов'язаних одне з одним понять – свободи, рівності та справедливості. Якщо ми стверджуємо, що аби бути таким, справжнє право повинно відповідати моралі (моральності), то ми тим самим стверджуємо, що справжнє право – це право, яке захищає добро і протистоїть злу, право, яке є втіленням справедливості (Palianytsia, 2018; Bandura, 2019; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019).

У юридичній спільноті відсутня однозначна думка щодо співвідношення права і справедливості, оскільки не завжди норма закону відповідає справедливому вирішенню спору (Palianytsia, 2018). Наприклад, суворий формалізм судового розгляду може не знайти розуміння з погляду справедливості, але з юридичного погляду законність судової процедури є однією із найважливіших гарантій правосуддя. Недарма юристи висловлюють думку, що моральний аспект, до якого входить і категорія справедливості є головним критерієм якості закону. На підставі міркувань можна зробити висновок, що справедливість як категорія не збігається повністю із правом і не входить до нього цілком, проте доволі тісно пов'язана із правом і чинить серйозний вплив як на правотворчість, так і на правозастосування. За словами І. Канта, головним соціальним регулятором є навіть не саме по собі юридично оформлене право, а моральний закон усередині нас (Yakovenko, 2019). Отже, на думку мислителя, розрив між правом і цим моральним законом може призвести до неспроможності будь-яких правових норм. Слід визнати, що справедливість відіграє ключову роль для права та є підґрунтям для багатьох правових явищ.

Сучасна епоха з її процесами глобалізації особливо вимагає міжкультурного діалогу з обґрунтування справедливості й, отже, розробки принципів універсальної справедливості. До змісту універсальної справедливості належать:

а) вимога рівності («діяти однаково в однакових умовах»), що формулюється як вимога неупередженості та заборона сваволі; б) ідея взаємозв'язку вчиненого та розплати за це, що має втілення у «золотому правилі»; в) вимога рівноваги між втратою та придбанням («справедливого обміну»), що має сенс не тільки для господарської діяльності.

Універсальну справедливість характеризує насамперед визнання таких правових цінностей, як життя, власність, добре ім'я (честь), що втілюються у визнанні прав людини, зокрема її права на свободу, які можна прослідкувати вже в давньому кримінальному праві.

Опрацювавши проблеми співвідношення права і справедливості, Т. Радько зробив висновок, що справедливість – категорія морально-правова, яку можна схарактеризувати однозначно. Однозначність полягає в тому, що таке поєднання можна розглядати або як моральну норму, або як правову. Третій варіант неможливий. Це також означає, що право і справедливість не тотожні, але взаємопов'язані. Водночас суспільство неможливо уявити без права, а право – без справедливості, до якого воно постійно прагне. Тому доля права – прагнути до цих критеріїв і відображати їх у собі (Yakovenko, 2019).

Значну увагу справедливості приділено в концепції природного права, основою якої є уявлення про людину як самостійного індивідуума, що наділений невід'ємними правами та здатний самостійно контролювати й регулювати свою поведінку в суспільстві на підставі деяких загально визначених норм. Уявлення про невід'ємні права людини сьогодні отримало загальне визнання та закріплено у низці міжнародно-правових документів: Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Заключному акті загальноєвропейської наради із співпраці та безпеки у Європі.

Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо чинними. Водночас слід зауважити, що згідно зі ст. 22 Конституції України, закріплені в ній права і свободи людини та громадянина не є вичерпними. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається та діє принцип верховенства права, що означає панування права в суспільстві ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Верховенство права потребує від держави його втілення в правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проіняті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з його виявів є те, що право не обмежене лише законодавством, як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які

легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднано якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка переважно втілена в Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин.

Наукова новизна

Сучасна епоха та її процеси глобалізації здебільшого потребують міжкультурного діалогу з обґрунтування теорій справедливості й, отже, розробки теоретичних засад універсалізації категорії справедливості. Універсальна справедливість має містити в собі образ людини, одночасно здатної до самовдосконалення та до самообмеження. Тому найбільш придатним буде така теорія справедливості, що забезпечить найкращі умови для самореалізації й автономії особистості, міру співвідношення свободи та рівності.

Без справедливості як якості особистості, без відповідних ціннісних орієнтацій не може функціонувати й справедлива правова система. Так само, для підтримки цих ціннісних орієнтацій на справедливість правові інститути повинні бути відповідним чином організовані. За недостатньої розвиненості як відповідних установок особистості, так і недостатньої втіленості принципу справедливості в цих інститутах, лише одночасна увага до обох компонентів здатна принести успіх у правотворчості та державному будівництві.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що саме порядок співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і свобод може бути названий справедливим чи «справедливістю». Право ґрунтується на ідеї справедливості та є нормативно закріпленою справедливістю. Саме вона є підґрунтям ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання зумовлює як справедливість, так і феномен права загалом. Справедливість постає особливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей, та одночасно є визначальним моментом домінування під час їх конфліктного зіткнення. Справедливість є внутрішнім змістом права, його внутрішнім наповненням, вона має безмежний гуманістичний потенціал. Саме завдяки такому внутрішньому наповненню право еволюціонує, розвивається, збагачується саме та наповнює якісним змістом чинні суспільні відносини. Однак такі процеси не відбуваються автоматично та

самі собою. Для утвердження справедливості, для відстоювання істинного права потрібна сильна особистість, сильна в аспекті здатності протистояти неправді, злу, несправедливості – особистість, яка здатна щоденно збагачувати право, наповнювати його зміст правдою, гуманізмом і справедливістю – тими незаперечними істинами, які й складають безумовний смисл права як суспільного явища. Завжди потрібно пам'ятати, що право повинно бути справедливим. Це одночасно вимоги моралі й

природного права, і сучасні вимоги існування людства. Справедливість є основою права та одним із базових, основоположних правових принципів. Існування права без справедливості є доволі сумнівним, оскільки закон, в якому знівельовано принцип справедливості стає неправовим, деспотичним, свавільним приписом влади, який вивисує владу над людиною, робить людину засобом для досягнення вузьких державницьких цілей.

REFERENCES

- Bandura, O.O. (2019). Antropolohiia prava yak skladova filozofskoi antropolohii (zahalnyi narys) [Anthropology of Law as a Component of Philosophical Anthropology (General Essay)]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 8-15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8> [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2012). Spravedlyvist ta yii rol u systemi tsinnostei prava [Justice and its role in the system of values of law]. *Zakon i znizn, Law and life*, 11, 31-34 [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2019). Hnoseolohiia prava yak skladova filozofskoi hnoseolohii [Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 52-62. <https://doi.org/10.33270/02191802.52> [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2016). Spivvidnoshennia zahalnykh pryntsyviv ta norm prava v osnovnykh typakh pravorozuminnia [Value of general principles and norms of law in basic types of legal thinking]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(11), 60-72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7 [in Ukrainian].
- Dzioban, O., & Manuilov, E. (2015). Spravedlyvist yak pravova tsinnist: kontseptualizatsiia fenomenu [Justice as a legal value: conceptualization of the phenomenon]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University of Law of Ukraine named after Yaroslav the Wise*, 1, 102-113 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 2341-III [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Martenko, O.L., & Pavlyshyn, O.V. (2019). Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh mysliteliv [The Interaction of Thought, Consciousness and Language in the Concepts of Ancient Thinkers]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(25), 31-38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31> [in Ukrainian].
- Palianytsia, O.H. (2018). Universalizm pravovykh tsinnostei: poniattia ta riznovydy [Universalism of legal values: concepts and varieties]. *Naukovyvisnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific herald of the Uzhhorod National University*, 55(1), vol. 1, 14-17 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a system of signes]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and legal professional deformation of the moral law of the national police of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Ternavska, V.M. (2020). Pravovi tsinnosti v aspekti pravovoi hlobalizatsii: teoretyko-pravovy analiz [Legal values in the aspect of legal globalization: theoretical and legal analysis]. *Lublin, the Republic of Poland*. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29> [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.M. (2019). Geneza vchen pro spravedlyvist yak sotsialne yavyshe [Genesis the doctrine of justice as a social phenomenon]. *Pravo, Right*, 3, 11-17. doi: 10.32782/LAW.2019.3.2 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.M. (2019). *Spravedlyvist yak element prava [Justice as an element of law]*. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966/yakovenko.pdf> [in Ukrainian].
- Zelenytsia, I.M. (2012). *Teoretyko-pravovi zasady realizatsii kontseptsii spravedlyvosti v pravovii systemi [Theoretical and legal bases of realization of the concept of justice in the legal system]*. Retrieved from <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf> [in Ukrainian].
- Zhebrovska, K.A. (2015). Pravovi tsinnosti: bahatomanitnist proiavu [Legal values: diversity of manifestation]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 2, 10-14 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 8–15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>.

- Бандура О. О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Закон и жизнь*. 2012. № 11. С. 31–34.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 52–62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>.
- Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 60–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7.
- Дзьобань О., Мануйлов Є. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1. С. 102–113.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Мартенко О. Л., Павлишин О. В. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Паляниця О. Г. Універсалізм правових цінностей: поняття та різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 55. Ч. 1. Т. 1. С. 14–17. (Серія «Право»).
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Тернавська В. М. Правові цінності в аспекті правової глобалізації: теоретико-правовий аналіз. Lublin, the Republic of Poland. October 30–31, 2020. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29>.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
- Яковенко М. М. Генеза вчень про справедливість як соціальне явище. *Право*. 2019. № 3. С. 11–17. doi: [10.32782/LAW.2019.3.2](https://doi.org/10.32782/LAW.2019.3.2).
- Яковенко М. М. Справедливість як елемент права. 2019. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966/yakovenko.pdf>.
- Зелениця І. М. Теоретико-правові засади реалізації концепції справедливості в правовій системі. URL: <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf>.
- Жебровська К. А. Правові цінності: багатоманітність прояву. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 10–14.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2020

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Vasiuta Yu. – Master of the Educational and Research No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2954-0230>

Justice as a Part of the Idea of Law and its Place in the System of Legal Values

The purpose of the article is to study the nature and essence of the concept of justice as an element of the idea of law, determining the trend of development of the category of justice in different periods of formation of legal thought and to the present. Emphasis is placed on the leading role of justice in the system of legal values. Methodology. The methodological basis of the work are philosophical and general scientific methods of scientific knowledge. The main methodological approach is axiological, because it allowed to reveal the meaning of justice as a legal value. A significant place is given to the phenomenological approach, which contributed to the consideration of justice both at the level of individual subjective experiences and at the level of law enforcement. Due to the historical approach, the peculiarities of the formation and development of the understanding of justice as an element of the idea of law are considered. The systems approach allowed us to explore justice as a holistic multifaceted phenomenon. Formal-logical and system-functional methods were used to analyze the conceptual foundations of justice in the context of legal relations. The scientific novelty of the obtained results is that the essence of justice as a product of cultural, historical, political, legal development of society and a catalyst for ensuring the rights and interests of the individual is defined. Today, it is quite common for the state to issue norms that violate the rights of individuals or are unfairly applied in the process of regulating public relations. Therefore, there is a need to study justice as the foundation of the entire system of moral and ethical values in the legal system and society as a whole. Conclusions. The analysis allows us to conclude that it is the order of coexistence of people on the basis of mutual recognition of rights and freedoms can be called fair or «justice». The law is based on the idea of justice and is a normatively enshrined justice. It is justice that is the basis of the idea of law, expresses its essence, and a special act of recognition determines both justice and the phenomenon of law in general. Justice is a special mechanism that maintains a balance of legal values, and at the same time is a determining factor in the dominance of their conflict.

Keywords: justice; the idea of law; legal values; public relations; constitutional state; rule of law.

Паращук Л. Г. – викладач кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1626>

Аксіологічне осмислення особистих немайнових прав фізичної особи

У статті на підставі здобутків представників різних галузей правової науки сутність особистих немайнових прав як багатовимірною правового явища висвітлено через ціннісно-смыслову сферу особистості. **Метою** статті є здійснення філософсько-правового аналізу особистих немайнових прав через розкриття їх аксіологічного змісту. Її досягненню сприятиме: окреслення особливостей європейської доктрини особистих немайнових прав, яка є підґрунтям європейських стандартів прав людини; вивчення аксіологічної природи особистих немайнових прав; здійснення аналізу правових цінностей, закладених у цивільному законодавстві щодо забезпечення прав, об'єктом яких є особисті немайнові блага. **Методологічну основу** дослідження становлять історичний, антропоцентричний, формально-юридичний, діалектичний, екзистенціальний і феноменологічний підходи, завдяки яким окреслено ціннісний зміст особистих немайнових прав, визначено вплив внутрішніх ціннісних установок людини на можливість здійснення та захисту належних їй особистих немайнових прав. **Наукова новизна.** У статті досліджено ціннісні аспекти особистих немайнових прав фізичних осіб. **Висновки.** Особисті немайнові права є невід'ємним елементом правової реальності, феноменом, який має важливе значення для розвитку правовідносин, які існують у правовому просторі. Визнання на рівні Конституції України людини як найвищої соціальної цінності, законодавче забезпечення широкого кола особистих немайнових прав, які можуть належати людині, визнання їх невичерпності є свідченням якісної зміни ціннісної орієнтації нашого суспільства на підставі сучасної європейської доктрини особистих немайнових прав. Водночас повноцінно реалізувати належні особі немайнові права вона може лише усвідомлюючи їхню цінність, а цього можна досягти, маючи психоемоційне та інтелектуальне здоров'я, високий рівень правосвідомості.

Ключові слова: немайнове благо; цінність; об'єкт; особисті немайнові права; правосвідомість; людина; життя; свобода; суспільство.

Вступ

Правова наука постійно збагачується новими знаннями про різні правові явища, які у своїй сукупності дають змогу повною мірою розкрити багатогранність права. Особисті немайнові права – особливий правовий феномен, змістовна сутність якого розкривається через ціннісно-смыслову сферу особистості. Повноцінна реалізація природних прав, об'єктом яких є немайнові блага, досягається завдяки цінностям і ціннісним орієнтаціям суспільства й людини, створенням умов для її фізичної та моральної автономії.

Невичерпна увага з боку вчених щодо проблематики особистих немайнових прав є цілком виправданою. Враховуючи, що серед об'єктів зазначених прав одвічні людські цінності – життя, гідність, свобода, здоров'я тощо, а динамічний розвиток суспільних відносин сприяє постійному розширенню та зміні меж розуміння цього правового явища, вивчення різних правових аспектів реалізації особистих немайнових прав стало об'єктом дослідження багатьох українських та іноземних дослідників, серед яких: Н. Е. Блаживская, М. Г. Братасюк, О. В. Грищук, О. В. Кохановська, Дж. Лакс, О. О. Посикалюк, П. М. Рабінович, Г. Савонова, С. О. Сліпченко, М. Н. Стефанчук, Н. А. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, А. А. Янчук та ін. (Bratasiuk, 2020; Hryshchuk, 2018; Laks, 1992; Kokhanovska, 2019; Posykaliuk, 2016; Rabinovych, 2018; Savonova, 2019; Slipchenko, 2018; Stefanchuk, R.A., Yanchuk, Stefanchuk, M.N., Stefanchuk, N.A., & Blazhyvska, 2018).

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є здійснення філософсько-правового аналізу особистих немайнових прав через розкриття їх аксіологічного змісту. Її досягненню сприятиме: окреслення особливостей європейської доктрини особистих немайнових прав, яка покладена в основу європейських стандартів прав людини; вивчення аксіологічної природи особистих немайнових прав; здійснення аналізу правових цінностей, закладених у цивільному законодавстві щодо забезпечення прав, об'єктом яких є особисті немайнові блага.

Виклад основного матеріалу

Людина володіє природними правами з моменту появи соціуму, однак їх правовому оформленню передували довгий історичний шлях, який супроводжувався численними конфліктами, революціями та війнами. Постійна кривава боротьба за людські права, відстоювання ідеї свободи, рівності, цінності, недоторканості людського життя, висвітлення проблем, пов'язаних з їх утвердженням у працях багатьох мислителів, філософів, юристів тощо є свідченням хоч і тернистого, проте безапеляційного визнання в цивілізованому світі статусу людини як найвищої соціальної цінності.

На відміну від майнових прав, ґене́за особистих немайнових прав як правового явища розпочалася відносно недавно. На території

Європи розвиток вчень про особисті немайнові права мав декілька етапів. Його основою стало природно-правове вчення Дж. Локка, у якому філософ обґрунтував належність людині особистих немайнових прав, зокрема права на життя, свободу, здоров'я.

Обраний Україною шлях інтеграції до європейської спільноти, адаптацію національного законодавства до законодавства Європейського Союзу неможливо уявити без урахування доктрини особистих немайнових прав у правових системах провідних європейських країн (Франції, Італії, Німеччини та ін.), які, попри відмінні історичні шляхи розвитку вчень про особисті немайнові права, стали джерелом формування змісту сучасної доктрини особистих немайнових прав у Європі. Так, плюралістична концепція особистих немайнових прав домінувала у французькій доктрині й охоплювала широке коло конкретних немайнових прав, які потребували охорони. У німецькій правовій доктрині переважала концепція загального особистого немайнового права. Аргументами її прихильників була неможливість охоплення усієї сфери особистого (проявів особистості) окремими особистими немайновими правами та водночас наявність прогалин у праві. Вагомий вплив на історичне формування охорони особистих немайнових прав мало також римське приватне право (Posykaliuk, 2016, p. 187-188).

Нині існує ґрунтовна міжнародна нормативно-правова база щодо забезпечення особистих немайнових прав фізичних осіб, яка поступово стає частиною національного законодавства. Серед найвагоміших актів – Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Декларація прав дитини 1959 року тощо.

Урахування міжнародного теоретичного і практичного досвіду значно пришвидшило якісні зміни в цивільному законодавстві України щодо врегулювання правовідносин, об'єктом яких виступають особисті немайнові блага. Законодавець у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), враховуючи глибинність, нескінченність духовного світу людини, залишив відкритим перелік особистих немайнових прав, які можуть належати їй, та закріпив немайнові права, притаманні усім або більшості індивідів: право на життя, свободу, здоров'я, приватність, честь, гідність, ім'я тощо. Відповідно до ч. 3 ст. 270 ЦК України перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, ЦК України та іншим законом, не є вичерпним ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). Отже, законодавець, дотримуючись природно-правової концепції праворозуміння,

визнав, що поруч із загально визначеними немайновими правами існують або можуть існувати й інші немайнові права, які, хоч і не регламентовані законом, але також потребують законодавчого забезпечення.

На думку О. Кохановської, «нині переважна більшість наших співвітчизників переконані, що найбільшою цінністю у світі є особистість кожної окремої людини (особи), тому приділяють колосальну увагу самовдосконаленню, духовному зростанню, а нематеріальне, немайнове, особисте стало важити для людини не менше, а інколи й набагато більше, ніж матеріальне» (Kokhanovska, 2019, p. 95-96). На наше переконання, зміна ціннісних орієнтацій на природні права людини, які є основою її життєдіяльності, стала своєрідним викликом не лише для влади, але й для суспільства, яке, на жаль, і в умовах сьогодення не до кінця усвідомлює обсягу, значення своїх немайнових прав, не використовує повною мірою наявних, навіть забезпечених державою правових інструментів їх захисту.

З огляду на вітчизняну практику захисту особистих немайнових прав у суді, слід акцентувати на невеликому відсоткові звернень у випадку порушення немайнових прав фізичних осіб у порівнянні зі зверненнями, що стосуються порушень, наприклад, майнових прав. Причини такої ситуації можуть бути різні. Однією із них є низька ефективність вітчизняної судової системи захисту немайнових прав. Підтримуємо думку М. Г. Братасюк, що «під філософію захисту прав людини необхідно підвести нові світоглядно філософські, юснатуралістичні засади, відмовившись від легістських, оскільки в сучасній Україні легістська доктрина ще достатньо живуча, особливо в правозахисній діяльності, хоча її принципи та цінності, як дежавоцентричні по суті, є несумісними з демократичними цінностями» (Bratasjuk, 2020, p. 15).

Крім того, слід зазначити особливості об'єктів майнових і немайнових правовідносин. У майнових правовідносинах об'єктом виступає майно – речі матеріального світу, майнові права й обов'язки. Вони є цілком відчутними, їх втрата або набуття – реальними. Немайнові блага позбавлені економічного змісту та перебувають у морально-ціннісній площині, рівень страждання особи у випадку їх порушення залежить від морального розвитку індивіда, самоповаги, усвідомлення власної гідності. Згідно з п. 4 Постанови пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» розкрито поняття гідності як визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності ("Postanova plenumu", 2009).

Відсутність у багатьох індивідів визнання своєї унікальності, самоцінності, неповторності унеможливорює активні дії носія немайнового блага щодо їх охорони й, у випадку порушення з боку інших осіб, захисту. Усвідомленню належних особі немайнових благ перешкоджають також особливості людської природи. Як зазначає американський філософ Дж. Лакс, «...ідея єдиної природи людини, яка об'єднує всіх нас, має бути доповнена концепцією множинності людської природи... .. люди дійсно значно відрізняються своїми почуттями, цінностями, діяльністю. Звершення, які виражають їх життя, не лише різняться залежно від суспільства, епохи, але й від індивіда (Laks, 1992).

Попри незначну активність суспільства щодо відстоювання особистих немайнових прав, зростання кількості їх порушень, на засадничому рівні відбулося унормування особистих немайнових правовідносин, чим наша держава засвідчила своє гуманістичне спрямування, упровадження загальноєвропейських стандартів прав людини в приватній сфері, визнання особливого місця особистих немайнових благ фізичної особи в ієрархії соціальних цінностей. Крім того, у ч. 1 ст. 1 ЦК України закріплено положення, згідно з яким урегульовано особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, чим створено рівні умови для реалізації особистих якостей і здібностей у сфері немайнових відносин усіма без винятку учасниками зазначених правовідносин, без поділу їх за будь-якими критеріями. Ініціатива індивіда під час здійснення особистих немайнових прав, проявлена в активних або пасивних діях, виявляє його унікальність, і гарантом цієї унікальності є забезпечена на рівні цивільного законодавства формальна рівність.

Основними критеріями, які відмежовують особисті немайнові права від майнових прав є відсутність економічного змісту та невід'ємність від особи-носія права. Досліджуючи процес розвитку вчень про особисті немайнові права, С. О. Сліпченко акцентує на гнучкості сприйняття їх правової природи, яка пов'язана зі зміною уявлень про цивільний обіг. У характеристиці досліджуваного автором третього етапу розвитку вчень про особисті немайнові права в країнах Європи автор окреслив розширення меж розуміння цього правового явища, що знаходить прояв у тому, що за змістом особисті права не зводяться тільки до можливості використання засобів захисту особистого інтересу, а й надають уповноваженій особі комплекс позитивних поведінкових можливостей, пов'язаних з використанням об'єкта. Зауважено, що відбувається зростання майнового значення нематеріальних благ, які традиційно вважалися особистими немайними; активно обговорюються тенденції до відмови від безумовної та категоричної характеристики прав на особисті немайнові об'єкти як виключно

немайнові та невіддільні від особи-носія (Slipchenko, 2018, p. 242).

У наведених дослідником прикладах рішень Європейського Суду з прав людини, які на практиці підтверджують тенденцію до зміни у європейському просторі правової природи особистих немайнових прав, на особливу увагу заслуговує рішення у справі Знаменська проти Росії (2 червня 2005 року). Згідно з обставинами справи в заявниці народилася мертва дитина. У свідоцтві про смерть дитини було зазначено по батькові від імені її колишнього чоловіка З., щодо якого ще діяла презумпція батьківства. Жінка стверджувала, що батьком дитини є Г., однак вони не можуть подати спільної заяви про запис дитини як дитини Г., оскільки він перебуває в місцях позбавлення волі. Національні суди дійшли висновку, що мертвонароджена дитина не набуває цивільних прав, зокрема права на ім'я, і припинили провадження у справі. Ситуація ускладнилася також тим, що З., а потім і Г. померли. У своїй оцінці Європейський Суд зазначив, що у цій справі основною проблемою була неможливість для заявника отримати офіційні документи, де батьком дитини був би вказаний біологічний батько дитини. Суд, дійшовши висновку, що своєю відмовою національні суди порушили право на особисте та сімейне життя заявника, водночас хоч і опосередковано, визнали право мертвонародженої дитини, у якої не виникла правоздатність, мати ім'я, а також право на його зміну ("Case of Znamenskaya", 2005). Такий підхід Європейського Суду розширює уявлення про особисті немайнові права як такі, що можуть існувати без особи-носія даного права (якщо врахувати, що за ЦК України (ч. 1 ст. 269) особисті немайнові права належать кожній особі від народження або за законом), або ж до визнання в певних випадках права ненародженої особи мати деякі особисті немайнові права, які, навіть у випадку народження мертвою, існуватимуть довічно.

Особливістю об'єкта зазначених прав є те, що ним виступають цінні для людини блага, втілені в ній самій – свобода, індивідуальність, життя, здоров'я, повага, гідність, честь тощо. Спрямування особистих немайнових прав на задоволення найважливіших для людини потреб, пов'язаних з її фізичним існуванням і соціальним буттям розкриває їх аксіологічний зміст, визначає фундаментальний характер цих прав. Як стверджує П. Рабінович, «основоположна фундаментальність прав людини полягає в тому, що вони слугують базою, основою, підвалиною забезпечення існування та розвитку людини і в природі, і в суспільстві. Без таких прав, без їх використання існування і розвиток людини є неможливими» (Rabinovych, 2018, p. 117).

Здійснення особистих немайнових прав передбачає позитивні або негативні дії з боку особи-носія права, причому доволі часто несвідомі (людина може здійснювати природне право на честь, гідність, свободу, не надаючи значення тому, що вона є учасником правовідносин, об'єктом яких виступає немайнове благо). У випадку порушення права з боку інших осіб, нерідко від її психоемоційного й інтелектуального здоров'я, правосвідомості залежить усвідомлення того, що немайнове право порушене та потребує захисту. Блага, як матеріальні, так і немайнові, які є або ні по своїй суті цінними, набувають ціннісного змісту завдяки системі цінностей людини, яка наділяє їх цим змістом, унаслідок чого у людини виникає потреба їх захисту у випадку порушення. На відміну від кримінальної відповідальності, підставою виникнення якої є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України (п. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001), а звільнення від неї у передбачених законом випадках здійснює суд (п. 1 ст. 286 Кримінального процесуального кодексу України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012), можливий захист у суді особистого немайнового права, за загальним правилом, залежить від активних дій самої особи, немайнове право якої порушене. Диспозитивність методу цивільного права передбачає можливість дій на власний розсуд, прояв ініціативи, зокрема щодо захисту свого порушеного права, чим засвідчується повага до приватності, автономії людини. Оскільки особа сама визначає межі своєї поведінки у сфері приватного життя, на її розсуд залишено й право захищати особисте немайнове право або ні. Так, О. Грищук зауважує, що «усвідомлення людиною своєї гідності містить інтелектуальний, емоційний і вольовий моменти. Воно ґрунтується на самооцінці людини та проявляється в усвідомленні та почутті власної гідності як людини, особистості, як представника тієї чи іншої спільноти, соціальної групи. Включення вольових моментів пояснює явище самовиховання і саморегулювання, прагнення до ідеалу та саморозвитку» (Hryshchuk, 2018, р. 21).

Не менш важливою є роль держави у формуванні в особистості ціннісного ставлення до себе, суспільства та держави загалом. Так, ефективність застосування положень ЦК України, які регулюють особисті немайнові правовідносини залежить не лише від рівня правосвідомості та правової культури учасників правовідносин, усвідомлення цінності особистих немайнових благ, які є їх об'єктом. Держава має не декларативно, а цілком реально забезпечувати

гарантовані Конституцією України невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини.

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує найвагоміше належне людині природне право – право на життя. В абсолютних цивільних правовідносинах, де об'єктом виступає немайнове благо – життя, однією стороною є особа – носій даного права, а на боці іншої сторони – невизначене коло осіб, які мають утримуватися від його порушення. Беручи на себе зобов'язання щодо забезпечення збереження життя людини, зокрема від втручання зі сторони інших осіб, держава також має забезпечити умови для його збереження й особою, якій належить дане право.

Прикладом визнання батьками цінності життя своїх дітей, хворих на СМА (спінальну м'язову атрофію), як найвищого блага з одного боку, та декларативності положень Конституції України щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю – з іншого, є відчайдушна боротьба батьків за їх життя. В одному випадку збір коштів на лікування кількомісячної українки Марії Сахно відбувався силами небаждужих людей у всьому світі протягом жовтня – грудня 2020 року. Повна відсутність державного забезпечення в Україні лікування дітей, хворих на СМА (ціна необхідного для лікування уколу понад 2 млн доларів США), практично позбавила маленьку людину шансу зберегти найцінніший природний дар. Однак швидка самоорганізація людей, які не декларативно, а фактично довели цінність людського життя, допомогла закрити збір й отримати шанс на життя. В іншому випадку, батьки, зневірившись у можливості допомоги з боку держави, подали позов до Європейського Суду з прав людини й отримали позитивне рішення – 5 листопада 2020 року в порядку Правила 39 Регламенту Суд ухвалив проміжне рішення у справі «Гиря проти України» (заява № 41714/20) про застосування термінових заходів до початку розгляду основної скарги у зв'язку із загрозою для життя заявника». Суд зобов'язав Україну забезпечити лікування пацієнта з СМА.

Антиподом права на життя є право на смерть. Законодавець не передбачив відповідальності особи-носія права на життя у випадку вчинення нею суїциду – дій, які можуть призвести до втрати немайнового блага. Навіть, зважаючи на складні життєві обставини, які можуть викликати подібні дії особи, позбавлення нею свого життя може свідчити про низький опір людини життєвим обставинам, байдужість навколишніх до проблем тих, хто знаходиться поруч. Суїцид суперечить природі людини, моралі та релігії. Він є знеціненням особою безцінного дару, даного їй Богом і природою, найвищим проявом несвободи людини. У своєму

дослідженні С. К'еркегор зауважив, що, пізнаючи несвободу, людина потрапляє в полон або страху перед добром, або страху перед злом. І коли вона усвідомлює такий свій стан, її охоплює відчай. Відчай не є тією хворобою, від якої можна померти, але, на думку філософа, це саме та хвороба, що є шляхом до смерті, у якого немає кінця навіть після фізичної смерті. Втеча від власного Я навіть через суїцид не звільняє людину від самої себе, але кидає в безодню несвободи та зла (Savonova, 2019, p. 113).

Відповідно до ст. 27 Конституції України, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Відсутність у національному законодавстві вичерпного переліку немайнових прав, які можуть належати особі, припускає можливість особи мати право на самогубство, чому сприяє й відсутність у національному законодавстві відповідальності за вчинення людиною замаху на власне життя.

Ще одним способом реалізації права людини на смерть є легалізоване у таких країнах, як Франція, Канада, Голландія, Швейцарія позбавлення життя іншої людини на її прохання (евтаназія, ортаназія, САЛ). Позбавлення людини життя у такий спосіб, можливо, є вищим ступенем прояву гуманізму, милосердя, оскільки позбавляє людину страждань і дає можливість гідно померти. Однак психологічне підґрунтя цієї проблеми розкриває і шлях до її розв'язання – своєчасна психологічна допомога людині, яка опинилася у важкій ситуації. А це робота близьких до неї людей і суспільства загалом. Папа Франциск, коментуючи смерть сімнадцятирічної голландської дівчини Ноа Потховен, яка обрала так звану «солодку смерть», назвав евтаназію та асистоване самогубство поразкою для всіх. «Відповідь, до якої покликані всі ми», зазначив Папа, «полягає в тому, щоб ніколи не залишати того, хто страждає, не здаватися, але заопікуватися і любити, щоби повернути надію» (Tymotei, & Kotsur, 2019).

«Сучасна переоцінка суспільних цінностей і пріоритетів змушує переосмислити питання співвідношення життя та смерті, а також місця людини та її внутрішніх духовних благ у системі соціальних цінностей. Унаслідок таких змін майже в усіх європейських країнах домінує філософія непорушності прав та основних свобод людини, а також недоторканості її життя (Stefanchuk, R.A., Yanchuk, Stefanchuk, M.N., Stefanchuk, N.A., & Blazhyvska, 2018, p. 392). Відповідно до ч. 1 ст. 281 ЦК України заборонено прохання фізичної особи про припинення її

життя. А згідно зі ст. 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу в повному обсязі пацієнту, який знаходиться в невідкладному стані ("Zakon Ukrainy", 1992). Законодавчий підхід є виправданим і таким, що не суперечить моралі нашого суспільства та християнським засадам прав людини. Однак, визнаючи людське життя найвищою цінністю, і держава, і суспільство, і кожна особа повинні створити умови для його збереження за будь-яких обставин.

Наукова новизна

У статті досліджено ціннісні аспекти особистих немайнових прав фізичних осіб. Сформовано власні висновки, що на характер дій фізичних осіб у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав справляють вплив суб'єктивні й об'єктивні фактори, пов'язані з унікальною природою людини, її психоемоційним та інтелектуальним здоров'ям, рівнем правосвідомості, гуманістичним спрямуванням розвитку держави та суспільства. Цивільне законодавство України потребує удосконалення, оскільки деклароване нею широке коло особистих немайнових прав, що можуть належати людині, не забезпечені належним механізмом практичної реалізації.

Висновки

Вище досліджене дозволяє констатувати, що безперервна зміна правової реальності, наповнення її новим змістом є наслідком динамічних процесів, які відбуваються в соціально-правовому бутті. Особисті немайнові права є невід'ємним елементом правової реальності, феноменом, який має важливе значення для розвитку правосвідомості, які існують у правовому просторі. Визнання на рівні Конституції України людини як найвищої соціальної цінності, законодавче забезпечення широкого кола особистих немайнових прав, які можуть належати людині, визнання їх невичерпності є свідченням якісної зміни ціннісної орієнтації нашого суспільства на підставі сучасної європейської доктрини особистих немайнових прав. Водночас повноцінно реалізувати належні особі особисті немайнові права вона може лише усвідомлюючи їх цінність, а цього можна досягти, маючи психоемоційне й інтелектуальне здоров'я, високий рівень правосвідомості.

REFERENCES

- Bratasiuk, M.H. (2020). Filosoфiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 1(19)*, 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- Case of Znamenskaya v. Russia from June 2, 2005, No. 77785/01. (n.d.). *www.juridice.ro*. Retrieved from <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2017/06/CASE-OF-ZNAMENSKAYA-v.-RUSSIA.pdf>.
- Hryshchuk, O. (2018). Filosoфiia liudskoi hidnosti u pravi [Philosophy of human dignity in law]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 9*, 14-28. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-09-014> [in Ukrainian].
- Kokhanovska, O. (2019). Rozvytok doktryny nemainovykh vidnosyn v Ukraini [Development of the doctrine of non-property relations in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 1*, 93-104. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-093> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal codex of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> [in Ukrainian].
- Laks, Dzn. (1992). O pluralizme chelovecheskoy prirody [On the pluralism of human nature]. *Voprosy filosofii, Philosophy questions, 10*, 103-111. Retrieved from http://www.bim-bad.ru/docs/lacks_o_pluralisme.pdf [in Ukrainian].
- Postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby": vid 27 liut. 2009 r. No. 1 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On Judicial Practice in Cases of Protection of Dignity and Honor of an Individual, as well as the Business Reputation of an Individual and Legal Entity" from February 27, 2009, No. 1]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text [in Ukrainian].
- Posykaliuk, O.O. (2016). Geneza doktryny osobystykh nemainovykh prav v romanskii, hermanskii ta anhlo-amerykanskii systemakh pryvatnoho prava [The genesis of the doctrine of personal non-property rights in the Romanesque, Germanic and Anglo-American systems of private law]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, Private law and entrepreneurship, 15*, 186-191 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. (2018). Universalnyi kanon liudskykh prav [Universal canon of human rights]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 9*, 109-123. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-09-109> [in Ukrainian].
- Savonova, H. (2019). Ontolohiia dobra i zla ta problema svobody vyboru khrystyanynom u filosoфskykh mirkuvanniakh S. Kierkehora [The ontology of good and evil and the problem of freedom of choice by a Christian in the philosophical considerations of S. Kierkegaard]. *Hrani, Grani, 1(22)*, 110-116. doi: <https://doi.org/10.15421/171914> [in Ukrainian].
- Slipchenko, S.O. (2018). Rozvytok vchennia pro osobysti nemainovi prava v krainakh Yevropy [Development of the doctrine of personal inalienable rights in European countries]. *Rozvytok suchasnoho pryvatnoho prava v krainakh Yevropy, Development of modern private law in European countries: Proceedings of the 8th International Civil Forum* (pp. 240-245). Kyiv: Bilotserkivdruk [in Ukrainian].
- Stefanchuk, R.A., Yanchuk, A.A., Stefanchuk, M.N., Stefanchuk, N.A., & Blazhyvska, N.Ye. (2018). Pravo na evtanaziiu: z achy proty? [The right to euthanasia: for or against?]. *Patolohiia, Pathology, vol. 15, 3(44)*, 390-395. doi: <https://doi.org/10.14739/2310-1237.2018.3.151873> [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 200 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
- Tymotei, O., & Kotsur, T. (2019). *Papa: Evtanaziia ta asystovane samohubstvo – tse porazka dlia vsikh [Pope: Euthanasia and assisted suicide are a defeat for all]*. Retrieved from <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2019-06/tweet-papy-5-chervnya-2019.html> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [Law of Ukraine " Fundamentals of Ukrainian legislation on health care " from November 19, 1992, No. 2801-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Право України*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.
- Case of Znamenskaya v. Russia from June 2, 2005, No. 77785/01. URL: <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2017/06/CASE-OF-ZNAMENSKAYA-v.-RUSSIA.pdf>.
- Гришук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14–28. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-09-014>.
- Кохановська О. Розвиток доктрини немайнових відносин в Україні. *Право України*. 2019. № 1. С. 93–104. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-093>.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

- Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>.
- Лакс Дж. О плюрализме человеческой природы. *Вопросы философии*. 1992. № 10. С. 103–111. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/lacks_o_pluralisme.pdf.
- Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : постанова пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
- Посикалюк О. О. Генеза доктрини особистих немайнових прав в романській, германській та англо-американській системах приватного права. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 15. С. 186–191.
- Рабінович П. Універсальний канон людських прав. *Право України*. 2018. № 9. С. 109–123. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-09-109>.
- Савонова Г. Онтологія добра і зла та проблема свободи вибору християнином у філософських міркуваннях С. К'еркегора. *ГРАНІ*. 2019. № 1. Т. 22. С. 110–116. doi: <https://doi.org/10.15421/171914>.
- Сліпченко С.О. Розвиток вчення про особисті немайнові права в країнах Європи. *Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи* : матеріали VIII Міжнар. цивілістич. форуму (Київ, 19–20 трав. 2018 р). Київ : Білоцерківдрук, 2018. С. 240–245.
- Стефанчук Р. А., Янчук А. А., Стефанчук М. Н., Стефанчук Н. А., Блаживська Н. Є. Право на евтаназію: за чи проти? *Патологія*. 2018. Т. 15. № 3 (44). С. 390–395. doi: <https://doi.org/10.14739/2310-1237.2018.3.151873>.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
- Тимотей О., Коцур Т. Папа: Евтаназія та асистоване самогубство – це поразка для всіх. 2019. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2019-06/tweet-papy-5-cheruvnya-2019.html>.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2020

Parashchuk L. – Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure of the West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1626>

Axiological Understanding of Personal Non-Property Rights of an Individual

*In the article, based on the achievements of representatives of various branches of legal science, the substantive essence of personal non-property rights as a multidimensional legal phenomenon is revealed through the value-semantic sphere of personality. The **purpose** of the article is to carry out a philosophical and legal analysis of personal non-property rights through the disclosure of their axiological content. Its achievement will be facilitated by: outlining the features of the European doctrine of personal non-property rights, which is the basis of European human rights standards; study of the axiological nature of personal non-property rights; analysis of legal values enshrined in civil law to ensure the rights of which are personal intangible assets. The **methodological basis** of the study are historical, anthropocentric, formal-legal, dialectical, existential and phenomenological approaches, which together allow to reveal the value of personal non-property rights, to determine the impact of internal values on the possibility of exercising and protecting personal property rights. **Scientific novelty**. The article examines the value aspects of personal non-property rights of individuals. **Conclusions**. Personal inalienable rights are an integral element of legal reality, a phenomenon that is important for the development of legal relations that exist in the legal space. Recognition at the level of the Constitution of Ukraine of man as the highest social value, legislative provision of a wide range of personal inalienable rights that may belong to man, recognition of their inexhaustibility is evidence of a qualitative change in the value orientation of our society based on modern European doctrine. At the same time, she can fully realize the personal inalienable rights belonging to a person only by realizing their value, and this can be achieved by having a psycho-emotional and intellectual health, a high level of legal awareness.*

Keywords: intangible property; value; object; personal non-property rights; legal awareness; man; life; freedom; society.

УДК 342.951:351.741(167.7)

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.55>

Горбач-Кудря І. А. – ад'юнкт відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-2486>

Емпірична модель поліцейської протидії домашньому насильству

У статті розглянуто практику проведення емпіричного дослідження за адміністративно-правовим напрямом. Виокремлено основні його етапи, проаналізовано методи збирання, обробки, аналізу й інтерпретації даних. Акцентовано на відсутності в сучасних українських наукових розвідках обробки результатів методами математичної статистики. На прикладі емпіричного дослідження поліцейських, відповідно до посадових інструкцій яких передбачено застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, продемонстровано стадії обробки, аналізу й інтерпретації даних. Завдяки двофакторному дисперсійному аналізу визначено вплив досвіду роботи в правоохоронних органах і досвіду винесення поліцейським термінового заборонного припису на праворозуміння та правокористування спеціальними заходами щодо протидії домашньому насильству. **Метою** статті є обґрунтування необхідності під час проведення адміністративно-правових досліджень аналізу індивідуального досвіду суб'єктів, уповноважених на виконання завдань із протидії домашньому насильству, перевірки можливості використання методів математичної статистики для виконання правничих завдань, підтвердження дослідницької теоретичної моделі емпіричними результатами. **Методологічною основою** публікації стали принципи єдності теорії та практики, принцип об'єктивності, діалектичний принцип, що забезпечили аналіз предмета дослідження на динамічному, статичному, аналітико-синтетичному, предметному та міждисциплінарному рівнях. **Наукова новизна** статті полягає у використанні двофакторного дисперсійного аналізу для перевірки гіпотези щодо наявності недоліків у чинному законодавстві за напрямом. **Висновки** створюють перспективи подальших досліджень стосовно вдосконалення нормативно-правової бази у сфері адміністративно-правового застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

Ключові слова: моніторинг; соціологічне опитування; обмежувальний припис; профілактичний облік; корекційна програма; праворозуміння; правокористування; розподіл позицій; градація фактора; генеральна вибірка.

Вступ

Методологічні й емпіричні дослідження в адміністративно-правовій галузі традиційно пов'язують із розвитком теорії пізнання. Теоретичні моделі науковці обґрунтовують отриманими емпіричними даними та визначають шляхи удосконалення законодавчо-нормативної бази. Поява нових юридичних терміносистем, зокрема таких, якими є протидія домашньому насильству, спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, спрямовують увагу дослідників на загальнотеоретичні, зокрема етимологічні аспекти, що робить об'єктивно-обумовленою відсутність у науковій правничій літературі спроб, пов'язаних з аналізом практики їх реалізації як адміністративно-правових категорій. Динамічність процесів імплементації іноземного досвіду й удосконалення вітчизняного є ще однією з причин, що виявляється у мінливості методологічного й емпіричного пізнання протидії домашньому насильству вченими як одного із напрямів діяльності уповноважених підрозділів Національної поліції України. Відтак, дослідження емпіричної моделі поліцейської протидії домашньому насильству набуває особливої актуальності.

Питання методологічного та емпіричного пізнання протидії домашньому насильству досліджували у своїх роботах Валерія Бондар (Bondar, 2020), Володимир Канцір, Ірина Канцір, Костянтин Марисяк (Marysiuk, Kantsir, V.S., &

Kantsir, I.A, 2020), Юлія Кузьменко (Kuzmenko, 2019), Оксана Ломакіна (Lomakina, 2020), Наталія Манжос (Manzhos, 2019), Тетяна Мінка (Minka, 2019), Андрій Парфанович, Іванна Парфанович (Parfanovych, I., & Parfanovych, A., 2020), Аліна Сарнацька, Олександр Тахтамі (Takhhtamysh, & Sarnatska, 2018), Галина Собко (Sobko, 2019), Світлана Сургова, Олена Файчук (Surhova, & Faichuk, 2020), Abena Asefuaba Yalley (Yalley, & Olutayo, 2020), Andrea Titterness, Barbara MacQuarrie, Katherine Reif, Margaret MacPherson (MacPherson, Reif, Titterness, & MacQuarrie, 2020), Dr Tamal Basu Roy, Tanu Das (Tanu, & Dr Tamal Basu, 2020), Molatokunbo Seunfunmi Olutayo (Yalley, & Olutayo, 2020). Аналізуючи різноманітні аспекти, науковці здебільшого зауважують важливість чітко окреслених методологічних підходів до предмета вивчення або представляють емпіричні дані, отримані за результатами дослідження осіб, які потерпають від домашнього насильства, залишаючи осторонь практичний досвід суб'єктів, уповноважених застосовувати спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування методів збирання, аналізу, обробки й інтерпретації емпіричних даних на прикладі індивідуального досвіду

застосування спеціальних заходів поліцейськими щодо протидії домашньому насильству.

Завдання полягають у тому, щоб описати методи збирання, обробки, аналізу й інтерпретації емпіричних даних, що застосовують в адміністративно-правових дослідженнях, представити власну позицію щодо розгляду, проілюструвати її емпіричними результатами, отриманими в межах виконання дисертаційного дослідження «Адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству» й обґрунтувати поліцейську модель протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу

Костянтин Марисюк, Володимир Канцір, Ірина Канцір, досліджуючи негативний феномен домашнього насильства як напрям життєдіяльності, що згубно впливає на розвиток суспільних відносин, для отримання емпіричних даних здійснюють соціологічний моніторинг офіційної статистичної інформації на вебсторінці Офісу Генеральної Прокуратури. Обробку результатів дослідження автори подають як діаграми, визначаючи відсоткову належність показників до загальної кількості репрезентативних ситуацій. Динаміку насильницької злочинності досліджено ними протягом п'яти років, з 2015 до 2019, за максимальним і мінімальним відсотком розкриття таких злочинів. На підставі проведеного емпіричного дослідження Костянтин Марисюк, Володимир Канцір, Ірина Канцір роблять спробу сформулювати окремі пропозиції та рекомендації, що мають значення для юридичної практики в Україні (Marysiuk, Kantsir, V.S., & Kantsir, I.A., 2020).

Галина Собко, аналізуючи прояви психологічного домашнього насильства на соціально-побутовому рівні як кримінологічну категорію, вдається до соціологічного моніторингу звітності за напрямом, розміщеного на Інтернет-сторінках Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інформаційних агентств, зокрема ГО «Громадський простір». Статистичні дані дослідниця подає у відсоткових та кількісних значеннях щодо випадків, що сталися протягом року. Вивчення практики боротьби з сімейно-побутовою злочинністю вона здійснює методами спостереження, а отримані результати представляє в якісному вираженні (Sobko, 2019).

Андрій Парфанович й Іванна Парфанович, досліджуючи теоретичні й практичні напрацювання профілактики домашнього насильства стосовно людей похилого віку, наводять статистичну інформацію, отриману соціологічним моніторингом з проєктів нормативно-правових актів (проєкт стратегії Національного плану дій із питань старіння до 2022 року), інтернет-ресурсів (Medical Science Monitor) і наукових публікацій. На думку

авторів, наведені відсоткові показники щодо предмета дослідження є мінливими, тому що не засвідчують об'єктивно наявну ситуацію. Найдієвішим механізмом вивчення явища вони вважають індивідуальне дослідження постраждалих осіб завдяки діагностико-профілактичному інструментарію соціальної роботи, зокрема проведення тесту С. Дайхоффа для вимірювання внутрішньої агресії, анкети для аналізу зовнішньої агресії та стандартизованого інтерв'ю для виявлення ролі респондента в ситуації домашнього насильства. За результатами проведеного дослідження А. Парфанович й І. Парфанович, виробляють пропозиції щодо поліпшення соціальної роботи (Parfanovych, I., & Parfanovych, A., 2020).

Дослідники С. Сургова й О. Файчук, аналізуючи ефективність державної політики у сфері подолання та протидії домашньому насильству, емпіричну базу дослідження формують з оприлюднених соціологічних даних міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», статистики звернень за фактами вчинення домашнього насильства, офіційно зареєстрованих у Міністерстві соціальної політики України, Міністерстві внутрішніх справ України, Національній поліції України, аналітичних показників, представлених у звітах міжнародної організації Refuge. Суміжні кількісні та відсоткові показники української дійсності подані науковцями паралельно зі статистикою, наведеною громадськими організаціями за напрямом в Ізраїлі, для актуалізації питань, пов'язаних із проявами домашнього насильства в суспільстві (Surhova, & Faichuk, 2020). На підставі аналізу представлених даних автори доходять висновку, що регламентація та побудова інститутів соціальної допомоги наочно демонструє рівень розвитку суспільства країни й ефективність в ній правозахисних організацій державного та недержавного характеру у розв'язанні питань домашнього насильства, зокрема заходів з соціальної просвіти населення (Surhova, & Faichuk, 2020, p.821-822).

Досліджуючи функціональні складові та ефективність технології «WINGS» як комплексного системного інструменту профілактики та короткотривалого втручання з метою зниження ризику домашнього насильства до жінок з наркозалежністю, Аліна Сарнацька й Олександр Тахтамиш під час експерименту методами соціологічного опитування отримали емпіричні дані з вибірки, до складу якої увійшли 20 жінок з наркозалежністю, що мали досвід вчиненого проти них домашнього насильства. Окрім цього, дослідники з метою оцінювання якісної складової технології «WINGS» провели глибинне інтерв'ювання 2-х фахівців (психолога та соціального працівника) незалежної урядової організації з надання послуг ВІЛ-інфікованим, які мали досвід проведення зазначеної методики (Takhtamysh, &

Sarnatska, 2018, p. 44). За результатами дослідження науковці отримали кількісні показники, які представили у відсотковому співвідношенні, та підтвердили власну теоретичну модель щодо достатньо високої ефективності застосування технологій «WINGS» в Україні з метою запобігання та протидії сексуальному домашньому насильству (Takhtamysh, & Sarnatska, 2018, p. 45).

Отже, традиційно в адміністративно-правових дослідженнях щодо протидії домашньому насильству збирання емпіричної інформації здійснюється соціологічним моніторингом і методами соціологічного опитування. Обробка інформації відбувається шляхом кількісного прорахунку показників, обрахування їх питомої ваги відносно генеральної сукупності. Аналіз отриманих результатів дослідники переважно представляють групувою диференціацією від найбільших до найменших, а інтерпретацію доволі часто подають за власними спостереженнями, що, на нашу думку, нівелює значення наукових здобутків.

Адміністративно-правове дослідження щодо протидії домашньому насильству поєднує в собі послідовні та взаємопов'язані процедури, а саме: збір первинної соціологічної інформації, її узагальнення й аналіз, розповсюдження та використання. Провідними функціями соціологічного моніторингу в ньому є діагностування (формулювання діагнозу стану, концепцій, форм, методів розвитку системи соціальних об'єктів, її компонентів і підсистем), аналітико-прогностична діяльність (дискретний процес порівняння отриманої інформації з критично допустимими значеннями й кінцевим результатом розвитку проблемної ситуації), інформування (спосіб регуляторного отримання своєчасної, достовірної інформації безпосередньо від її носіїв), управління (уточнення прийняття рішень на різних рівнях ієрархії управлінських структур і контроль за їх виконанням) (Kalashnikova, 2017, p. 51).

Однією з важливих переваг соціологічного моніторингу, на думку Людмили Калашнікової, є можливість доповнення отриманої інформації. Констатація недостатності певної інформації, що виявлена під час аналізу зібраних даних, може стати підґрунтям проведення додаткових досліджень, використання альтернативних методів збору інформації, зокрема методів соціологічного опитування. Постійна зміна норм українського законодавства призводить до появи нових факторів, тому під час збирання емпіричних даних особливо важливим є не тільки фіксування зміни за визначеними показниками, але й заповнення «білих інформаційних плям», що сприятиме формуванню нових індикаторів для більш об'єктивної, всебічної та якісної побудови емпіричної моделі (Kalashnikova, 2017, p. 51).

Збір емпіричних даних має здійснюватися на різних рівнях і відповідно до поставлених завдань

у межах компетенції органів державної влади й органів місцевого самоврядування. На думку Ольги Варич, в Україні діяльність у цій сфері недостатньо скоординована, тому для неї характерна відсутність відповідної методологічної бази, що також впливає на отримання достовірних результатів. Для оптимізації наукового дослідження не менш важливим є врахування значення різноманітних засобів досягнення цілей правових норм і соціальної корисності самих норм, тобто можливість у процесі дослідження визначити співвідношення поставлених завдань (цілей) і досягнутих результатів. Останні можуть бути позитивними (корисними) та негативними (шкідливими), а отже, здатні характеризувати з такої позиції окрему правову норму чи нормативно-правовий акт. Тому оцінка ефективності дії як один з етапів адміністративно-правового дослідження протидії домашньому насильству не передбачає виключно оцінювання результативності діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування за напрямом. Вона охоплює такий важливий аспект, як оцінку соціальної корисності досягнутих результатів (Varych, 2019, p.109).

Оцінкою ефективності дії нормативно-правових актів є правосвідомість, що являє собою реакцію особистості та суспільства загалом на феномен права. Право впливає на свідомість людини, визначаючи напрями її думок, формуючи уявлення про «необхідне», «бажане» та «заборонене». Тут діє механізм власного сприйняття особистістю правових ідей, позицій, тобто правової інформації загалом з метою її подальшого осмислення та усвідомлення (Varych, 2019, p.110). Як зазначають Т. Герасимів і Т. Іванішін, від того, як люди розуміють право, залежить, як вони будуть ним користуватися. Якщо, наприклад, у сучасній Україні є достатньо ознак, які свідчать про недоліки в правокористуванні, то це означає, що існують недоліки й у праворозумінні (Herasymiv, & Ivanyshyn, 2016, p.157).

Коректне осягнення правової реальності потребує по-новому осмислити проблему можливості та необхідності наукової картини світу, наприклад, світу соціального, складовою якого є світ суспільної, людської правосвідомості. Світ соціальних реалій, зокрема і правових, – це не мережа об'єктивних артефактів і незалежних від «спостерігача» подій. Його сутність багато в чому зумовлена присутністю в цих подіях суб'єкта пізнання та ціннісного судження. Отже, категорії «об'єкт», «науковий об'єкт» у сучасній теорії функціонує на ґрунті формування нового типу раціоналізму, з урахуванням виявлених обмежень методології «відображення», «дзеркальності», відсутності чіткої демаркації «первинності» та «вторинності» в пізнавальному процесі (Herasymiv, & Ivanyshyn, 2016, p.158).

Таким чином, методи збирання, обробки, аналізу й інтерпретації емпіричних даних, що застосовують в адміністративно-правових дослідженнях, нерозривно пов'язані з методами наукового пізнання практичної діяльності та водночас є дотичними до методів реалізації права. Усебічне вивчення предмета дослідження за таких умов забезпечується дослідженням практики праворозуміння та правокористування. З огляду на те, що автор статті в межах дисертаційного дослідження вивчає адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, емпірична модель поліцейської протидії домашньому насильству є тим індикатором, що дозволить оцінити «бездоганність» функціонування чинних норм права за напрямом.

У проведенні емпіричного дослідження ми виходили з системного підходу (Horbach-Kudria, 2020, р.81), для якого обов'язковими є два елементи. Перший елемент – інтегративні закономірності, що зумовлені взаємодією компонентів, зв'язками та відносинами, у які вони вступають у межах єдиної системи, та мають властивості,

відмінні від їхнього існування (Koretskyi, 2020, р. 88-89). Другий елемент – стадійність пізнання. За таких умов перша стадія пізнання передбачає отримання повної, об'єктивної, достовірної інформації, друга – має порівняльний аспект. Метою порівняння є виявлення розбіжностей в інформації, що аналізується. Третя стадія пізнання предмета дослідження полягає в узагальненні стійких ознак, отриманих під час порівняння. Четверта завершальна стадія виявляється у визначенні абстрагування та формування узагальнених результатів (Koretskyi, 2020, р. 89).

Для проведення соціологічного опитування (Horbach-Kudria, 2020) залучено 158 поліцейських, посадовими інструкціями яких передбачено виконання завдань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Розподіл респондентів за досвідом роботи у підрозділах органів внутрішніх справ (далі – ОВС) та Національної поліції України, а також індивідуальною практикою превентивної діяльності в уповноважених підрозділах Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству представлено на Рисунку 1.

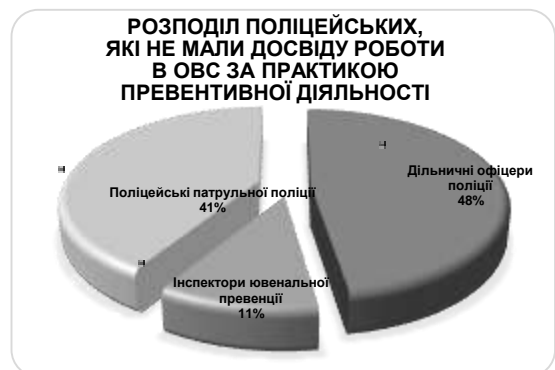
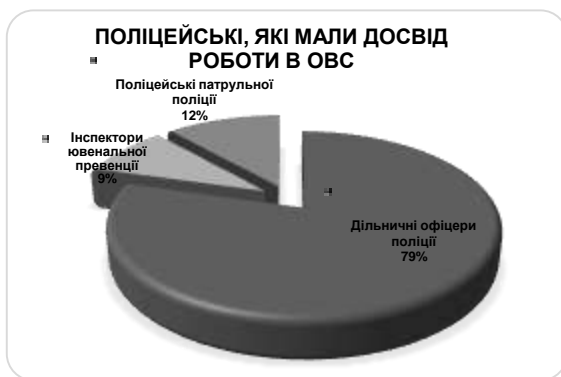

Рис. 1

Поміж загальної кількості опитуваних 57 % (88) становлять особи, які мали досвід роботи в ОВС і працюють у підрозділах Національної поліції України, решта – 43 % (70) служили та нині несуть службу на посадах у Національній поліції України (Рисунок 2). Питома

частина опитуваних у підрозділах Національної поліції України працює з 2017 року та раніше – 80 % (126), менша частина пропорційно представлена працівниками, які працюють з 2018 року – 7 % (11), з 2019 року – 6 % (10), з 2020 року – 7 % (11) (Рисунок 2).

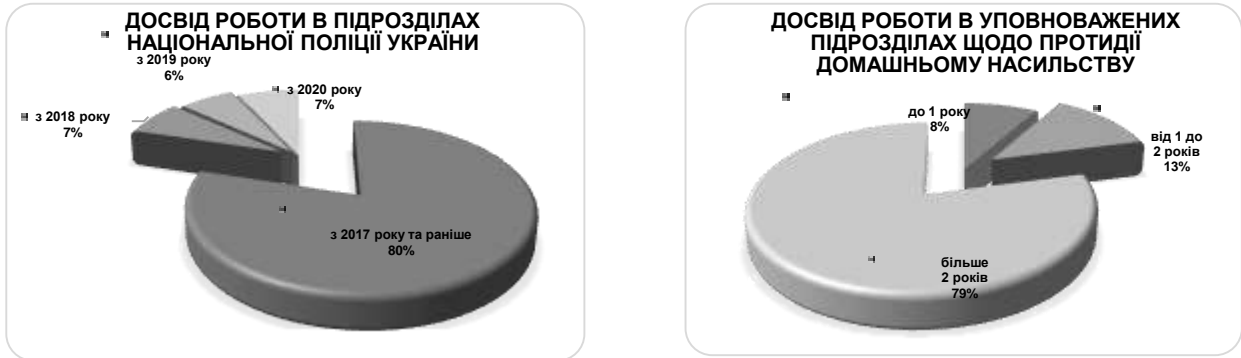

Рис. 2

Вибірку респондентів за розподілом посадових інструкцій склали здебільшого дільничні офіцери поліції 68 % (108) з досвідом роботи понад 2 роки – 78 % (84), від 1 до 2 років – 13 % (14), до 1 року – 9 % (10), поліцейські патрульної поліції 23 % з

досвідом роботи понад 2 роки – 89 % (33), від 1 до 2 років – 11 % (14), до 1 року – 0 % (0), а також інспектори ювенальної превенції 9 % (14) з досвідом роботи понад 2 роки – 64 % (9), від 1 до 2 років – 14 % (2), до 1 року – 21 % (3) (Рисунок 3).

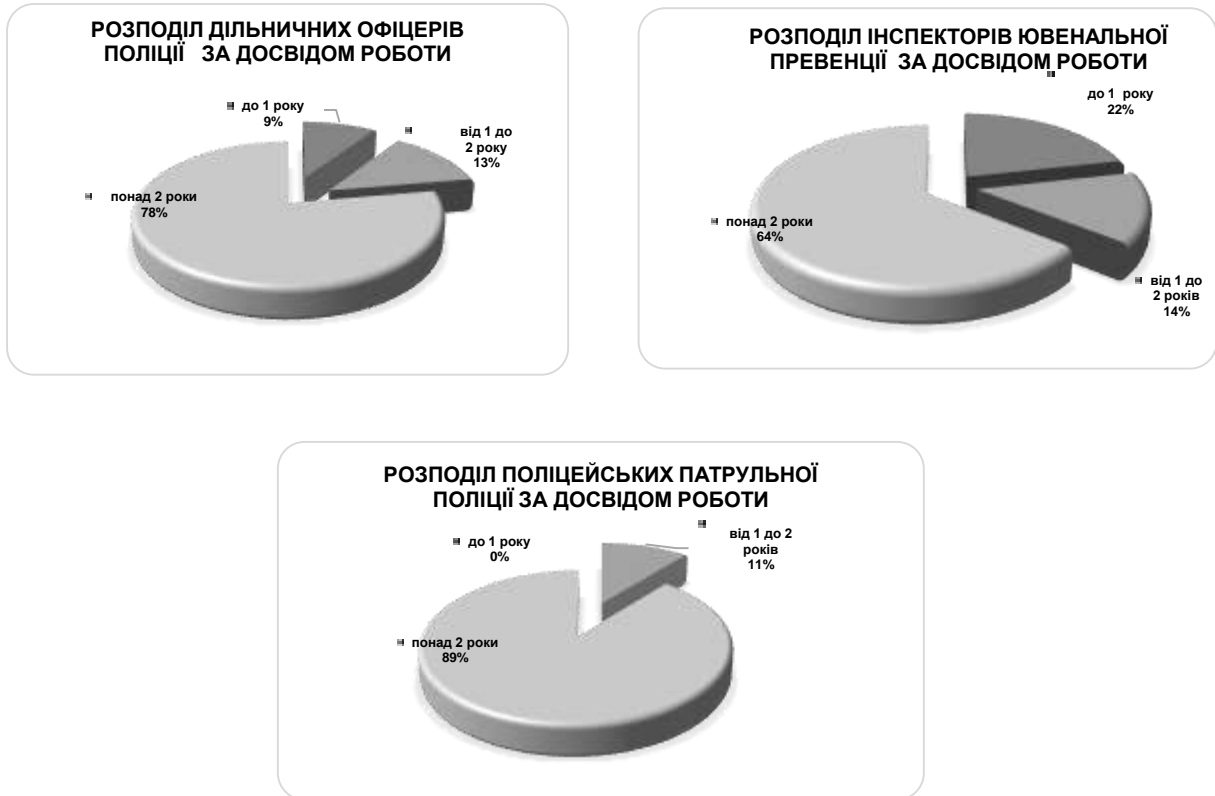

Рис. 3

Досвід винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника за фактом вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, мають 42 % (67) респондентів проти

58 % (91), за фактами вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126¹ ККУ, лише 9 % (14) проти 91 % (144) опитуваних (Рисунок 4).

Рис. 4

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника досліджувані виносили за фактами, що передбачали настання адміністративної відповідальності, найчастіше за вчинення психологічного домашнього насильства – 42 % (49) та фізичного домашнього насильства – 36 % (42), рідше – за вчинення економічного домашнього насильства – 20 % (23), за фактами, що передбачали настання кримінальної відповідальності, переважно за вчинення фізичного домашнього насильства, – 50 % (14), менше – за вчинення психологічного домашнього насильства – 21 % (6) й економічного домашнього насильства – 21 % (6). Зовсім рідко терміновий заборонний припис виносили за фактами адміністративного правопорушення, що міг перейти в кримінальний злочин з кваліфікацією сексуальне домашнє насильство, – 2 % (7), та за фактами вчинення сексуального домашнього насильства, що передбачає настання кримінальної відповідальності за ст. 126¹ ККУ, – 7 % (2) (Рисунок 5).

Поміж зобов'язань, які мав виконати кривдник за винесеним терміновим заборонним приписом

за фактом вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, основним респонденти обирали заборону в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою – 40 % (43), що може супроводжуватися додатково заборонаю на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи – 34 % (37), рідше – зобов'язанням залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи – 26 % (28). Пріоритет зобов'язань, які мав виконати кривдник за винесеним терміновим заборонним приписом за фактом вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126¹ ККУ, відсутній. Тут досліджувані виявили цілковиту однакостайність, розподіливши пропорційно власний вибір між зобов'язанням залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, заборонаю кривднику на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи, заборонаю в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою – по 33 % (10) кожне (Рисунок 5).

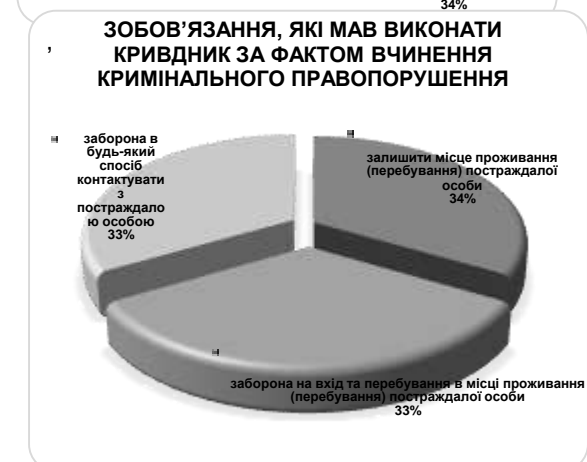
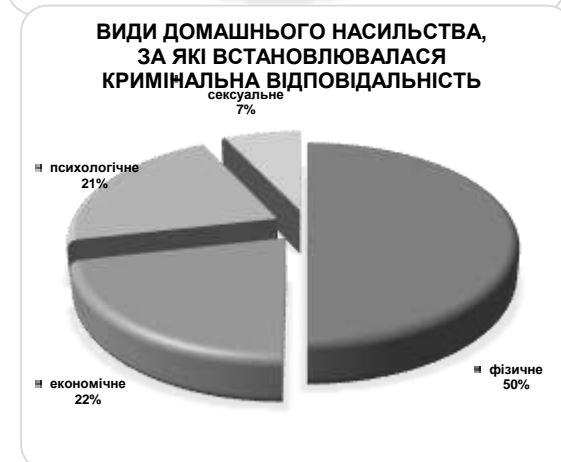
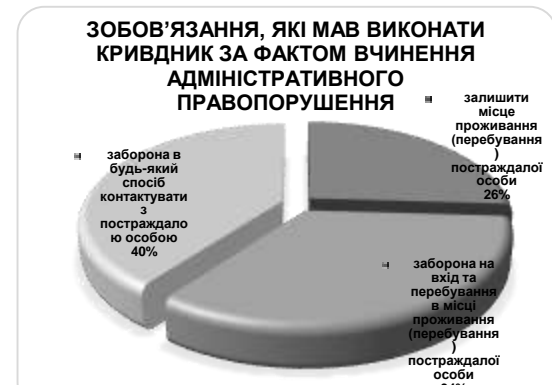
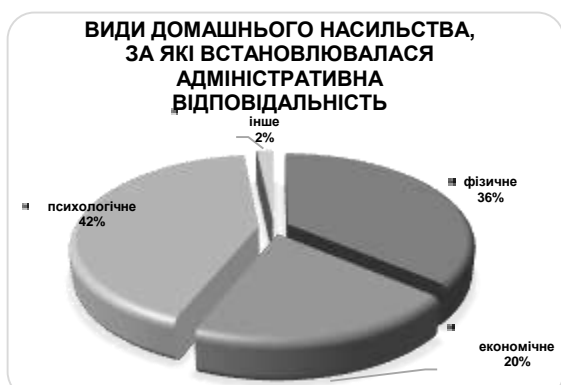

Рис. 5

У визначенні дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству респонденти зазначають з незначною перевагою терміновий заборонний припис – 59 % (94) проти 41 % (64), профілактичний облік – 58 % (91) проти 42 % (67), обмежувальний припис – 58 %

(92) проти 42 % (66). Щодо дієвості програми для кривдника як спеціального заходу щодо протидії домашньому насильству думки досліджуваних розділилися: 53 % (84) проти 47 % (74) (Рисунок 6).

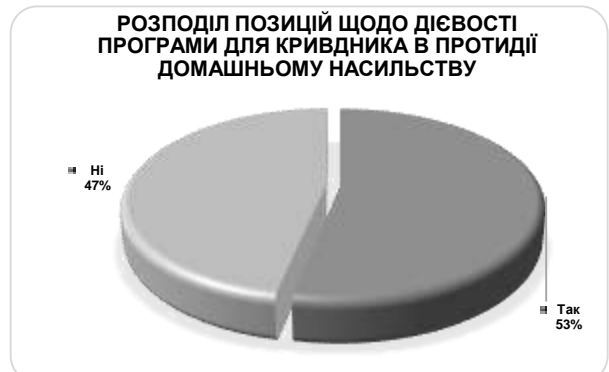
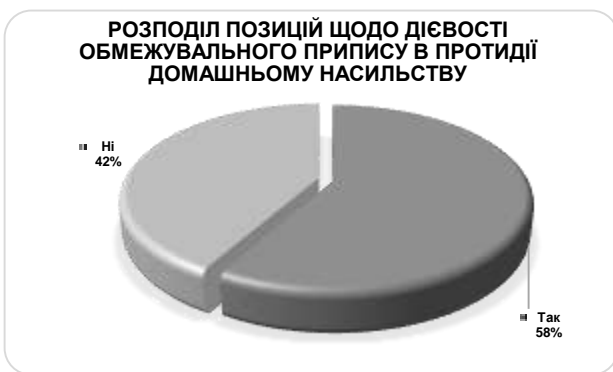
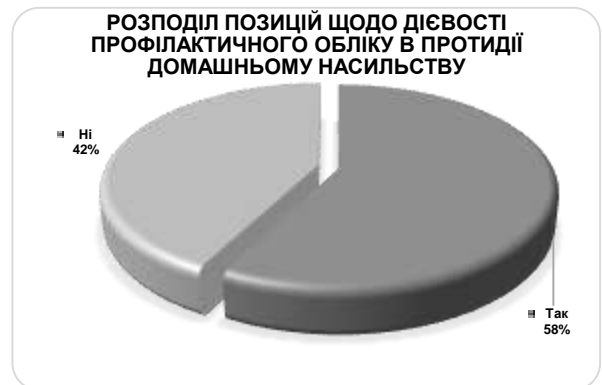
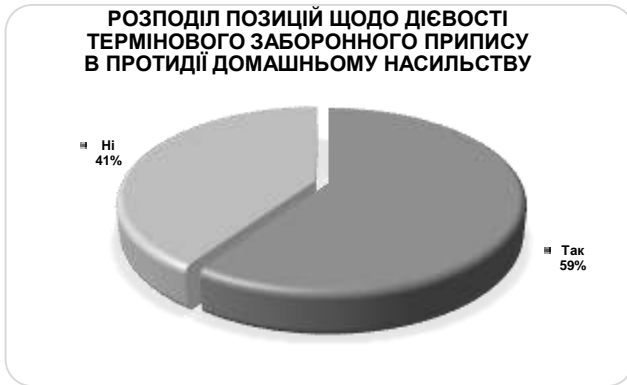

Рис. 6

Загальна картина розподілу спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству за кореляцією «дієвість/недієвість» має мало виражений диференціальний характер, що гіпотетично може бути обумовлено недоліками їх нормативно-правового регулювання та складнощами застосування, що виникають у практичній діяльності поліцейських. Незначний пріоритет тут належить заходам, що обмежують права особи, зокрема терміновому заборонному припису й обмежувальному припису, яким за критерієм «дієвості» перевагу надали по 26 % респондентів (94 та 92 відповідно) кожному, за критерієм «недієвості» визначено по 24 % опитуваних (64 та 66 відповідно) для кожного

(Рисунок 7). Профілактичний облік у практичному застосуванні поміж спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству посідає наступне місце після обмежувальних заходів. Водночас його «дієвість», як і «недієвість» пропорційно визначена респондентами як 25 % за кожним критерієм (91 особа висловилися за дієвість профілактичного обліку, 67 – вважають його недієвим) (Рисунок 7). Найменш дієвим заходом поміж усіх спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству поліцейські вважають програму для кривдника. Відповідно показники розподілу позицій за критерієм «дієвості/недієвості» тут становлять 23 % (84) та 27 % (74) (Рисунок 7).

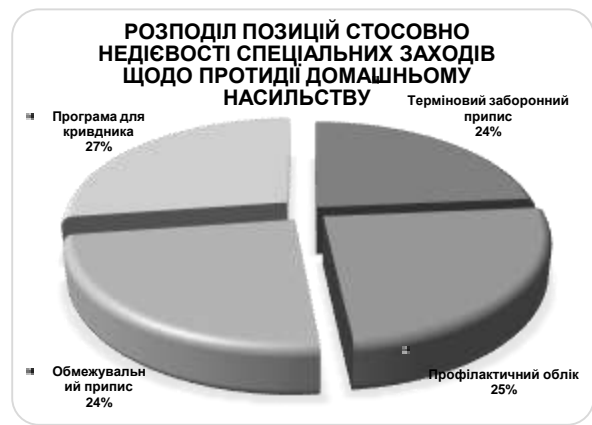
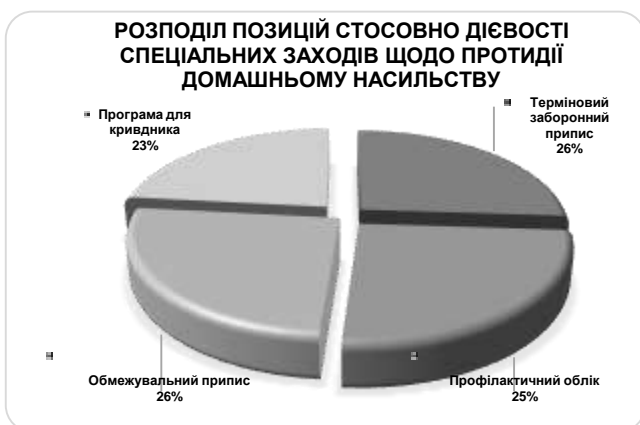

Рис. 7

У залученні поліцейських до ведення профілактичного обліку реципієнтами розподіл показників представлений як 35 % (56) проти 65 % (102) (Рисунок 8). Подібну пропорційність спостерігаємо й у розподілі показників щодо використання інформації з профілактичного

обліку кривдника поліцейськими в протидії домашньому насильству – 33 % (52) проти 67 % (106) (Рисунок 8). Це гіпотетично може свідчити про те, що інформація з профілактичного обліку може бути доступна з метою використання лише для працівників, яких залучають до його ведення

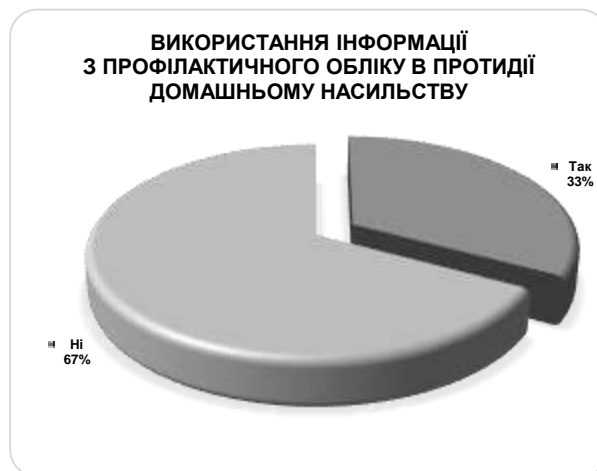
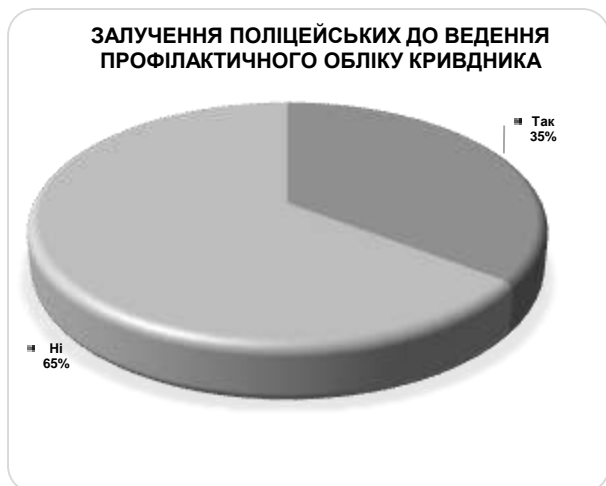

Рис. 8

З приводу оскарження дій поліцейських зафіксовано пріоритет негативних відповідей 85 % (135) проти 15 % (23), що гіпотетично свідчить про пропорційність застосування

реципієнтами заходів щодо протидії домашньому насильству, зокрема спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству (Рисунок 9).

Рис. 9

Отже, аналіз отриманих емпіричних даних виявив варіативні зрушення в праворозумінні поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству та правокористуванні ними. Фактори, що гіпотетично можуть впливати на позитивне або негативне оцінювання їх дієвості, – це досвід роботи в ОВС за напрямом превентивної діяльності, що передбачено в межах

Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який втратив чинність, наприклад, винесення захисного припису кривднику або досвід винесення термінового заборонного припису як спеціального заходу щодо протидії домашньому насильству, передбаченого чинним Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Оцінку впливу кожного

із факторів на отримані емпіричні дані доречно перевірити методами математичної статистики окремо та сукупно за їх взаємодією. З цією метою використовувався двофакторний дисперсійний аналіз (Sidorenko, 2003).

Недоліком цього критерію є те, що двофакторний дисперсійний аналіз призначений

лише для розрахунків рівномірних комплексів. Тому нами випадковим способом відкинута частина респондентів. Результати, що відображають увесь дисперсійний комплекс, наведені у Таблиці 1.

Таблиця 1 – Двофакторний дисперсійний комплекс за оцінкою впливу фактора А (досвід застосування спеціальних заходів щодо протидії домашнього насильства), фактора В (досвід роботи в ОВС) на визначення поліцейськими дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству

Градація фактора А	А ₁ – досвід застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству		А ₁ – відсутність досвіду застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству	
	В ₁	В ₂	В ₁	В ₂
7	4	3	4	3
5	5	3	1	3
8	3	4	4	4
4	3	5	5	3
5	4	1	1	2
6	1	4	4	2
6	4	4	4	5
7	3	6	6	3
5	4	3	3	1
8	5	1	1	2
8	4	1	1	4
7	4	1	1	6
8	6	5	5	4
8	4	4	4	2
7	4	1	1	3
2	7	7	7	6
2	5	7	7	4
6	5	4	4	4
1	2	7	7	2
8	6	4	4	1
8	1	4	4	4
Суми за елементами	126	84	78	68
Суми за градаціями фактора А	T _{A1} = 204		T _{A2} = 152	
Суми за градаціями фактора В	T _{B1} = 210		T _{B2} = 146	

Гіпотези формулювалися з урахуванням висунутих припущень про вплив фактора А та фактора В на позицію поліцейських стосовно дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству кожного окремо та сукупно.

1 комплект гіпотез

Н₀: Відмінності у визначенні дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, обумовлені дією фактора А, є не більш виражені, ніж випадкові відмінності між показниками.

Н₁: Відмінності у визначенні дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, обумовлені дією фактора А, є більш виражені, ніж випадкові відмінності між показниками.

2 комплект гіпотез

Н₀: Відмінності у визначенні дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому

насильству, обумовлені дією фактора В, є не більш виражені, ніж випадкові відмінності між показниками.

Н₁: Відмінності у визначенні дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, обумовлені дією фактора В, є більш виражені, ніж випадкові відмінності між показниками.

3 комплект гіпотез

Н₀: Вплив фактора А на вибір дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству є однаковим за різних градацій фактора В та навпаки.

Н₁: Вплив фактора А на вибір дієвості спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству є відмінним за різних градацій фактора В та навпаки.

Результати розрахунку представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2 – Розрахунок двофакторного дисперсійного аналізу		
	Формула розрахунку	Розрахунок за емпіричними даними
1.	$SS_A = 1/n^*b^* \sum T_A^2 \cdot 1/N^*(\sum X_i)^2$	$SS_A = (204^2 + 152^2)/(21^*2) - 356^2/84 = 32,19048$
2.	$SS_B = 1/n^*a^* \sum T_B^2 \cdot 1/N^*(\sum X_i)^2$	$SS_B = (210^2 + 146^2)/(21^*2) - (356^2)/84 = 48,7619$
3.	$SS_{AB} = 1/n^*b^* \sum T_{AB}^2 \cdot 1/N^*(\sum X_i)^2 - SS_A - SS_B$	$SS_{AB} = (126^2 + 78^2 + 84^2 + 68^2)/21 - 356^2/84 - 32,19048 - 48,7619 = 12,19048$
4.	$SS_{zar} = \sum X_i^2 \cdot 1/N^*(\sum X_i)^2$	$SS_{zar} = 7^2 + 5^2 + 8^2 + 4^2 + 5^2 + 6^2 + 6^2 + 7^2 + 5^2 + 8^2 + 8^2 + 7^2 + 8^2 + 7^2 + 2^2 + 2^2 + 6^2 + 1^2 + 8^2 + 8^2 + 4^2 + 5^2 + 3^2 + 3^2 + 4^2 + 1^2 + 4^2 + 3^2 + 4^2 + 5^2 + 4^2 + 4^2 + 6^2 + 4^2 + 2^2 + 4^2 + 5^2 + 2^2 + 6^2 + 1^2 + 4^2 + 1^2 + 4^2 + 5^2 + 1^2 + 4^2 + 4^2 + 6^2 + 3^2 + 1^2 + 1^2 + 1^2 + 5^2 + 4^2 + 1^2 + 7^2 + 7^2 + 4^2 + 4^2 + 3^2 + 3^2 + 4^2 + 3^2 + 2^2 + 2^2 + 5^2 + 3^2 + 2^2 + 2^2 + 5^2 + 3^2 + 1^2 + 2^2 + 4^2 + 6^2 + 4^2 + 2^2 + 3^2 + 6^2 + 4^2 + 4^2 + 2^2 + 1^2 + 4^2 - 356^2/84 = 361,2381$
5.	$SS_{вип} = SS_{zar} - SS_A - SS_B - SS_{AB}$	$SS_{вип} = 361,2381 - 32,19048 - 48,7619 - 12,19048 = 268,0952$
6.	$df_A = a - 1$ $df_B = b - 1$ $df_{AB} = df_A \cdot df_B$ $df_{zar} = N - 1$ $df_{вип} = df_{zar} - df_A - df_B - df_{AB}$	$df_A = 2 - 1 = 1$ $df_B = 2 - 1 = 1$ $df_{AB} = 1 \cdot 1 = 1$ $df_{zar} = 84 - 1 = 83$ $df_{вип} = 83 - 1 - 1 - 1 = 80$
7.	$MS_A = SS_A/df_A$ $MS_B = SS_B/df_B$ $MS_{AB} = SS_{AB}/df_{AB}$ $MS_{вип} = SS_{вип}/df_{вип}$	$MS_A = 32,19048/1 = 32,19048$ $MS_B = 48,7619/1 = 48,7619$ $MS_{AB} = 12,19048/1 = 12,19048$ $MS_{вип} = 268,0952/80 = 3,35119$
8.	$F_A = MS_A/MS_{вип}$ $F_B = MS_B/MS_{вип}$ $F_{AB} = MS_{AB}/MS_{вип}$	$F_{A(1,80)} = 32,19048/3,35119 = 9,605684$ $F_{B(1,80)} = 48,7619/3,35119 = 14,55062$ $F_{AB(1,80)} = 12,19048/3,35119 = 3,637655$
9.	На точці перетину $df_1 = 1, df_2 = 80$	$F_{кр(1,80)} = \begin{cases} 3,96 (p \leq 0,05) \\ 6,96 (p \leq 0,01) \end{cases}$
10.	За $F_{емп} < F_{кр}$ H_0 приймається За $F_{емп} \geq F_{кр}$ H_0 спростовується	$F_{емпA} \geq F_{кр} \rightarrow H_0$ спростовується $F_{емпB} \geq F_{кр} \rightarrow H_0$ спростовується $F_{емпAB} < F_{кр} \rightarrow H_0$ приймається

Висновок. H_0 приймається в комплекті гіпотези 3.

Досвід застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству та досвід роботи в ОВС не впливають на позицію респондентів щодо дієвості спеціальних заходів у протидії домашньому насильству ($p \leq 0,01$), водночас досвід роботи в ОВС не є визначальним у процесі винесення спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству ($p \leq 0,03$).

Отже, застосування поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству не має усталеної практики. Побудована за результатами адміністративно-правового дослідження емпірична модель свідчить про індивідуалізоване праворозуміння та правокористування нормативно-правовою базою за напрямом. Це означає, що адміністративно-правове законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству має низку недоліків, які спричинені недостатньою адаптованістю його до реалій українського суспільства та які потребують доопрацювання з урахуванням актуальних проблем практичної діяльності поліцейських.

Наукова новизна

Традиційними публікаціями в адміністративно-правових дослідженнях протидії домашньому насильству є матеріали, присвячені теоретичним питанням чинного законодавства, аналізу елементів юридичної терміносистеми, методологічним підходам проведення дослідження. Результати емпіричних досліджень здебільшого прослідковуємо в дисертаційних роботах і монографіях. Емпіричні моделі, що їх вибудовують науковці за напрямом протидії домашньому насильству, мають складнощі в математичному обґрунтуванні. У статті зроблено спробу теоретичного обґрунтування та емпіричної перевірки моделі проведення соціологічного дослідження, визначено категорії «праворозуміння» та «правозастосування» як показники регулятивності нормативно-правової бази, представлено емпіричну модель поліцейської протидії домашньому насильству. Методами математичної статистики доведено необхідність удосконалення законодавства в частині, що стосується застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству.

Висновки

Застосування методів збирання, обробки, аналізу й інтерпретації емпіричних даних в адміністративно-правових дослідженнях нерозривно пов'язане з методами наукового пізнання практичної діяльності та водночас є дотичними до предмета дослідження за таких умов забезпечується дослідженням практики праворозуміння та правокористування. Основними методами збирання емпіричної інформації, що доречно використовувати в адміністративно-правових дослідженнях за напрямом протидії домашньому насильству, є соціологічний моніторинг і методи соціологічного опитування. Обробка інформації здійснюється шляхом кількісного прорахунку показників, обрахуванням їх питомої ваги відносно генеральної сукупності, кореляцією якісних елементів і побудовою гіпотез для подальшого аналізу. Аналіз отриманих результатів відбувається за груповою диференціацією та опрацьовується методами математичної статистики. На

підставі отриманих результатів здійснюється інтерпретація емпіричних даних, перевіряється теоретична модель та визначаються перспективи подальшого наукового дослідження.

Емпірична модель поліцейської протидії домашньому насильству є індикатором, що дозволяє оцінити «бездоганність» функціонування чинних норм права за напрямом. Аналіз отриманих емпіричних показників виявив варіативні зрушення у праворозумінні поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству та правокористуванні ними. Двофакторним дисперсійним аналізом доведено, що застосування поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству не має усталеної практики ($p \leq 0,01$), а адміністративно-правове законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству потребує доопрацювання з урахуванням реалій українського суспільства.

REFERENCES

- Bondar, V. (2020). Shliakhy protydii domashnomu nasyilstvu v Ukraini [Ways to combat domestic violence in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 1, 132-136. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1570> [in Ukrainian].
- Herasymiv, T.Z., & Ivanyshyn, T.I. (2016). Pravove piznannia: antropohichnyi dyskurs [Ivanyshyn T.I. Legal cognition: anthropological discourse]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 850, 156-161 [in Ukrainian].
- Horbach-Kudria, I.A. (2020). *Metody sotsiologichnoho opytuvannia v doslidzhenni administratyvno-pravovykh zasad zastosuvannia spetsialnykh zakhodiv shchodo protydii domashnomu nasyilstvu [Methods of sociological survey in the study of administrative and legal principles of application of special measures to combat domestic violence]. Filosofski, metodolohichni ta psykholohichni problemy prava, Philosophical, methodological and psychological problems of law: Proceedings of the 8th All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference (pp. 80-82). Kyiv [in Ukrainian].*
- Kalashnikova, L.V. (2017). Sotsiologichnyi monitoryng bezpeky zhyttiediialnosti osobystosti: problemy teorii [Sociological monitoring of personal safety: problems of theory]. *Ukrainskyi sotsium, Ukrainian society*, 1(60), 49-59. doi: <https://doi.org/10.15407/socium2017.01.049> [in Ukrainian].
- Koretskyi, O.P. (2020). Metodolohichni pidkhid do teorii piznannia u kryminalnomu protsesi [Methodological approach to the theory of cognition in criminal proceedings]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin* 3(32), 88-92. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3\(32\).610](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).610) [in Ukrainian].
- Kuzmenko, Yu.V. (2019). Administratyvna diialnist Natsionalnoi politsiï: protydiia ta zapobihannia domashnomu nasyilstvu [Administrative activities of the National Police: combating and preventing domestic violence]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin*, 2(27), 99-102. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).198](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).198) [in Ukrainian].
- Lomakina, O.V. (2020). Zarubizhnyi dosvid protydii domashnomu nasyilstvu ta nasyilstvu za oznakoiu stati. Foreign experience in combating domestic and gender-based violence]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, Theory and practice of public administration and local self-government*, 1. doi: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18> [in Ukrainian].
- MacPherson, M., Reif, K., Titterness, A., & MacQuarrie, B. (2020) Older women and domestic homicide. *Preventing Domestic Homicides: Lessons Learned from Tragedies*. J. Peter, S. Katreena, A.-L. Straatman (Eds.). Amsterdam: Elsevier. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819463-8.00014-9>.
- Manzhos, N.V. (2019). Administratyvno-pravovy status subiektiv publichnoi administratsii, yaki zdiisniuiut zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu [Administrative and legal status of public administration entities that prevent and combat domestic violence]. *Pivdenoukrainskyi pravnychy chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 4(1), 130-133. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.29> [in Ukrainian].
- Marysiuk, K.B., Kantsir, V.S., & Kantsir, I.A. (2020). Nasyilstvo yak destruktivnyi vektor rozvytku suspilstva. Seksualne nasyilstvo [Violence as a destructive vector of society development. Sexual violence]. *Nashe pravo, Our right*, 1, 70-76. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11> [in Ukrainian].
- Minka, T.P. (2019). Kharakterystyka zakhodiv administratyvnoho ta kryminalno-protseusualnoho prymusu protydii domashnomu nasyilstvu za novym zakonodavstvom [Characteristics of measures of administrative and criminal-procedural coercion to combat domestic violence under the new legislation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho*

- derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 97-103. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-2-97-103> [in Ukrainian].
- Parfanovych, I., & Parfanovych, A. (2020). Simeine nasylstvo stosovno liudei pokhyloho viku yak suspilna i simeina problema [Domestic violence against the elderly as a social and family problem]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, Current issues of the humanities issue*, 28(3), 176-181. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208762> [in Ukrainian].
- Sidorenko, E.V.(2003). *Metody matematicheskoy obrabotki v psikhologii [Methods of mathematical processing in psychology]*. SPb.: Rech [in Russian].
- Sobko, H.M. (2019). Simeino-pobutove nasylstvo yak kryminolohichna problema [Domestic violence as a criminological problem]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 3, 85-88. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-20> [in Ukrainian].
- Surhova, S.Iu., & Faichuk, O.L. (2020). Derzhavna polityka u sferi podolannia ta protydii nasylstvu v simi: dosvid Ukrainy ta Izraailu [State policy in the field of overcoming and combating domestic violence: the experience of Ukraine and Israel]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok, Public administration and regional development*, 9, 816-836. doi: <https://doi.org/10.34132/pard2020.09.07> [in Ukrainian].
- Takhtamysh, O., & Sarnatska, A. (2018). Tekhnolohiia "WINGS" yak zasib protydii nasylstvu stosovno zhinok iz hrupy pidvyshchenoho ryzyku [WINGS technology as a means of combating violence against women at high risk]. *Sotsialna robota, Social work*, 2(4), 41-46. doi: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4-1/10> [in Ukrainian].
- Tanu, Das, & Dr Tamal Basu, Roy. (2020). More than individual factors; is there any contextual effect of unemployment, poverty and literacy on the domestic spousal violence against women? A multilevel analysis on Indian context. *SSM - Population Health*, 12, 1-8. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2020.100691>.
- Varych, O.H. (2019). Pravovyi monitorynh yak suchasnyi vektor efektyvnoho rozvytku pravovoi systemy [Legal monitoring as a modern vector of effective development of the legal system]. *Almanakh prava, Almanac of Law*, 10, 108-111. doi: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-108-111> [in Ukrainian].
- Yalley, A.A., & Olutayo, M.S. (2020). Gender, masculinity and policing: An analysis of the implications of policemasculinised culture on policing domestic violence in southern Ghana and Lagos, Nigeria. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1), 1-9. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100077>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондар В. Шляхи протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 132–136. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1570>.
- Герасимів Т. З., Іванишин Т. І. Правове пізнання: антропологічний дискурс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 156–161.
- Горбач-Кудря І. А. Методи соціологічного опитування в дослідженні адміністративно-правових засад застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 80–82.
- Калашнікова Л. В. Соціологічний моніторинг безпеки життєдіяльності особистості: проблеми теорії. *Український соціум*. 2017. № 1 (60). С. 49–59. doi: <https://doi.org/10.15407/socium2017.01.049>.
- Корецький О. П. Методологічний підхід до теорії пізнання у кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3 (32). С. 88–92. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3\(32\).610](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).610).
- Кузьменко Ю. В. Адміністративна діяльність Національної поліції: протидія та запобігання домашньому насильству. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). С. 99–102. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).198](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).198).
- Ломакіна О. В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. doi: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.18>.
- MacPherson M., Reif K., Titterness A., MacQuarrie B. Older women and domestic homicide. *Preventing Domestic Homicides: Lessons Learned from Tragedies* / P. Jaffe, K. Scott, A.-L. Straatman (Eds.). Amsterdam : Elsevier, 2020. P. 15–37. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819463-8.00014-9>.
- Манжос Н.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 130–133. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.29>.
- Марисюк К. Б., Канцір В. С., Канцір І. А. Насильство як деструктивний вектор розвитку суспільства. Сексуальне насильство. *Наше право*. 2020. № 1. С. 70–76. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11>.
- Мінка Т. П. Характеристика заходів адміністративного та кримінально-процесуального примусу протидії домашньому насильству за новим законодавством. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 97–103. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-2-97-103>.
- Парфанович І., Парфанович А. Сімейне насильство стосовно людей похилого віку як суспільна і сімейна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Т. 3. С. 176–181. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208762>.
- Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб. : Речь, 2003. 350 с.
- Собко Г. М. Сімейно-побутове насильство як кримінологічна проблема. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 85–88. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-20>.

- Сургова С. Ю., Файчук О. Л. Державна політика у сфері подолання та протидії насильству в сім'ї: досвід України та Ізраїлю. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № 9. С. 816–836. doi: <https://doi.org/10.34132/pard2020.09.07>.
- Тахтамиш О., Сарнацька А. Технологія «WINGS» як засіб протидії насильству стосовно жінок із групи підвищеного ризику. *Соціальна робота*. 2018. № 2 (4). С. 41–46. doi: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4-1/10>.
- Tanu Das, Dr Tamal Basu Roy. More than individual factors; is there any contextual effect of unemployment, poverty and literacy on the domestic spousal violence against women? A multilevel analysis on Indian context. *SSM – Population Health*. 2020. Vol. 12. P. 1–8. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2020.100691>.
- Варич О. Г. Правовий моніторинг як сучасний вектор ефективного розвитку правової системи. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 108–111. doi: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-108-111>.
- Yalley A. A., Olutayo M. S. Gender, masculinity and policing: An analysis of the implications of policemasculinised culture on policing domestic violence in southern Ghana and Lagos, Nigeria. *Social Sciences & Humanities Open*. 2020. Vol. 2. Issue 1. P. 1–9. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100077>.

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2020

Horbach-Kudria I. – Postgraduate Student of the Department of Doctoral and Postgraduates Studies of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-2486>

Empirical Model of Police Countering Domestic Violence

*The paper deals with the practice of conducting empirical research in the field of the administrative legal. Its main stages are highlighted, methods of data collection, processing, analysis and interpretation are analyzed. Attention is focused on the absence in modern Ukrainian scientific research of processing the results by methods of mathematical statistics. The stages of processing, analysis and interpretation of data are demonstrated on the example of an empirical study of police officers, whose tasks description provide for the application of special measures of countering domestic violence. With the help of two-factor analysis of variance, the impact of the experience of a police officer in the police and the experience of issuing an urgent injunction on the understanding of law and the use of special measures of countering domestic violence was determined. The **purpose** of the article is to substantiate the need for research of administrative legal to analyze the individual experience of entities authorized to perform tasks of countering domestic violence, verify the possibility of using mathematical statistics to solve legal problems, confirm the research theoretical model with empirical results. The **methodological basis** of the publication were the principles of unity of theory and practice, the principle of objectivity, the dialectical principle, which provided analysis of the subject of study at the dynamic, static, analytical-synthetic, subject and interdisciplinary levels. The **novelty scientific** of the article is the use of two-factor analysis of variance to test the hypothesis of shortcomings in the current legislation in this area. The **conclusions** create prospects for further research on improving the legal framework in the field of the administrative legal application of special measures of countering domestic violence.*

Keywords: monitoring; sociological survey; restrictive prescription; preventive accounting; correction program; legal understanding; law enforcement; distribution of positions; gradation of the factor; general sample.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.68>

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму

Мета статті – проаналізувати здійснені дослідження з питань соматичних прав; окреслити причини їх виникнення та оформлення в юридичні гарантії розпорядження власним тілом; довести, що соматичні права є результатом серйозних світоглядних змін, які відбулися в ХХ столітті. **Методологічну основу статті** становить сукупність філософських і загальнонаукових методів. Визначальними є методи діалектики, порівняльний і герменевтичний, а також аксіологічний і соціокультурний підходи. **Наукова новизна.** Сучасність демонструє нам трансформацію класичної концепції прав людини внаслідок значного розширення видів цих прав, які ще називають «новими», до яких належать: право людини на своє тіло, право на повноцінне харчування, інформаційно-цифрові права тощо. Доведено, що соматичні права споріднені з новим видом гуманізму – трансгуманізмом, який апелює до новітніх досягнень науки й техніки, легалізує їх застосування для покращення, модифікації та реконструкції тіла людини. **Висновки.** Соматичні права людини як один із видів «нових» прав людини поєднані з тенденцією «антропологізації права». Юридичне закріплення соматичних прав як «самовласності» своїм тілом уможливило процеси вдосконалення, модифікації та реконструкції людського тіла, що привело до появи Людини Лего. Окрім того, вони тісно пов'язані з толерантністю.

Ключові слова: права людини; «нові права»; соматичні права; трансгуманізм; «самовласність»; юридична соматологія; бодімодифікація; Людина Лего.

Вступ

Зміна світоглядних картин світу, панівних систем цінностей, ідеалів й орієнтирів детермінують зміни в усіх сферах соціального буття. Упредметнюючись у конкретних соціально-буттєвих формах, ці зміни (уже як константи в межах конкретного часово-просторового та соціокультурного контекстів) стають трендами життя людини й суспільства. Серйозні світоглядні зміни другої половини ХХ – початку ХХІ століття репрезентовано в новаціях духовного й матеріального виробництва, зміні якісно-кількісних характеристик політико-правових інститутів, стосуються глибинних структур повсякденного життя. Однією з болісних тем людства була й залишається проблема кінечності існування людини. Його вже не тішить ідея колективного безсмертя (концепція, запропонована К. Марксом), його турбує проблема особистого безсмертя, можливості збільшити тривалість земного життя, уповільнити процеси старіння й продовжити молодість. Окрім того, саме ХХ століття відкрито заговорило про крихіткість людського життя.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розкрити ціннісно-світоглядні підвалини виникнення й оформлення соматичних прав людини в контексті трансгуманізму; довести, що соматичні права людини як «самовласність» своїм тілом є юридично закріпленим правом людини на маніпуляції зі своїм тілом.

Виклад основного матеріалу

ХХІ століття пропонує новий погляд на людину (людина більше не є концептом, вона є конструктом, з притаманними йому слухними й небажаними складовими). Сучасний світогляд як трансгуманізм передбачає пошук слабких складових у людині-конструкті з подальшою їх заміною на технологічніші й досконаліші (Kriman, 2019). На думку С. Раніша: «Трансгуманізм сьогодні є лозунгом для різних культурних, політичних, філософських і цифрових рухів, які просувають технофутуралістичні ідеї трансгресії біології людини» (Ranisch, & Sorgner, 2015, p. 12). Трансгуманізм остаточно сформувався як течія лише наприкінці минулого століття, відстоюючи ідею перемоги над смертю та старінням, обравши підґрунтям новітні технології (зокрема досить поширеною є ідея цифрового безсмертя). ХХ століття для європейської культури стало революційним, оскільки в його межах мали місце такі «повороти»: науковий, лінгвістичний, візуальний тощо, а на зламі ХХ–ХХІ століть характерним став «антропологічний поворот», який маніфестує якісно нове ставлення людини до власного тіла, що акцентує на всіх виявах тілесного. «Кожна епоха, кожне суспільство концентрують свою сутність в ідеологіях, світоглядах, які виражають себе у філософії, в науці, в системах права, в літературі, в мистецтві, в релігії, в правилах поведінки, а також в своїх уявленнях про тілесну красу, проголошуючи відомі закони краси, конструюючи таким чином тип, який вони вважають ідеалом»

(Krivtsova, & Arkhipov). Сучасні трансгуманістичні тенденції, підкріплені технічним прогресом, призводять до того, що «тіло, як «сома», як локальна автопоетична біосистема анулюється», людина не є «соматичним автоматом», вона «не живе згідно з інстинктивною програмою, яка породжується тілом-сомою, – вона є протипоставленою єдності й несуперечності природного світу» (Krushinovskaia, 2020, p. 66).

За останнє століття тема тіла породила низку культів, серед яких найбільш відомими є дієтичний, гігієнічний, терапевтичний. Вони органічно поєднані з нав'язуванням слідування еталонам молодості, елегантності, жіночності, маскулітності, регламентації догляду за тілом тощо (Bodriyar, 2006, p. 167). Сучасна інтерпретація «тіла» й «тілесності» навіть сформувала новий напрям філософських досліджень – «соматизм», під яким розуміється вияв зацікавленості уваги до форми та якості власного тіла, що породжує особливу турботу про нього, яка часто стає самоціллю (Rogovets).

Щодо змін у правовому житті другої половини ХХ – початку ХХІ століття, то майже непоміченою «революцією» цього періоду стало формування так званих «соматичних»¹ прав людини, артикуляція яких у сучасному правовому дискурсі має передусім описовий характер, а не аналітичний. І це з огляду на те, що відносини людини зі своїм тілом аж до ХХ століття були невизначеними й неоднозначними, що пояснюється асиметричністю відносин духу (душі) і тіла, на користь першої складової. Для представника європейської культури впродовж століть аксіоматичною була «ідея «вторинності» тіла щодо інших, які нібито є істинно людськими аспектами існування – нехай то безсмертна душа чи раціональний розум – одна із констант західноєвропейської історії» (Krushinovskaia, 2020, p. 69).

У вітчизняній юриспруденції термін «соматичний» не був вживаним до ХХІ століття, але швидко став надбанням понятійно-термінологічного арсеналу правознавства й дотепер його використовують на позначення різновиду особистісних прав і для надання ясності й чіткості у сфері правового регулювання питань, пов'язаних з розпорядженням власним тілом людини.

У межах пострадянського простору визначено такі особливості соматичних прав:

1. Специфічний характер цієї групи прав (тіло людини).

2. Залежність від природничих знань (біологія, медицина, генетика) і техніки.

3. Відносна новизна й відкритість системи (не існує закінченого переліку прав зазначеної групи).

4. Спірний легітимний статус (неоднозначне ставлення до цих прав з боку релігійних організацій, вірян, політики й моралі).

5. Нерозривний зв'язок з основними конституційними правами людини.

6. Винятковість у своїх правових наслідках в результаті реалізації.

7. Ступінь їх визнання, реалізації та захисту сьогодні є показником толерантності й демократичності суспільства та держави (Nesterova, 2011, p. 224-225).

Таку класифікацію соматичних прав запропонував М. А. Лаврик:

1. Право на смерть.

2. Права людини щодо її органів і тканин.

3. Сексуальні права людини.

4. Право на зміну статі.

5. Репродуктивні права людини (Lavrik, 2005).

Соматичні права є квінтесенцією реабілітації статусу тіла людини й водночас маніфестом права конкретної людини на своє тіло – на «самовласність» (self-ownership). «Самовласність» означає, що кожна людина є власником власного тіла, вона визначає межі недоторканості, а також може контролювати й розпоряджатися тілом-власністю. Цілком легітимними в сучасному правовому полі є виступи жінок Польщі за право на аборт. Принцип самовласності є продуктом політичної філософії лібертаріанського трансгуманізму, який передбачає можливість максимального розширення можливостей людини (Chukurov, 2016, p. 74; Krیمان, 2020; Dovhan, 2018).

Чимало правознавців схиляються до думки, що вперше оформлену концепцію соматичних прав на пострадянському просторі представив В. Крусс, зауваживши, що «що серед правочікувань особистості, яка презентує людство на зламі тисячоліття від Різдва Христового, можна виокремити групу таких прав, які засновано на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом, здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» та навіть фундаментальну «реконструкцію», змінювати фундаментальні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. До таких прав «... можна віднести право на смерть, зміни статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, вживання наркотиків і психотропних препаратів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт, право на клонування, а потім і віртуальне моделювання, в сенсі повноцінного утвердження (дублювання) себе в нематеріальній формі об'єктивного існування. Права ці, мають суто особистий характер, пропонується визначити як «соматичні права» (Kruss, 2000, p. 43). На нашу думку, цей

¹ Поняття «соматичні права» похідні від «сома» (грец. soma – тіло), а останнє поняття («soma») було введено в науковий словообіг німецьким зоологом А. Вейсманом у ХІХ столітті для позначення «смертної частини» тіла організму.

перелік слід було б доповнити ще правом на естетичне удосконалення зовнішності (татуаж, пірсинг, косметологічні процедури, пластична хірургія), оскільки сьогодні «людина має право удосконалювати і добудовувати своє тіло, звертаючись до практики хірургічних і будь-яких інших бодімоделіфікацій. Можливо, з позицій Іншого ті чи інші моделіфікації не будуть вважатися «удосконаленням» (Chukurov, 2016, p. 74). Усі означені права є правом на маніпуляції з власною тілесною субстанцією, питання якого перебувають в царині юридичної антропології, а в юридичній площині соматичні права – гарантовані можливості конкретних поведінкових актів щодо власного тіла. Як зауважує А. Чукуров, людство сьогодні стоїть на порозі формування нового типу людини «Ното Lego», оскільки новітні технології та наукові досягнення підривають статус природної даності й незмінності людського тіла, «...у сучасному суспільстві немає нічого, що було б визначено раз і назавжди фактом народження людини – немає утверджених і перевірених традицією ментальних і тілесних практик, ... людина є продуктом свого власного вибору. Тіло, свідомість Ното Lego уподібнюється до конструктора, і ми, його власники, маємо право добудовувати й перебудовувати його, зважаючи на власну уяву про адаптацію і/або самореалізацію» (Chukurov, 2016, p. 78). XXI століття як століття інформаційної та візуальної масової культури (соціальні мережі, зокрема Інстаграм, Фейсбук, ЗМІ, реклама, кіно) пропагує конструювання тіла, відповідно до віртуального образу, а завдяки сучасним технологіям протезування, досягненням пластичної хірургії, реальне фізичне тіло людини «удосконалюється» і набуває привабливої форми для його власника (Лялька Барбі). Людина Лего – це тіло людини як штучний конструкт.

Така багатовекторність проблеми соматичних прав навіть послугувала виникненню й оформленню нового напрямку правознавства – «юридична соматологія». Окрім того, вузько-юридичне розуміння соматичних прав людини є «дозволеною» державою через процедуру формального оформлення можливістю розпоряджатися своїм тілом, а це в межах континентальної правової сім'ї уможлиблює регулювання питань, пов'язаних з власним тілом людини, різними галузями права: конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним правом. Чинне право прагне врегулювати «питання тіла», у яких висока ймовірність зловживань і можливість соціальної небезпеки (чорна трансплантологія, евтаназія, зміна статі тощо) (Kaminska, & Nazarko, 2019; Pylypenko, 2020; Chernova, 2019).

Кінець XX століття й теперішній час досить щедри на нормативні документи, які врегульовують соматичні права. Найвідомішою в європейському правовому просторі є Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (прийнята Радою

Європи 1997 року), у положеннях якої прописані норми з біотехнологічної області (Стаття 2: «Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки»).

Є низка нормативних документів, які регулюють окремі категорії соматичних прав: резолюція ЕКОСОП (Економічна та Соціальна рада ООН) 2001/39 від 26 червня 2004 року «Генетична конфіденційність і недискримінація», резолюція Комісії з прав людини ООН 2003/69 від 25 квітня 2003 року тощо.

З якими ще світоглядними зрушеннями сучасності поєднано явища соматичних прав і самовладності? Однопорядковим зазначеним явищем є толерантність у її сучасному прочитанні. З одного боку, я маю право на розпорядження своїм тілом, на власну зовнішність, а з іншого – мій вибір, моя Інакшість. Цей взаємозв'язок самовласності й толерантності є продуктом плюралістичного осмислення проблем тіла та тілесності. У межах плюралістичного розуміння тіла (на відміну від нормативістського) неактуальною є ідея союзу душі й тіла, натомість особливого акцентування набуває ідея «радикального конструктивізму», направлена на децентралізацію влади над тілом, що й стало основним інструментом утвердження культурного багатоманіття.

Наукова новизна

Вітчизняне правознавство та юриспруденція на сучасному етапі розвитку ще не має оформленої та загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка зазначеного виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація в правовому та юридичних просторах детермінована суттєвими світоглядними зрушеннями (зокрема в межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини на сьогодні є і той факт, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки й техніки.

Висновок

Актуалізація соматичних прав як юридичне закріплення власності на своє тіло є результатом «антропологічного» повороту у свідомості сучасного людства та процесів антропологізації права. Осмислення природи й специфіки соматичних прав дозволяє розглянути право крізь призму людини, оскільки, пізнаючи себе та свою природу, людина наближається до осягнення суті права. Це є своєрідним протестом проти обезличувальної природи права в сучасному його вигляді, оскільки в позитивному праві зникає «особистість», поступаючись «особі». Соматичні права є правом особистості на своє тіло.

REFERENCES

- Bodriyar, ZN. (2006). *Obshchestvo potreblenia. Ego mify i struktury [Consumer society. Its myths and structures]*. Moscow [in Russian].
- Chernova, Iu. (2019). Pravovye aspekty regulirovaniia prava cheloveka na rasporiazhenie telom posle smerti v tseliakh transplantatsii [Legal aspects of regulating the human right to dispose of the body after death for the purpose of transplantation]. *Vestnik MGPU, MGPU Bulletin, 1(33)*, 92-99. doi: <http://doi.org/10.25688/2076-9113.2019.33.1.11> [in Russian].
- Chukurov, A.Iu. (2016). Homo Lego: chelovek-konstruktor (k postanovke problemy) [Homo Lego: a human constructor (to the problem statement)]. *Obshchestvo. Sreda. Razvitie, Society. Wednesday. Development, 2*, 72-76 [in Russian].
- Dovhan, A.F. (2018). "Novye" prava cheloveka i mezhdunarodnoe parvo ["New" human rights and international law]. *Rossiyskoe pravo onlayn, Russian law online, 3*, 37-45. doi: <http://doi.org/10.17803/2542-2472.2018.7.3.037-045> [in Russian].
- Kaminska, N., & Nazarko, Y. (2019). Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie, 7(LXXII)*, 1337-1342.
- Kriman, A.I. (2019) Ideia postcheloveka: sravnitelnyy analiz transgumanizma i postgumanizma [The Idea of the Posthuman: A Comparative Analysis of Transhumanism and Posthumanism]. *Filosofskie nauki, Philosophical Sciences, 4(62)*, 132-147. doi: <http://doi.org/10.30727/0235-1188-2019-62-4-132-147> [in Russian].
- Kriman, A.I. (2020). Postgumanisticheskiy povорот k post(ne)chelovecheskomu [Posthumanist pivot to post (non) human]. *Voprosy filisofii, Philosophy questions, 12*, 57-67. doi: <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2020-12-57-67> [in Russian].
- Krivtsova, L.A., & Arkhipov, O.A. *Tselesnost v masovoy i elitarnoy kulture nachala XXI veka: sravnitelnyy analiz [Physicality in mass and elite culture of the early XXI century: a comparative analysis]*. Retrieved from <https://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2009/vgf-2009-04-113.pdf> [in Russian].
- Krushinovskaia, E.G. (2020). Tekhnizatsiia tela cheloveka kak praktika sniatii biologicheskikh ogranicheniy [Technisation of the human body as a practice of removing biological restrictions]. *Chelovek i kultura, Man and culture, 4*, 65-76. doi: <https://doi.org/10.25136/2409-8744.2020.4.32693> [in Russian].
- Kruss, V.I. (2000). Lichnostnye ("somaticheskie") prava cheloveka v konstitutsionnom i filosofsko-pravovom izmerenii [Personal ("somatic") human rights in the constitutional and philosophical and legal dimensions: to the problem statement]. *Gosudarstvo i parvo, State and law, 10*, 43-51 [in Russian].
- Lavrik, M.A. (2005). K teorii somaticheskikh prav cheloveka [To the theory of somatic human rights]. *Sibirskiy iuridicheskiy vestnik, Siberian Law Herald, 3*, 83-89 [in Russian].
- Nesterova, E.M. (2011). Poniattie I iuridiko-sotsialnaia sushchnost somaticheskikh prav cheloveka [Concept and Legally-Social Essence of Somatic Human Rights]. *Sotsialno-ekonomicheskie iavleniia i protsessy, Social and economic phenomena and processes, 7*, 82-86 [in Russian].
- Pylypenko, V.O. (2020). Chy isnuie pravo na rozporiadzhennia vlasnym tilom? [Does a richt to disposition your own body exist?]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal, 6*, 61-63. doi: <http://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/13> [in Ukrainian].
- Ranisch, R., & Sorgner, S.L. (2015). *Introducing Post - and Transhumanism*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rogovets, O.V. *Telesnost kak aktualnaia problema filosofskogo analiza [Physicality as an actual problem of philosophical analysis]*. Retrieved from <http://fki.lgaki.info/2017/11/20/> [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М., 2006. С. 167.
- Чернова Ю. Правовые аспекты регулирования права человека на распоряжение телом после смерти в целях трансплантации. *Вестник МГПУ*. 2019. № 1 (33). С. 92–99. doi: <http://doi.org/10.25688/2076-9113.2019.33.1.11>.
- Чукуров А. Ю. Номо Lego: человек-конструктор (к постановке проблемы). *Общество. Среда. Развитие*. 2016. № 2. С. 72–76.
- Довгань Е. Ф. «Новые» права человека и международное право. *Российское право онлайн*. 2018. № 3. С. 37–45. doi: <http://doi.org/10.17803/2542-2472.2018.7.3.037-045>.
- Kaminska N., Nazarko Y. Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. No. 7. Vol. LXXII. P. 1337–1342.
- Криман А. И. Идея постчеловека: сравнительный анализ трансгуманизма и постгуманизма. *Философские науки*. 2019. № 4. Т. 62. С. 132–147. doi: <http://doi.org/10.30727/0235-1188-2019-62-4-132-147>.
- Криман А. Постгуманистический поворот к пост(не)человеческому. *Вопросы философии*. 2020. № 12. С. 57–67. doi: <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2020-12-57-67>.
- Кривцова Л. А., Архипов О. А. Телесность в массовой и элитарной культуре начала XXI века: сравнительный анализ. URL: <https://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2009/vgf-2009-04-113.pdf>.
- Крушиновская Е. Г. Технизация тела человека как практика снятия биологических ограничений. *Человек и культура*. 2020. № 4. С. 65–76.
- Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43–51.
- Лаврик М. А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 83–89.

- Нестерова Е. М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 82–86.
- Пилипенко В. О. Чи існує право на розпорядження власним тілом? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 61–63. doi: <http://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/13>.
- Ranisch R., Sorgner S. L. *Introducing Post – and Transhumanism*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2015. P. 7–28.
- Роговец О. В. Телесность как актуальная проблема философского анализа. URL: <http://fki.lgaki.info/2017/11/20/>.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2020

Vovk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Somatic Rights as a Cluster of Legal Guarantees «Self-Ownership» in the context of Transhumanism

*The **purpose** of the article is to analyze the research on the issues of somatic rights; identify the reasons for their appearance and registration in the legal guarantees of disposal of one's own body; show that somatic rights are the result of major worldview changes that took place in the twentieth century. The **methodological basis** of the article is a set of philosophical and general scientific methods. Determinants are the method of dialectics, comparative and hermeneutic, as well as sociocultural and axiological approaches. **Scientific novelty**. Modernity shows us the transformation the classical concept of human rights by significantly expanding the types of these rights, which are also called «new», which include the human right to their own body, the right to adequate nutrition, information and digital rights, etc. Somatic rights are linked to a new kind of humanism –transhumanism, which appeals to the latest advances in science and technology and legalizes the use of these achievements to improve, modify, reconstruction of the human body. **Conclusions**. Somatic human rights as one of the types of «new» human rights are associated with the tendency to «anthropologize the law». Legal consolidation of somatic rights as «self-ownership» by the body enabled the processes of improvement, modification and reconstruction of the human body, which led to the appearance of Lego Man. Besides, they are closely related tolerance.*

Keywords: human rights; «new rights»; somatic rights; transhumanism; «self-ownership»; legal somatology; body modification; Lego man.

Савойська С. В. – докторант кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Інституційні напрями дослідження моделі мовної політики

Мета статті – дослідити основи моделі мовної політики, підґрунтям якої є мовна політика й українська мова, що є державною інституцією та її індикатором, використавши такі інституційні напрями, як історичний, дискурсивний, конструктивістський, мережевий, соціальний тощо. **Методологічну основу статті** становлять такі інституційні напрями, як: історичний інституціоналізм, шляхом якого проаналізовано конструктивні та деструктивні проблеми формування моделі мовної політики на окремих етапах українського державотворення; інституційний конструктивізм (франц. *constructif*, лат. *constructio* – побудова), через який суб'єкти політики, якими є держава, влада, парламент, депутати, фракції, політичні партії та інші інституції, регулюють і спрямовують мовну політику завдяки допомозі формальних і неформальних конструктивних та деструктивних інститутів, що діють на підставі політичної мережі моделі мовної політики, яка в кожній державі має свою структуру й історію формування; дискурсивний інституціоналізм, шляхом якого суб'єкти політики інститутів моделі мовної політики взаємодіють з метою, аби акцентувати на мовно-політичній проблемі та розв'язати її (Bratski, 2012); мережевий інституціоналізм, завдяки якому політичні мережі проаналізовано як структурні інституції, підґрунтям яких є формальні та неформальні, конструктивні й деструктивні інститути, які формують і регулюють мовну політику та розв'язують мовно-політичні проблеми на рівні політичної комунікації. **Наукова новизна.** Уперше досліджено основи моделі мовної політики на базі діяльності формальних і неформальних інституцій, які конструктивно чи деструктивно впливають на формування або гальмування розбудови моделі мовної політики. Варто зазначити, що формальні й неформальні інституції змінюються залежно від того, яка ідеологія та який політичний режим панують на державному рівні, позаяк вони так чи інакше впливають на формування, оновлення, зміну, розбудову й гальмування розвитку моделі мовної політики. **Висновки.** Інституційний підхід стосовно дослідження моделі мовної політики – це усвідомлене розуміння діяльності законодавчих, виконавчих судових, офіційних і неофіційних інститутів держави, спрямованих на регулювання та розв'язання мовно-політичних проблем і побудову на цій підставі моделі; аналіз здійснення мовної політики на формальному та неформальному рівнях, яка забезпечує комунікативні зв'язки в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя держави; осмислення інституційної основи моделі, якою в Україні є українська мова як державна інституція, яка забезпечує комунікативні відносини та зв'язки на освітньому, політичному, культурному, науковому та інших рівнях.

Ключові слова: інституційні напрями; традиційний і новий інституціоналізми; мовна політика; українська мова як державна інституція; модель мовної політики; історичний, конструктивістський, дискурсивний, мережевий, соціальний інституціоналізми; конструктивні та деструктивні, формальні й неформальні інституції.

Вступ

Інституціоналізм зародився в США на рубежі XIX–XX століть, де в гострій формі виникли нові соціально-економічні проблеми, що були пов'язані з перебудовою ринкового механізму, за якої відбувся перехід від економіки вільної конкуренції до ринкової моделі недосконалої конкуренції (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). У незалежній Україні інституціональні процеси розпочалися на початку 1990-х рр., у період проголошення її самостійною державою від СРСР та Росії. З огляду на проблеми, конфлікти й сепаратизм, які формуються та виникають на мовно-політичному ґрунті в різних державах, зокрема в Україні, інституційний підхід щодо дослідження моделі мовної політики є як ніколи актуальним, оскільки пов'язаний із діяльністю формальних і неформальних інститутів, попередженням і розв'язанням мовно-політичних проблем та формуванням на цьому підґрунті конструктивної моделі мовної політики. Основою інституціонального підходу є термін

«інституціоналізм», який, на думку І. Тарасової, бере свій початок від слів «інститут» або «інституція», що означають визначений порядок, прийнятий у суспільстві як закон або установа (Tarasova, 2015), які здійснюють мовну політику в державі, формують і розбудовують на її підставі певну модель. У цьому сенсі важливою складовою інституційного інструментарію щодо осмислення моделі мовної політики є Інститут глави держави, парламент, уряд, суд, політичні партії, органи місцевого самоврядування, громадські організації, громадянське суспільство та інші формальні й неформальні інституції.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити модель мовної політики, з огляду на сучасну інституціональну методологію, складовою якої є такі напрями, як: історичний, шляхом якого проаналізовано розвиток української мови як державної інституції, від якої залежить суть мовної політики, зміст і структура моделі; дискурсивний, що

відповідає за конструктивну й деструктивну взаємодії суб'єктів політики на рівні мережі та міжмережових відносин; соціальний – забезпечує ефективну взаємодію між владними інститутами, етнічними групами, націями й суспільством загалом; мережевий – завдяки якому досліджено структуру та основи побудови моделі мовної політики, а також конструктивну чи деструктивну взаємодію її складових.

Виклад основного матеріалу

На конструювання моделі мовної політики, як уже було зазначено, впливає декілька видів інституціоналізму: історичний, дискурсивний, мережевий, соціальний, конструктивістський тощо. Вартий уваги історичний напрям, ключовою ознакою якого є норми, угоди, формальні й неформальні інститути, які є основою формування моделі мовної політики (Kaminska, 2019). З цього приводу І. Тарасова зауважує, що «формальні інститути склалися в суспільстві у процесі тривалого історико-правового відбору та є актом юридичного закріплення неформальних правил, а неформальні інститути формуються на основі соціальних стандартів поведінки, вимог моралі, громадської культури та соціальної відповідальності» (Tarasova, 2015). На думку В. Горячука й І. Жиленко-Паламарчук, поняття «інститут» є базовим для теорії інституціоналізму, тому позначає певний звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а також закріплення їх як закон або організацію. Ідеологи інституціоналізму зараховували до інститутів як соціальні й політичні, так й економічні явища: держава, родина, приватна власність, корпорації, система грошового обігу тощо. (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Отже, дослідники не надто розділяють поняття «інститут» та «інституція», хоча між ними є певна різниця: перші визначають організації, а другі – закони, рішення, поведінку суб'єктів політики тощо.

На формування моделі мовної політики впливають не лише формальні, а й неформальні інститути деструктивного характеру. Їх виникнення є результатом слабкості формальних і конструктивних неформальних інститутів (на взірць громадянського суспільства). Руйнівний вплив деструктивних інститутів зумовлює неформальну інституціоналізацію (систематичну руйнацію інститутів), деформалізацію (заміщення формальних інститутів неформальною інституціоналізацією). Засновниками традиційного інституціоналізму вважають Т. Веблена та Д. Коммонса, які окреслили поведінку людини, що має діяти відповідно до правил. Т. Веблен вважав, що завданням економістів є вивчення норм, звичаїв і звичок для того, щоб пояснювати рішення, які приймають економічні агенти в різний час та за різних обставин. Водночас Д. Коммонс

створив правовий варіант інституціоналізму, для якого інституції – це, насамперед, норми права. Тобто представниками традиційного (класичного) інституціоналізму (становлення в першій чверті ХХ ст.) були Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл та інші. (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Критика традиційного інституціоналізму сприяла виникненню нової форми, за якою політичні інститути відіграють визначальну роль у мовно-політичному процесі, позаяк вони вважають легітимність джерелом їх відтворення, регулюють відносини на мережевому й міжмережевому рівнях складових моделі мовної політики, а також між владою та суспільством, спрямовують поведінку суб'єктів політики в раціональне річизне (Korol, 2015), запобігають виникненню нових мовно-політичних проблем, розв'язують мовно-політичні конфлікти, здійснюють мовну політику та розбудовують її модель. Деструктивні неформальні інститути формують відповідну поведінку політичних акторів, які негативно впливають на здійснення мовної політики та розбудову її моделі на конструктивній основі, що становить небезпеку на рівнях взаємодії між державами, владою та спільнотою, регіонами та їх мешканцями всередині однієї країни. Це, як наголошує В. Попазогло, актуалізує науковий аналіз з метою напрацювання механізмів протидії інститутам такого типу. За визначенням цієї дослідниці, деструктивні (підривні) неформальні політичні інститути – це різновид інститутів, які спрямовано на руйнування політичної системи, зокрема формальних, а також конструктивних неформальних інститутів. Це такі політичні інститути, які домінують у політичному процесі, впливають на формування поведінки політичних акторів, зумовлюють інституціоналізацію та деформалізацію (Popazohlo, 2018) мовно-політичного процесу на деструктивному рівні.

Закордонними теоретиками інституціоналізму є К. Телен, Ч. Тіллі, Т. Скокпол, П. Холл та інші, наукові праці яких представлені окремими загальнометодологічними дослідженнями на тему діяльності інститутів у модерний, постмодерний та інші періоди. Великий вплив на зародження інституціоналізму здійснила німецька історична школа. Зокрема, Огюст Конт (1798–1857) запропонував методи спостереження, порівняння, експерименту й історичного аналізу, які стали ключовими в інституціональних дослідженнях. Водночас німецький економіст Фрідріх Ліст (1789–1846) одним із перших обґрунтував політичні, правові, соціальні та соціокультурні інститути (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Отже, однією з ключових методологій, яку використано в цьому дослідженні, є інституціоналізм: класичний (традиційний) і «новий» (неоінституціоналізм), – і його основні напрями. Представниками нового інституціоналізму, що сформувався в 60–70-х рр.

XX ст., були Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт. Становлення нового інституціоналізму, як зазначає С. Король, припало на вісімдесяті роки XX ст. у зв'язку з критикою біхевіоралізму, який пріоритетне значення надавав поведінці суб'єктів політики та залишав поза увагою аналіз політичних інститутів (Korol, 2015). Неоінституціоналізм має такі напрями: історичний, «раціонального вибору», нормативний, соціологічний, дискурсивний тощо. Як зазначає О. Баштанник, історію та теорію інституціоналізму «раціонального вибору» окреслено в роботах українських науковців: А. Колодій, О. Рибій, А. Романюка та інших. (Bashtannyk, 2019). Деякі закордонні дослідники, зокрема О. Педерсен, В. Шмідт та інші в неоінституціоналізмі виокремлюють й інші напрями – конструктивістський, мережевий тощо, завдяки яким виявлено причини й наслідки мовно-політичних проблем. Новий інституціоналізм як методологію започатковано в середині 1980-х років у спільній праці М. Олсона і Дж. Марча «Новий інституціоналізм», у якій політичні інститути трактовано з огляду теорії «раціонального вибору». Зазначену теорію проаналізували у своїх працях Г. Бреннан, Дж. Б'юкенен, М. Вебер, Д. Грін, Е. Даунс, Кеннет Ерроу, Д. Коулмен, Н. Луман, Т. Парсонс, Г. Саймон, Р. Таллок, Й. Шапіро, які намагалися пояснити політичну діяльність і взаємодію суб'єктів політики, їх вербальну, реальну та символічну поведінку, а також реакцію на мовно-політичну ситуацію в державі. На думку української дослідниці О. Баштанник: «Проблемним у новому інституціоналізмі є виокремлення тих факторів, які регулюють поведінку акторів у просторі дії інституційних обмежень» (Bashtannyk, 2017). Інституціоналізм (від інституції) – напрям у правознавстві США XX ст., що вважає інституції (сім'ю, партію, профспілку, організації тощо) підґрунтям для дослідження проблем суспільства, держави, права та мовної політики. На думку Л. Бунецького, інституціоналізм за доби античності був одним з основних напрямів дослідження політики, а у добу постмодернізму інституції набули символічного та семіотичного значення (Bunetsky, 2009).

Ключовою інституцією політичної мережі моделі мовної політики, яка є набором правил, що формують і регулюють поведінку суб'єктів політики на постмодерному етапі дослідження та є її індикатором, є українська мова як державна, гальмування та розвиток якої відстежимо з огляду на історичний інституціоналізм. Ця методологія дає можливість зрозуміти мотиви вчинків політиків, причини їх належності до політичної сили, прив'язаність до проросійської, проугорської чи прорумунської ідеології, їхніх мов і культур, а також вплив на побудову політичних мереж моделі мовної політики. Тож інституційна основа політичних мереж моделі мовної політики

структурно й нормативно регулює поведінку суб'єктів політики на її мережевому та міжмережевому рівнях. Цей вид інституціоналізму, на думку О. Баштанник, ґрунтовніше окреслено в працях закордонних дослідників, зокрема М. Бевіра, І. Кацнельсона, К. Шепсла та інших. Одним із його основоположників був американський економіст Даглас Норт, у працях якого сформовано погляд на новий інституціоналізм (Bashtannyk, 2019), позаяк від поведінки суб'єктів політики залежить, як здійснюватиметься та регулюватиметься мовна політика, розв'язуватимуться мовно-політичні проблеми й конфлікти, як взаємодіятимуть формальні конструктивні й неформальні деструктивні інститути політичних мереж моделі.

Після заборон упродовж багатьох століть Російською імперією української мови, вона була відроджена в статусі державної інституції законом «Про мови в Українській РСР» відповідно до ст. 10 Конституції України. За цими законодавчими актами українська мова стала самостійним і повноцінним інститутом державності, функціонування якого було пригальмовано законами «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і «Про засади державної мовної політики», які не відповідають чинним нормам Конституції України. У цьому контексті В. Денисенко стверджує, що мова «посідає центральне місце, оскільки вона дає змогу перевірити правильність тверджень під час аргументації, пошуку істини та допомагає досягти розуміння» (Denysenko, 2013) або, навпаки, створює конфліктні ситуації, які руйнують національні цінності та пріоритети.

Щоб захистити використання української мови, забезпечити її поширення в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та регіонах України, у цю справу змушений був втрутитися Конституційний Суд України, який 28 лютого 2018 року дійшов висновку, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду й ухвалення проекту Закону № 9073 на пленарному засіданні 3 липня 2012 року, що є підставою для визнання цього закону неконституційним згідно з ч. 1 ст. 152 Конституції України. У цій мовно-політичній ситуації суттєву роль зіграли ті мовно-політичні проблеми, які були успадковані незалежною Україною від Радянської імперії, а також ті, які були пов'язані з мовною політикою модернізації суспільно-політичного життя українського суспільства та геополітикою. Тобто історичний інституціоналізм, з одного боку, дав можливість дослідити формування моделі мовної політики на основі української мови як державної інституції, з іншого – її розбудову на етапах «українізації» та відродження в статусі державної на етапах незалежності Української держави, а також гальмування її поширення в

усіх регіонах країни, зокрема на Півдні та Сході. Наприклад, у Донецькій області, населення якої майже на 2/3 складається з етнічних українців, 2004 року освітні заклади з українською мовою навчання становили лише п'яту частину від усіх інших, де навчання здійснювалося російською мовою, не кажучи вже про право на рідномовну освіту етнічних меншин. Тож деструктивна політика неформальних інститутів і їх антиукраїнськи налаштованих суб'єктів політики призвела до анексії Автономної Республіки Крим і російської війни на сході України. Деструктивний (лат. *destructivus* – неплідний), який найчастіше призводить до ускладнень роботи інститутів мовної політики, виникнення мовно-політичної кризи, яка супроводжується мовно-політичними проблемами, руйнуванням моделі мовної політики, конфліктами, сепаратизмом, який, на слушну думку І. Лопушинського, створюючи загрозу державному суверенітету, підриває територіальну цілісність, порушує принципи геополітичної безпеки держави, знижує її міжнародний престиж тощо (Lopushynskiy, 2016). Деструктивний підхід до аналізу моделі мовної політики дає змогу зняти маску лицемірства з окремих суб'єктів політики, висвітлити їхню символічну поведінку, реальні та маніпулятивні дії.

Тож основою деструктивного підходу щодо осмислення концепту «модель мовної політики» є авторитарно-тоталітарні інститути, які формуються на конфронтаційно-опозиційному мисленні «свій/чужий», що породжує мовно-політичні протистояння та різного роду конфлікти. Свідченням такого розуміння діяльності авторитарно-тоталітарних інститутів є політична мережа моделі мовної політики Росії в Україні, діяльність якої спрямовано на гальмування повноцінного функціонування та поширення української мови в усіх сферах, галузях і регіонах суспільно-політичного життя держави. Авторитарно-тоталітарні інститути формуються на підставі асиміляції мов національних меншин російською культурою, яку успадкувала від СРСР сучасна Росія, яка тими самими методами продовжує русифікувати мову й культуру українців та інших народів пострадянського простору на сучасному етапі їх державотворення. На цій інституційній основі будується в Україні проросійська мережа моделі мовної політики, суб'єкти політики якої спираються у своїх діях на «захист» російськомовних громадян, російську мову та власні інтереси, побудовані на імперській культурі, яка народилася від зіткнення та взаємодії старих культур.

Проблема розбудови моделі мовної політики на основі національних інститутів і цінностей свідчить, що деструктивним досвідом в українській історії є тривала бездержавність українського народу, втрата довіри до державних,

політичних та інших інститутів, заборона окупаційних адміністрацій використовувати й розвивати рідну мову та культуру українців на їхній землі. Усе це спричинило русифікацію, полонізацію, румунізацію та мадяризацію мовної політики. Деструктивним є також і те, що Росія наразі докладає чимало зусиль, аби остаточно зросійшити український народ, знищити Українську незалежну державу, українську мову і культуру та переписати українську історію. За часів радянської доби комуністичні інститути влади, як зазначає вітчизняна письменниця О. Забужко в праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», російщили неросійські народи, зокрема український, шляхом «злиття націй». Під поняттям «злиття» влада розуміла ліквідацію державних кордонів, що для українського народу обернулося асиміляцією (Zabuzhko, 1993), а на сучасному етапі – окупацією АРК та частини Донбасу. Наслідком російщення є злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв, традицій, а також втрати власної мови, культури та національної самобутності, що є деструктивним досвідом для побудови моделі мовної політики на констативній основі. Водночас формуванню російської політичної мережі моделі мовної політики України сприяють деякі українські політики та науковці своєю байдужістю щодо проблеми поширення комунікацій українською мовою на півдні та сході країни, зважаючи на те, що демократичне суспільство не може існувати поза комунікацією, а мова неможлива поза суспільством і політикумом.

Відтак, завдяки деструктивному підходові, виявлено, чому жителі південного і східного регіонів України радше за все послуговуються російською мовою та захищають відмінні від мешканців західного та центрального регіонів мовні, культурні інтереси й ідеологічні цінності. Ці відмінності у мовних і культурних регіональних пріоритетах, на думку Ю. Чередник, зумовлено низкою історичних, соціально-психологічних, політичних та інших чинників (Cherednyk, 2011). Проте, як уже зазначалося, актуальність вивчення історії формування політичних мереж моделі мовної політики викликана деструктивною поведінкою проросійськи, проугорськи, прорумунськи – антиукраїнськи налаштованих політиків у сучасній Україні, російських істориків і науковців, які намагаються довести, що українців як окремої нації не існує, як й української мови, культури та української держави. З огляду на цю логіку, український народ отримав у спадок одразу декілька моделей мовної політики, на чому продовжують спекулювати суб'єкти політики колишніх метрополій та їх державних інституцій, які наразі намагаються поглибити розкол Української держави за мовно-політичною

та регіональною ознаками, а також розділити її територію між колишніми метрополіями.

Підґрунтям комунікативного напрямку, який сформувався на межі 60–70-х років ХХ ст., є дискурсивний інституціоналізм, завдяки якому досліджено модель мовної політики, політичні мережі якої базуються на формальних і неформальних інституціях, що регулюють діяльність суб'єктів політики в мовно-політичній сфері; функціонування політичних установ, організацій, об'єднань, якими керують суб'єкти політики, взаємодія яких проявляється в індивідуальних чи колективних діях, процедурі ухвалення рішень тощо. Основи дискурсивного інституціоналізму були закладені представниками кембриджської та оксфордської шкіл у 1950-х рр., які характеризували такі дискурси, як: комунікативний, семіотичний, когнітивно-дискурсивний, дискурсивно-діалогічний, інтегративний тощо. Дискурс досягається в процесі комунікативної взаємодії між лідерами однієї або різних політичних інституцій, між ними та певними спільнотами. Дискурс як форма комунікації є засобом навчання та виховання, оскільки залучає осіб до дискусії, у межах якої відбувається розуміння інших, прийняття чи неприйняття їхніх позицій. У 80-х рр. нідерландський вчений Т. Дейк акцентував на техніці аналізу політичного дискурсу. Ця методологія допомогла оцінити виступи політиків у залі засідання Верховної Ради, промови та рішення суддів на спеціальних слуханнях, а також вербальну й символічну поведінку депутатів, держслужбовців регіональних і місцевих рад та їх ставлення до здійснення мовної політики й розбудови моделі на українізаційній національній основі. Ці виступи нерідко присвячувалися обговоренню таких мовно-політичних проблем, як: *підвищення статусу* російської мови чи поширення комунікацій українською мовою у зросійщених регіонах країни; *конструктивна чи деструктивна* мовна політика, її здійснення національно-демократичними інституціями та проросійськи налаштованими політиками, які захищають в Україні російську мову й ідеологію «русского міра».

Комунікативні (дискурсивні) засади моделі ґрунтуються на «Теорії комунікативної дії» (1981 р.) німецького мислителя Ю. Габермаса, яка була розроблена під впливом робіт К. Маркса, М. Вебера, К. Аппеля, Т. Адорно тощо. На думку Ю. Габермаса, комунікативна дія пов'язана з щонайменше двома здатними до взаємодії суб'єктами, що з тієї чи іншої причини вступають у взаємостосунки, якими є накази, зізнання, констатації, діалог і дискурс – найменш залучені до вітчизняної мовно-політичної науки. Утім в останні два десятиліття, зокрема на сучасному етапі здійснення мовної політики формальними та неформальними інститутами, які є основою

діяльності політичних мереж моделі, ми переважно спостерігаємо за дискусією, яка відбувається між політиками, політтехнологами, політичними експертами, журналістами, політологами, соціологами, філологами, суб'єктами влади й опозиції. У цьому сенсі громадські й політичні дискусії, на думку О. Третяка, «мають різну мету та зміст, але загалом вони є субстанцією демократії як сукупності позицій і вільно висловлених точок бачення» (Tretiak, 2013). Тож основою дискурсивного інституціоналізму є поняття «дискурс», який Ван Дейк пропонує розглядати в широкому й вузькому значеннях. У широкому значенні дискурс – це комунікативна дія, що відбувається в певний час та з окресленою кількістю співрозмовників. У такому разі комунікативна природа мови має питально-відповідальну структуру з глибоким історичним корінням. У вузькому значенні дискурс – це вербальний і письмовий продукт комунікативної дії, яку спрямовано на досягнення порозуміння між суб'єктами політичної мережі моделі мовної політики та на міжмережевому рівні в ситуації взаємодії. На думку вітчизняної дослідниці Л. Нагорної, дискурс – «не лише словесна, а й матеріальна діяльність семіотичного типу. Утім, політичний дискурс, який має виконувати інформативну, орієнтаційну, мобілізаційну, консолідаційну та ідентифікаційну функції, – це не лише мовленнєва діяльність, а й політична поведінка» (Nahorna, 2005).

Складовою дискурсивного інституціоналізму є дискурсивний конструктивізм. Конструктивна модель мовної політики залежить від того, якими є цілі й пріоритети суб'єктів її політичних мереж та інших складових, самодостатність суспільства, його мовно-політичний, духовний, культурний, інформаційно-комунікаційний розвиток тощо. Таким чином, модель мовної політики є сукупністю ідеологічних принципів і практичних заходів стосовно розв'язання мовно-політичних проблем у суспільстві та державі загалом. Зазначений підхід щодо осмислення моделі мовної політики базується на демократичній ідеології, яка виявляє повагу до функціонування та розвитку не лише державної мови, а й мов національних меншин, до яких, на думку науковців, зокрема британського дослідника Білла Баурінга, належать російська мова в Україні, а українська в Росії. Тобто захист і розвиток цих мов повинен бути у державах взаємовигідним і спільним бажанням на рівні державних інститутів влади. З огляду на зазначене, дискурсивний конструктивізм передбачає: *заохочення* вивчення української мови, яка є державною інституцією, послугоування нею на державній службі та під час здійснення службових повноважень; *поширення* комунікацій українською мовою на території України, а

особливо на її Півдні та Сході; *освіченість* населення, яке має бути політично грамотним, а також брати активну участь в обговоренні законопроектів і державних програм; *захист* інформаційно-комунікаційного простору України від внутрішніх і зовнішніх атак антиукраїнськи налаштованих політиків, які цілеспрямовано чинять в Україні спротив зміцненню українськості та повноформатному удержавленню української мови усіма можливими засобами на рівні держави. «Антиукраїнська діяльність» – *деструктивна діяльність* неформальних інституцій, окремих індивідів, політиків, державних службовців, влади, яка спрямована проти українського народу, його історії, культури, української мови, героїв, звичаїв і традицій; *небезпечна діяльність* проросійськи налаштованих політиків, їх політичних інституцій, лідерів і членів громадських організацій, рухів, що спрямована проти української незалежності й соборності; *нетерпимість* до всього українського, яка виявляється в розпалюванні ворожнечі між різними політичними інституціями, мовна політика яких, як зазначають Н. Гавдида та Л. Назаревич, є «деструктивною, якщо вона зосереджується на нівелюванні національних особливостей». Такою деструктивною, жорсткою та цілеспрямованою є мовна політика Російської імперії, скерована на послідовне нищення українського комунікативного простору, що є лінгвоцидом українського народу, який дотепер відчуває її згубний вплив (Havdyda, & Nazarevych, 2014).

Складовою дискурсивного конструктивного інституціоналізму є «комунікативна дія», що ґрунтується на дуалістичному поділі двох сфер людського існування: сфери праці (взаємодія людей з природою) та сфери «інтеракції» (сфера міжлюдської взаємодії)» (Denysenko, 2013). Початок дискусії щодо зазначеного пов'язано з іменем американського філософа Джона Дьюї, ідеї якого розробляв у своїх працях німецький філософ Ю. Габермас. Його теорія «деліберативної політики» базується на основі комунікації, завдяки якій модель мовної політики формується на засадах деліберативності (обговорення), яку варто вважати ядром взаємодії між владою та народом і суб'єктами політичних мереж. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку демократії «практично в усіх розвинених країнах створено умови для онлайн обговорень проектів державних рішень. Водночас зростає увага до теорії «деліберативної демократії», яка побудована на обговоренні мовно-політичних проблем і їх розв'язанні за умови, якщо до цього прагнуть обидві сторони, що конфліктують. На думку Ю. Габермаса, лише ті норми мають право бути вагомими, які схвалені усіма учасниками дискурсу, у межах якого можна отримати

відповідь на запитання про те, як створюються умови для вільного та неупередженого дискурсу, який спрямовано на досягнення консенсусу, та що саме заважає взаємодії. Тобто деліберативна демократія забезпечує ефективне регулювання відносин між членами суспільства, захист й узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів (Kresina, & Horbatenko, 2008). Так, американський філософ, соціолог, автор теорії «дзеркального Я» – Кулі Чарльз Хортон, а також Р. Дентон та Г. Вудвард політичні комунікації пропонують будувати на підставі розумних взаємовідносин і взаємодій між індивідами, групами, а також суб'єктами певної політичної мережі або на міжмережевому рівні. Починаючи з середини 1990-х років, формування політичних мереж моделі мовної політики на комунікативній основі «гальмувала довготривала невизначеність курсу розвитку України, тупцювання на місці, авторитарні підходи щодо управління державою та нерозуміння поняття «політична комунікація» тощо. Підґрунтям політичної комунікації, здійсненої завдяки друкованим, електронним ЗМІ та спеціально створеним політичним ситуаціям або подіям (вибори, референдуми), є процес передавання політичної інформації, який структурує політичну діяльність, надає їй нового значення, формує громадську думку та політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів. Політичні комунікації варто розуміти як: *взаємодію* між суб'єктами однієї політичної мережі або на міжмережевому рівні моделі мовної політики, що здійснюють обмін інформацією та досвідом у сенсі мовно-політичної діяльності; *спільність, однаковість*, об'єднання людей, згуртованих умовами життя, метою та інтересами; *специфічний вид політичних відносин*, завдяки яким суб'єкти політики передають інформацію та поширюють суспільні ідеї. Політичні комунікації базуються на політичній культурі та панівній ідеології, існують як політичний діалог та політичний дискурс суб'єктів мовної політики, їхніх промов, парламентських слухань, урядових виступів, обговорень на теми здійснення мовної політики, яка в Україні має свої особливості, одномовності, багатомовності, та, на думку М. Бойченко, О. Яковлевої та В. Лях, представляє нову культурно-інституційну стратегію, що реагує на глобальний виклик для національної ідентичності (Boichenko, Yakovleva, & Liakh, 2018).

Отже, зазначений методологічний інструментарій має підґрунтям інституціональну методологію та її напрями: історичний, дискурсивний, конструктивістський, мережевий тощо. Акцентуючи на такому виборі методологічного інструментарію, маємо можливість дослідити модель мовної політики на окремих історичних

етапах формування української державності, української мови, здійснення мовної політики та формування її моделі. З цими етапами тісно пов'язана дискурсивна мовна політика, що прямо чи опосередковано впливає на формування та побудову моделі, на підставі функціонування політичних мереж якої діють формальні та неформальні інституції, які регулюють мовну політику в державі та спрямовують її вектор розвитку. На підставі функціонування деструктивних формальних і неформальних інститутів не міг ефективно вибудовуватися конструктивний діалог між старими інститутами влади (комуністи та інші проросійськи, проугорськи, прорумунськи налаштовані політики), об'єднаними в одну політичну мережу, та новими (національно-демократичними та іншими проукраїнськи налаштованими політичними силами) інститутами, об'єднаними в іншу мовно-політичну мережу.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в дослідженні інституційних основ моделі мовної політики, що ґрунтуються на таких основних його напрямках, як: історичний, дискурсивний, соціальний, конструктивістський, мережевий тощо. З огляду на історичний, дискурсивний, соціальний та інші інституціоналізми, окреслено етапи розвитку, гальмування конструктивного функціонування та поширення української мови як головної державної інституції, яка є індикатором та

основою розбудови моделі мовної політики. Завдяки дискурсивному та мережевому інституціоналізму досліджено конструктивну й деструктивну взаємодію суб'єктів політики на мережевому та міжмережевому рівнях. Посилаючись на соціальний інституціоналізм, проаналізовано взаємодію формальних і неформальних інститутів на рівні влади з різними спільнотами.

Висновки

Досліджено модель мовної політики на підставі діяльності формальних і неформальних, конструктивних і деструктивних інституцій та їхніх напрямів. З огляду на те, що проблеми та конфлікти переважно виникають у державах на мовно-політичному ґрунті, обрана тема дослідження є актуальною, позаяк вона стосується не лише тих держав, які проголосили незалежність, а й тих демократичних розвинених країн, де мовно-політичні проблеми взагалі не повинні виникати. Утім, як бачимо, мовна політика, мова й культура є підґрунтям моделі мовної політики, яку здійснюють формальні та неформальні інститути, державного будівництва загалом, і тісно пов'язані з незалежністю та соборністю держави, яка розбудовується. Від цього залежить єдність суспільства, його розуміння та злагода на міжполітичному й міждержавному рівнях.

REFERENCES

- Bashtannyk, O. (2019). Instytutsionalizm ratsionalnogo vyboru: teoretyko-metodolohichni osnovy ta ukrainska politychna nauka [Institutionalism of rational choice: theoretical and methodological bases and Ukrainian political science]. *Hrani, Faces*, 11(22), 37-46. doi: <https://doi.org/10.15421/171996> [in Ukrainian].
- Bashtannyk, O. (2017). Novyi instytutsionalizm u polityko-instytutsiinii paradyhmi: konkretyzatsiia zmistu poniattia ta parametriv doslidnytskoi stratehii [New institutionalism in the political-institutional paradigm: concretization of the content of the concept and parameters of the research strategy]. *Politykus, Politicus*, 2, 11-14. doi: <https://doi.org/10.15421/171996> [in Ukrainian].
- Boichenko, M., Yakovleva, O., & Liakh, V. (2018). Tsyvilizatsiini ta instytutsiini aspekty natsionalnoi samoidentyfikatsii v Ukraini: filozofsko-antropolohichni pidkhid [Civilizational and institutional aspects of national self-identification in Ukraine: philosophical and anthropological approach]. *Antropolohichni vymiry filozofskykh doslidzhen, Anthropological dimensions of philosophical research*, 14, 13. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555> [in Ukrainian].
- Bratski, A. (2012). *Ukrainske movne pytannia chy pytannia ukrainskoi movy - sotsio-psykhokulturnyi aspekt [Ukrainian language issue or Ukrainian language issue - socio-psychocultural aspect]*. (Vol. 8). Kyiv: Tsentr ukrainoznav. Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Bunetsky, L. (2009). Politychnyi tranzyt Ukrainy: instytutsiinyi aspekt [Political transit of Ukraine: institutional aspect]. *Trybuna, Tribune*, 3-4, 25-28 [in Ukrainian].
- Cherednyk, Yu. (2011). Modernizatsiia derzhavnoi movnoi polityky v Ukraini: teoretyko-metodolohichni aspekt [Modernization of the state language policy in Ukraine: theoretical and methodological aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Denysenko, V. (2013). Politychna interaktsiia v konteksti komunikativnoi ratsionalnosti [Political interaction in the context of communicative rationality]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 3, 63-76. doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1\(17\).33659](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1(17).33659) [in Ukrainian].
- Havdyda, N., & Nazarevych, L. (2014). Lihvotsyd yak forma movnoi polityky [Linguicide as a form of language policy]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnoho universytetu, Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University*, 11(24), 77-80. doi: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10994> [in Ukrainian].

- Horiachuk, V., & Zhylenko-Palamarchuk, I. (2015). Istorychni vytoky ta etapy formuvannya instytutsionalizmu [Historical origins and stages of formation of institutionalism]. *Ekonomichni innovatsii, Economic innovations*, 60(1), 91-98. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.4\(68\).2018.20-29](https://doi.org/10.33987/vsed.4(68).2018.20-29) [in Ukrainian].
- Kaminska, N. (2019). Peredumovy ta naslidky novelizatsii movnoho zakonodavstva Ukrainy: poshtovkh do zminy svidomosti i zhyttiediialnosti chy novi zavdannia dla vlady? [Preconditions and consequences of the amendment of the language legislation of Ukraine: a push to change consciousness and life or new tasks for the government?]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects*: Proceedings of the 15th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 92-96). Kyiv [in Ukrainian].
- Korol, S. (2015). Yevropeizatsiia ta neoinstytutsionalizm: naukovo-teoretychnyi aspekt [Europeanization and neo-institutionalism: scientific-theoretical aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, 28, 37-41. doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V.18\(2019\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V.18(2019)-11) [in Ukrainian].
- Kresina, I., & Horbatenko, V. (2008). Osnovni napriamy pravovoho rehuliuвання movnoi polityky [The main directions of legal regulation of language policy]. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom, Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lopushynskiy, I. (2016). Movno-politychnyi separatyzm yak linhvo-politychne yavyshe [Linguistic-political separatism as a linguistic-political phenomenon]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problem, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems*: Proceedings of the 12th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (Vols. 1-2), (pp. 31-34). Kyiv: NAVS. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3233436> [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhyvostei politychnoi linhvistyky [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]*. Kyiv: Svitohliad [in Ukrainian].
- Popazohlo, V. (2018). Destruktyvni neformalni politychni instytuty: formy proiavu ta mekhanizmy protydyi [Destructive informal political institutes: forms of manifestation and mechanisms of counteraction: dissertation]. *Politychni instytuty ta protsesy, Political institutions and processes*, 1, 85-90. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.14> [in Ukrainian].
- Tarasova, I. (2015). Instytutsionalizm v metodolohii naukovoho dyskursu [Institutionalism in the methodology of scientific discourse]. *Aktualni problemy ekonomiky, Actual problems of econom*, 2(164), 73-78. doi: <https://doi.org/10.17223/19986645/63/10> [in Ukrainian].
- Tretiak, O. (2013). Ratsionalizatsiia publichnoi sfery polityky: realnyi proekt chy futorolohichni kontsept? [Rationalization of the public sphere of politics: a real project or a futurological concept?]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 23(4), vol. 21, 85-90. doi: <https://doi.org/10.15421/341916> [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (1993). *Filosofiiia ukrainskoi idei ta yevropeyskyi kontekst: frankivskyi period [Philosophy of the Ukrainian idea and European context: Frankivsk period]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баштанник О. Інституціоналізм раціонального вибору: теоретико-методологічні основи та українська політична наука. *Грані*. 2019. № 11. Т. 22. С. 37–46. doi: <https://doi.org/10.15421/171996>.
- Баштанник О. Новий інституціоналізм у політико-інституційній парадигмі: конкретизація змісту поняття та параметрів дослідницької стратегії. *Політикус*. 2017. Вип. 2. С. 11–14. doi: <https://doi.org/10.15421/171996>.
- Бойченко М., Яковлева О., Лях В. Цивілізаційні та інституційні аспекти національної самоідентифікації в Україні: філософсько-антропологічний підхід. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2018. Вип. 14. С. 13. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555>.
- Брацкі А. Українське мовне питання чи питання української мови – соціо-психокультурний аспект. Київ: Центр українознав. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2012. Вип. 8. С. 86–89.
- Бунецький Л. Політичний транзит України: інституційний аспект. *Трибуна*. 2009. № 3–4. С. 25–28.
- Чередник Ю. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Дніпропетровськ, 2011. 23 с.
- Денисенко В. Політична інтеракція в контексті комунікативної раціональності. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 3. С. 63–76. (Серія «Філософсько-політологічні студії»). doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1\(17\).33659](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1(17).33659).
- Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. 2014. Вип. II (24). С. 77–80. (Серія: «Мовознавство»). doi: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10994>.
- Горячук В., Жиленко-Паламарчук І. Історичні витоки та етапи формування інституціоналізму. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60 (1). С. 91–98. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.4\(68\).2018.20-29](https://doi.org/10.33987/vsed.4(68).2018.20-29).
- Камінська Н. Передумови та наслідки новелізації мовного законодавства України. поштовх до зміни свідомості і життєдіяльності чи нові завдання для влади? *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. Ч. 1. С. 92–96.
- Король С. Європеїзація та неоніституціоналізм: науково-теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 28. С. 37–41. (Серія «Питання політології»). doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V18\(2019\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V18(2019)-11).
- Кресіна І., Горбатенко В. Основні напрямки правового регулювання мовної політики. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 335–343.

- Лопушинський І. Мовно-політичний сепаратизм як лінгво-політичне явище. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : НАВС, 2016. Ч. 1–2. С. 31–34. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3233436>.
- Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 273 с.
- Попазогло В. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії. *Політичні інститути та процеси*. 2018. № 1. С. 85–90. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.14>.
- Тарасова І. Інституціоналізм в методології наукового дискурсу. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2 (164). С. 73–78. doi: <https://doi.org/10.17223/19986645/63/10>.
- Третяк О. Раціоналізація публічної сфери політики: реальний проект чи футурологічний концепт? *Вісник Дніпропетровського університету*, 2013. Т. 21. Вип. 23 (4). С. 85–90. doi: <https://doi.org/10.15421/341916>.
- Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Основи, 1993. 123 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2020

Savoiska S. – Doctoral Student of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Institutional Directions of Research of the Language Policy Model

The purpose of the article – is to explore the basics of the model of language policy, which is based on language policy and the Ukrainian language which is a state institution and its indicator, based on such institutional areas as historical, discursive, constructivist, network, social and others. The methodological basis of the article are such institutional areas as: historical institutionalism, which analyzes the constructive and destructive problems of forming a model of language policy at certain stages of Ukrainian statehood; institutional constructivism (French construct, Latin constructio-construction), due to which the subjects of politics, which are the state, government, parliament, deputies, factions, political parties, etc. Institutions that regulate and direct language policy through formal and informal constructive institutions that operate on the basis of a political network of language policy models, which in each state has its own structure and history of formation; discursive institutionalism, through which the subjects of policy institutions of the language policy model interact in order to draw attention to the language – political problem and solve it (Bratski, 2012); network institutionalism, through which political networks are analyzed as structural institutions based on formal and informal, constructive and destructive institutions that shape and regulate language policy and solve language – political problems at the level of political communication. Scientific novelty. For the first time, the basics of the language policy model are studied on the basis of the activities of formal and informal institutions, which constructively or destructively influence the formation or inhibition of the development of the language policy model. It should be noted that formal and informal inhibitions change depending on what ideology and political regime prevail at the state level, as they in one way or another influence the formation, renewal, change, development and inhibition of language policy model. Conclusions. The institutional approach to the study of the language policy model is: a conscious understanding of the activities of legislative, executive, judicial, formal and informal institutions of the state aimed at regulating and solving language and political problems and building a model on this basis; analysis of the implementation of language policy at the formal and informal levels, which provides communicative links in all spheres and areas of socio-political life of the state; comprehension of the institutional basis of the model, which in Ukraine is the Ukrainian language as a state institution that provides communicative relations and connections in educational, political, cultural, scientific, etc levels.

Keywords: institutional directions; traditional and new; institutionalism; language policy; Ukrainian language as a state institution; language policy model; historical, constructivist, discursive, network, social institutionalism; constructive and destructive, formal and informal institutions.

Рудюк В. С. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

Диджиталізація в сучасному судочинстві

Мета статті – проаналізувати й виявити особливості «електронного суду» як явища, породженого сучасною інформаційно-цифровою культурою; довести, що судова діяльність і судочинство також не є винятком. **Методологічну основу статті** становить сукупність методологічних підходів і система філософських та загальнонаукових методів. Визначальними є метод діалектики, порівняльний і герменевтичний, а також конструктивізм й антропологізм як методологічні підходи. **Наукова новизна.** У статті проаналізовано зміни у вітчизняному судочинстві, зумовлені поширенням і застосуванням цифрових технологій у всіх сферах суспільного буття. Зазначено, що досягнення у сфері цифрових технологій нині впроваджують у таке явище, як «електронний суд», функціонування якого має поліпшити доступ до правосуддя. У сучасному правозастосуванні також представлено процеси автоматизації та алгоритмізації, застосування яких передбачає використання роботів і штучного інтелекту. **Висновки.** Диджиталізація як феномен сучасності пронизує всі сфери суспільного буття. Оцифрування та цифровізація як предметні форми диджиталізації є елементами третьої та четвертої промислових революцій, «діють» у сфері правозастосування, зокрема в судочинстві.

Ключові слова: правозастосування; правовий текст; диджиталізація; цифровізація; судочинство; електронний суд; промислова революція; алгоритмізація.

Вступ

На сьогодні ще малодослідженим у сфері правознавства є феномен диджиталізації сучасного суспільства, з яким ми стикаємося повсюдно, оскільки це активне використання цифрових технологій у повсякденні. На думку А. Моїсеєвої, диджиталізація є віхою нового антропологічного простору та має чітко виражений процесуальний характер. В умовах сьогодення диджиталізація суспільства презентує послідовні трансформації культурного коду, які об'єднано загальним вектором розвитку, а «експонентний ріст цифрових технологій охоплює й експонентний ріст кількості та якості інтегративних змін в системі комунікації, яка склалася в індустріальну та доіндустріальну епохи. Існування таких технічних засобів, як Інтернет і мобільні пристрої, які дозволяють членам суспільства перебувати в постійній комунікації один з одним, є першою сходинкою диджиталізації та, відповідно, провісником глобальних модифікацій соціальних інститутів і вектора розвитку суспільства загалом» (Moiseeva, 2017).

Мета і завдання дослідження

Мета статті – окреслити ціннісно-світоглядні підвалини виникнення та оформлення диджиталізації як феномену сучасності; висвітлити, як цифрові технології сучасності змінюють уявлення про суд і судочинство, а також формують нову культуру судочинства.

Виклад основного матеріалу

«Диджиталізація» є поняттям на позначення одного з видів цифрової трансформації суспільства та має два основні значення:

1) digitization (оцифрування) – перенесення інформації з фізичних носіїв на цифрові. Це так

зване «оцифрування» – переведення аналогових даних у цифровий вигляд. Такий процес став можливим завдяки розробці й швидкому поширенню цифрових технологій, починаючи з моменту винайдення транзисторів (1947) і подальшого їх повсюдного використання для обробки, зберігання й трансляції інформації (Riordan, Hoddeson, & Narayanamurti, 1998). У межах такої операції не відбуваються зміни в якості та змісті інформації, вона просто набуває електронної форми для можливого подальшого опрацювання в цифровому форматі. Сама можливість зазначених процесів стала підставою для твердження, що оцифрування є елементом третьої промислової революції;

2) digitalization (цифровізація) – першопочатково – це створення нового продукту в цифровій формі. «Використання самого поняття «цифровізація» покликане зазначити комплексний і масштабний характер тих змін, які відбуваються в суспільстві під впливом цифрових технологій. Нові технології змінюють і базис, і надбудову суспільства, вони не лише породжують нові, раніше невідомі суспільні відносини, але й формують цілі сфери таких відносин. Унаслідок цього виникає об'єктивна потреба в трансформації правових регуляторів, їх пристосуванні до дедалі швидших темпів життя, до розв'язання задач, які стоять перед суспільством і державою» (Pashentsev, 2020, p. 36). Суттєвим моментом цифровізації є створення інноваційного продукту з новим функціоналом і споживчими якостями, що робить її елементом четвертої промислової революції (Pashentsev, D.A., & Alimova, 2019).

Опис чотирьох промислових революцій представлено в роботі К. Шваба «Четверта промислова революція»:

1) революція кінця XVIII – початку XIX століття, в основі якої лежить феномен парової машини;

2) революція кінця XIX століття, пов'язана з поширенням електрики та електротяги;

3) революція кінця XX століття (з 1969 року), так звана цифрова революція, особливістю якої є введення повномасштабних цифрових електронних технологій у промисловий обіг;

4) революція від початку до середини XXI століття ознаменувала собою створення роботизованих технологій, здатних до автономної когнітивної діяльності. На цей період припадає інтеграція роботизованих технологій у всі сфери суспільного життя та формування кібернетизованого суспільства (Schwab, 2017).

Сучасні цифрові технології через своє широке застосування змінюють характер взаємовідносин у суспільстві, а логіка мережевої взаємодії надає суспільному розвитку гнучкості, унаслідок чого соціальні інститути й процеси набувають здатності швидко та легко вбудовуватися в нову реальність (Pashentsev, 2020, р. 38). З огляду на диджиталізацію всіх сфер суспільного життя функціонує «цифрова» юриспруденція як застосування у правотворчості та правозастосуванні комп'ютерної техніки й спеціального програмного забезпечення. «Сьогодні в українському правовому полі практично немає такого виду юридичної діяльності, де б не використовувалися комп'ютеризація, комп'ютерні технології та Інтернет. Автоматизація багатьох суспільних процесів набуває шалених обертів. Стосується це і юридичної професії. Цифрові комп'ютерні технології в юридичній сфері розвиваються за такими напрямками: автоматизація типових юридичних послуг, застосування юридичних онлайн-сервісів, «диджиталізація» державних послуг і надання їх в режимі онлайн, перехід до системи електронного правосуддя, моделювання юридичних рішень на підставі штучного інтелекту та ін.» (Fronchko, 2019, р. 145). «Цифрова» юриспруденція спрямована на збір, обробку й зберігання правової інформації та існує у формах вебботів, онлайн-чатів, конструкторів-шаблонів, скриптів, пошукових систем моніторингу реєстраційних даних і даних судового реєстру, електронних баз законодавчих актів, інтелектуальних інформаційних систем тощо (Fronchko, 2019).

Новим проблемним полем для пострадянського простору та вчених-процесуалістів стало дистанційне (онлайн) судочинство. У межах вітчизняної наукової літератури така форма судочинства називається «електронне судочинство» (або електронний суд): «У широкому

сенсі під e-justice розуміють не тільки, власне, електронне судочинство, але й усі супутні судочинству процеси, зокрема організацію діяльності суду, не пов'язану з відправленням правосуддя. Як правило, елементами e-justice є:

1) подача позову та іншого процесуального документа за допомогою інтернету;

2) використання засобів доказування в електронній формі;

3) проведення судового засідання онлайн через відеоконференції на платформах Meet і Zoom, пересилку e-mail;

4) формування електронного дос'є, а значить і перенесення документообігу й діловодства в електронну форму;

5) доступ до матеріалів справи учасникам процесу та іншим особам через інтернет;

6) використання електронних судових повісток;

7) здійснення всього судочинства винятково за допомогою інтернету – електронний суд або cybercourt, e-court (Vasilev, 2019, р. 234-235).

Водночас слід зауважити, що суд як правовий інститут і правозастосовчий орган легітимний через своє тривале існування, адже існування інституту впродовж тривалого часу є показником довіри до нього та його легітимності.

Одним із видів диджиталізованого правосуддя є феномен електронного суду. На сьогодні дистанційне судочинство є відповіддю на запити сучасності – пандемія Covid-19, значні відстані до судів («... у гарантуванні безперешкодного доступу громадян до правосуддя ми маємо пам'ятати про тих, хто живе у віддалених районах, де є певні питання з Інтернет-покриттям. Прогрес цифровий і прогрес у забезпеченні доступу громадян до правосуддя мають бути взаємокоректними») (Krasnov, 2020) та велика кількість людей з обмеженими можливостями – тому «дистанційне судочинство покликане дати можливість громадянам найповніше, за будь-яких обставин, які унеможливають особисту явку до суду, одержати належний судовий захист. Водночас воно зобов'язує суддів відповідальніше ставитися до кожної цивільної справи, вести своєрідний «діалог на відстані» з особою, яка звернулася до суду, але не має можливості особисто прийти до суду» (Rakitina). Розв'язанню означеної проблеми частково сприяє створення сайтів судів й організація електронного спілкування; законодавче закріплення ідеї про створення судових присутностей поза межами місця дислокації самого суду; застосування систем відеоконференцій.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що питання реалізації електронного правосуддя покладено на Державну судову адміністрацію України. Нині визначено, що електронний суд є підсистемою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС),

роботу якої забезпечує Державне підприємство «Інформаційні судові системи». Згідно з наказом ДСА України від 22 грудня 2018 року № 628 «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» з 22 грудня 2018 року в усіх місцевих й апеляційних судах розпочалася експлуатація підсистеми «Електронний суд» у тестовому режимі. У п. 2 цього наказу передбачено, що в період тестової експлуатації підсистеми «Електронний суд» судам необхідно керуватися вимогами Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 (у редакції рішення Ради суддів України від 2 березня 2018 року № 17 зі змінами).

Як зауважив заступник Голови ДСА України Сергій Чорнуцький, на сьогодні «Електронний суд» функціонує в базовому технічному функціоналі й до нього долучено всі місцеві загальні суди, Касаційний адміністративний та Касаційний господарський суди у складі ВС. Система програмного забезпечення на початку 2020 року була доопрацьована з урахуванням зауважень і побажань користувачів, також було виправлено всі проблемні моменти, і з 1 червня 2020 року «Електронний суд» працює вже в дослідній експлуатації (Krasnov, 2020).

Варто зауважити, що сучасне судочинство, з огляду на його невинне диджиталізування, пов'язане з ще одним феноменом сучасного цифрового суспільства – роботами (цікавими з цієї позиції є доробки В. Вовк та Р. Калюжного (Vovk, & Kaljuzhnyj, 2019). Нині роботи вже складають позови, у деяких випадках виконують функції судді, тобто стають суб'єктами правозастосування. Зазначений досвід упроваджений в Латвії (цю діяльність закріплено на законодавчому рівні) та Китаї. Отже, якщо раніше в

основі запису правових норм були буквені символи, то в умовах сьогодення спостерігаємо їх заміну на цифрові символи, що має полегшити застосування права роботами, але може ускладнити традиційну правозастосовну роботу людини як суб'єкта правозастосування. Людина сприймає правову реальність через систему буквених символів правового тексту, тоді як штучний інтерес послуговується мовою програмування та кодами.

Наукова новизна

Для вітчизняного правознавства питання, пов'язані з процесами диджиталізації життя, є ще новими та неопрацьованими. У статті доведено, що цифровізація серйозно змінила ландшафт традиційних сфер суспільних відносин і стала причиною істотних змін у сфері правозастосування, зокрема в організації та порядку здійснення правосуддя (в Україні) нормативно врегульованим є функціонування «електронного суду». Диджиталізація переформатувала уявлення про правову реальність і правозастосування.

Висновки

Виникнення цифрових технологій і віртуального простору є закономірним наслідком науково-технічних досягнень людства. На сьогодні цифрові технології активно застосовують у сфері права, зокрема в правозастосуванні. Цифрові технології та зміни в суспільному житті вплинули на види й форми здійснення правосуддя. Судочинство як процес здійснення правосуддя в умовах цифрової культури та вимушених карантинних заходів відреагувало на виклики сучасності створенням електронного суду та застосуванням і використанням штучного інтелекту.

REFERENCES

- Dorskaia, A.A., & Dorskii, A.Iu. (2018). Ofitsialnaia politika pamiaty v sovremennoy Rossii: iuridicheskoe izmerenie [The official policy of memory in modern Russia: Legal dimension]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, Bulletin of St. Petersburg University*, 2, 124-138. doi: <http://doi.org/10.21638/11701/spbu14.2018.201> [in Russian].
- Fronchko, V. (2019). Do pytannia pro tsyfrovu yurysprudentsiiu [To the question of digital jurisdiction]. *Aktualni problemy pravoznavstva, Aktualni problemy pravoznavstva*, 2(18), 144-148 [in Ukrainian].
- Krasnov, Ye. (2020). "Elektronnyi sud" potrebuie ne lyshe tekhnolohichnoho vdoskonalennia, a i pravovoho ["Electronic court" needs not only technological improvement, but also legal]. Retrieved from <http://rsu.gov.ua/ua/news/egor-krasnov-elektronnij-sud-potrebuie-ne-lise-tehnologicnogo-vdoskonalenna-a-j-pravovogo> [in Ukrainian].
- Moiseeva, A.A. (2017). Usloviia i posledstviia didznitalizatsii sovremennoho obshchestva: sotsialno-ekonomicheskii analiz [The conditions and consequences of digitalization of modern society: socioeconomic analysis]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 39, 216-226. doi: <http://doi.org/10.17223/1998863y/39/24> [in Russian].
- Pashentsev, D.A., & Alimova, D.R. (2019). Novatsii pravotvorchestva v usloviakh tsifrovizatsii obshchestvennykh otnosheniy [Innovations of law-making in the conditions of digitalization of public relations]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 6, 102-106. doi: <http://doi.org/10.31857/S013207690005265-3> [in Russian].
- Pashentsev, D.A. (2020). Osobennosti pravoprimeneniia v usloviakh tsifrovizatsii obshchestvennykh otnosheniy [Features of law enforcement in the conditions of digitalization of social relations]. *Vestnik Saint Petersburgskogo universiteta, Bulletin of St. Petersburg University*, 1, 35-49. doi: <http://doi.org/10.21638/spbu14.2020.103> [in Russian].

- Rakitina, L. *Distantcionnyj sudebnyj protsess i obespechenie iska [Remote litigation and claim security]*. Retrieved from <https://wiselawyer.ru/poleznoe/44100-distancionnyj-sudebnyj-process-espechenie-iska> [in Russian].
- Riordan, M., Hoddeson, L., & Narayanamurti, V. (1998). Crystal fire: The birth of the information age. *Physics Today*, 51, 64.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business.
- Vasilev, S.V. (2019). *Tsyvilnyi protsess [Civil proceedings]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
- Vovk, V., & Kaljuzhnyj, R. (2019). The rights of ingumans: philosophical and outline education. *EURÓPSKA VEDA. Vedecký časopis*, 3, 105-109.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дорская А. А., Дорский А. Ю. Официальная политика памяти в современной России: юридическое измерение. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2018. № 2. С. 124–138. (Серия «Право»). doi: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu14.2018.201>.
- Фрончко В. До питання про цифрову юриспруденцію. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 144–148.
- Краснов С. «Електронний суд» потребує не лише технологічного вдосконалення, а й правового. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/egor-krasnov-elektronnij-sud-potrebuje-ne-lise-tehnologijnogo-vdoskonalenna-a-j-pravovogo>.
- Моисеева А. А. Условия и последствия диджитализации современного общества: социально-экономический анализ. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 39. С. 216–226. doi: <https://doi.org/10.17223/1998863y/39/24>.
- Пашенцев Д. А., Алимова Д. Р. Новации правотворчества в условиях цифровизации общественных отношений. *Государство и право*. 2019. № 6. С. 102–106. doi: <https://doi.org/10.31857/S013207690005265-3>.
- Пашенцев Д. А. Особенности правоприменения в условиях цифровизации общественных отношений. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2020. № 1. С. 35–49. (Серия «Право»). doi: <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.103>.
- Ракитина Л. Дистанционный судебный процесс и обеспечение иска. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/44100-distancionnyj-sudebnyj-process-espechenie-iska>.
- Riordan M., Hoddeson L., Narayanamurti V. Crystal fire: The birth of the information age. *Physics Today*. 1998. Т. 51. 64 p.
- Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business. 2017. 172 p.
- Васильев С. В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алєрта, 2019. 506 с.
- Vovk V., Kaljuzhnyj R. The rights of ingumans: philosophical and outline education. *EURÓPSKA VEDA. Vedecký časopis*. 2019. No. 3. P. 105–109.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2020

Rudiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

Digitalization in Modern Judicial Procedure

The purpose of the article is to analyze and identify the features of the «digital court» as phenomena generated by modern information and digital culture; how that judicial activity and judicature are no exception. The methodological basis of the article is a set of methodological approaches and systems of philosophical and general scientific methods. Determinants are the method of dialectics, comparative and hermeneutic, and also constructivism and anthropology as methodological approaches. Scientific novelty. The article analyzes the changes in the domestic legal proceedings, due to the spread and application of digital technologies in all areas of social life. It is pointed out that advances in digital technologies are now being introduced in such a phenomenon as «digital court», the operation of which should improve access to justice. In modern law enforcement also presents the processes of automation and algorithms, the use of which involves the use of robots and artificial intelligence. Conclusions. Digitalization as a modern phenomenon permeates all spheres of social life. Digitization is the element of the third and fourth industrial revolution, which «work» in the field of law enforcement, in particular in litigation.

Keywords: law enforcement; legal text; digitalization; digitalization; litigation, e-court; industrial revolution; algorithmization.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування

Мета статті полягає у виявленні тих семантичних основ логіки розслідування, на базі яких можна було б визначити умови релевантного застосування різних логіко-евристичних і криміналістичних методів, а також окреслити принципову модель логічної раціоналізації підходів до побудови стратегії розслідування. **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання розглядуваної проблеми в сучасній літературі. На підставі методу семантичного аналізу визначено умови дієвості різних логіко-методологічних засобів у сфері слідчо-пошукової діяльності. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано під час розроблення логіко-евристичних стратегій та алгоритмів оптимізації розслідування. **Наукова новизна.** У статті досліджено логіко-семантичні засади релевантного застосування евристично-пошукових методів під час побудови стратегій розслідування. Запропоновано логічну модель оптимізації таких стратегій, в основу якої покладено механізми взаємоузгодження синхронічних і діахронічних аспектів аналізу відтворених подій. **Висновки.** Побудова ефективною стратегії розслідування передбачає насамперед розроблення загальної моделі організації евристично-пошукової діяльності. Таку модель слід тлумачити не як «універсальний засіб», що нівелює потребу в інших загальних і спеціальних методах, а як методологічний фундамент їх системно-координованого застосування. Покладена в основу цієї моделі логіка раціоналізації слідчих дій має бути зорієнтованою на досягнення функціональної єдності її синхронічного та діахронічного аспектів. Дієвим засобом оптимізації стратегій та методів розслідування є комбінаційний підхід, що забезпечує суттєве і своєчасне звуження пошукового діапазону, з огляду на умови сумісності й досяжності аналізованих ситуацій у контексті системи наявних доказів.

Ключові слова: методологія; слідча діяльність; семантична основа; логічний метод; логіка розслідування; стратегія розслідування; логічний аналіз версій; синхронічний аспект; діахронічний аспект; логічний критерій доказовості; технологія логічної організації розслідування.

Вступ

Однією з ключових проблем методології розслідування є пошук ефективних шляхів планування та здійснення слідчо-пошукових заходів. У межах багатоаспектних досліджень, спрямованих на вдосконалення спеціалізованих криміналістичних методик, дедалі частіше обстоюють думку щодо необхідності формування базових теоретичних засад і концептуальних моделей, на підставі яких уможливувалася б раціональна систематизація діяльності в цій сфері. Зокрема, у вітчизняній літературі обґрунтовується ідея створення базової методики розслідування, де пропонують розглядати таку методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі, що надасть можливість забезпечити впорядкування елементів у її структурі, тісніший зв'язок між ними, а загалом – підвищити ефективність пізнавальних дій (Zhuravel, 2012, p. 108-109). Адже визначення стратегічних напрямів таких дій, вочевидь, потребує узагальненішого методологічного підходу.

З огляду на специфіку аналітичних процедур під час розслідування злочинів (яка полягає насамперед у ретроспективному характері такого аналізу, тобто його спрямованості на відтворення минулих подій за їх слідами та наслідками),

висловлюють доволі слушну пропозицію стосовно потреби в розробленні «теоретичної концепції криміналістичного мислення, яка знайде своє втілення як у слідчій діяльності, так і криміналістичній дидактиці та підготовці слідчих» (Starushkevych, 2018, p. 249). Одним з першочергових компонентів такого мислення має бути «мисленнєве моделювання злочинної діяльності, побудова адекватної моделі події, що відбулася» (Ibid.), здатної бути засобом оптимізації виконання тактичних завдань розслідування криміналістичними методами.

Підсумовує результати сучасних досліджень з теоретичних питань криміналістичної методики розслідування А. Колодіна, зауважуючи, що «увагу необхідно спрямовувати на проблематику формування типової моделі розслідування (базової методики). Існує думка, що перш ніж формувати окремі методики, необхідно сформувати загальну, універсальну модель, на базі якої можливо створювати конкретні методики розслідування» (Kolodina, 2019, p. 355). Своєю чергою ця модель має ґрунтуватися на чітких аналітичних стратегіях побудови слідчих версій; логічних схемах і критеріях їх прийнятності; верифікації, фальсифікації, преференції тощо (Fahsing, 2016; Girod, 2015; Hvozdiuk, 2020). Однак

вирішення цього питання пов'язане з численними складнощами, зумовленими неоднозначністю тлумачення логічних основ розслідування. Тому доволі широким є спектр альтернативних підходів, що ґрунтуються на різних логіко-методологічних парадигмах слідчої діяльності: дедуктивістських, індуктивістських, статистично-імовірнісних, змістовно-аналітичних тощо, що ставлять під сумнів можливість створення «універсальної моделі».

Мета і завдання дослідження

З огляду на зазначене, метою пропонованої статті є виявлення тих семантичних основ логіки розслідування, на базі яких можна було б обґрунтовано визначити стратегію застосування різних логіко-евристичних і криміналістичних методів. Для досягнення цієї мети передбачено виконання низки завдань: а) здійснити уточнення змісту поняття «універсальна методологічна модель»; б) дослідити залежності між семантичними основами логічних методів й умовами їх релевантного (своєчасного та доречного) застосування; в) окреслити принципову модель логічної раціоналізації підходів до побудови стратегії розслідування.

Виклад основного матеріалу

Насамперед коли йдеться про розробку загальної методологічної моделі розслідування, не слід тлумачити це як прагнення побудувати певний «універсальний спосіб» вирішення будь-яких питань і завдань у цій сфері. Адже такий метод, який міг би замінити собою та «витіснити» решту, принципово не є можливим вже навіть через потенційну необмеженість специфікацій злочинної діяльності, які зумовлюють потребу у відповідних специфікаціях методів її розслідування. Проте ця обставина, безумовно, не означає, що підбір і застосування конкретних аналітико-пошукових та криміналістичних методик є абсолютно довільним, хаотичним процесом. Його організація передбачає узгодженість з певними метаметодологічними засадами, на підставі яких, власне, і визначають, де, коли і для чого має бути використана певна методика. Тож «універсальний характер» таких засад полягає в тому, що вони виконують роль загальних принципів визначення умов доцільності застосування будь-яких методів розслідування (логічних, психологічних, експертно-криміналістичних тощо).

Зокрема, коли йдеться про загальну логічну модель побудови стратегій розслідування, слід зважати на те, що будь-яка логічна теорія (як система принципів, законів і правил здійснення аналітичних процедур) ґрунтується на відповідних семантичних засадах. Функція таких засад полягає у встановленні відношень між

формалізованими засобами логіки та їх об'єктними інтерпретаціями. Отже, семантичний аналіз логічних методів розслідування може стати «ключем» до вирішення питання стосовно типологізації умов застосування таких методів під час визначення стратегічних напрямів цієї діяльності й побудови загальної моделі її планування та організації.

Заснована на стандартній семантиці класична логіка придатна для аналізу лише тих ситуацій чи подій, стосовно яких можна висловити певні синхронізовані твердження (тобто такі, що оцінюють на предмет їхньої істинності в одній і тій самій часовій площині). Кожному твердженню ставлять у відповідність певну множину можливих ситуацій (область визначення), у межах якої воно набуває значення «істинне», а за її межами – значення «хибне». Наприклад, твердження «Ця речовина є отруйною» оцінюють як «істинне», якщо його висловлюють щодо речовини, яка належить до класу речовин, здатних спричинити шкоду життю та здоров'ю людини чи іншої живої істоти; у разі ж його висловлювання стосовно речовин, що не належать до цього класу, це твердження оцінюватимуть як «хибне».

У контексті такої семантики механізм отримання логічних висновків з наявних підстав ґрунтується на відношеннях сумісності між областями визначення висловлювань. Якщо, скажімо, область визначення висловлювання $A - \varphi_t(A)$ – у повному обсязі належить до області визначення висловлювання $B - \varphi(B)$ (тобто є підмножиною останньої або збігається з нею), то за умови істинності A можна обґрунтовано стверджувати висновок про істинність B (оскільки в будь-якому конкретному випадку, потрапляючи в множину $\varphi_t(A)$, цей випадок не може опинитися за межами $\varphi_t(B)$). Наприклад, якщо розглядувана ситуація має ознаки нападу з метою заволодіння чужим майном і поєднується з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосувати таке насильство, то обґрунтовано істинним буде висновок про вчинення злочину проти власності (оскільки множина ситуацій описаного виду є підмножиною класу таких злочинів), а також висновок про те, що діяння в розглядуваному випадку кваліфікуватиметься як розбійний напад, передбачений ст. 187 ККУ (оскільки цей тип ситуацій збігається з множиною випадків, для яких передбачена саме така кваліфікація).

У разі ж несумісності областей визначення висловлювань A і B (тобто коли переріз $\varphi_t(A)$ і $\varphi_t(B)$ є порожньою множиною) обґрунтованість твердження про істинність A є достатньою підставою для визнання хибності B (оскільки жоден з можливих випадків не може потрапляти одночасно в множини $\varphi_t(A)$ і $\varphi_t(B)$). Якщо, наприклад, не існує ситуацій, у яких одна й та

сама особа перебувала б одночасно у двох доволі віддалених одне від одного місцях А і В, то підтвердження свідчення про її перебування в місці А на певний момент часу є підставою для відхилення версії щодо перебування цієї особи в цей час у місці В.

Якщо ж області $\text{фт}(A)$ і $\text{фт}(B)$ знаходяться у відношенні часткової сумісності, то за умови істинності твердження А висновок стосовно твердження В не буде однозначним: адже коли ситуація потрапляє в межі області $\text{фт}(A)$, вона може опинитися як у межах $\text{фт}(B)$, так і поза її межами; тож за цих умов твердження В може виявитися як істинним, так і хибним. У такому разі застосування правил дедуктивної логіки не забезпечуватимуть доказовості висновків через недостатність вихідних підстав для єдино можливого висновку.

До речі, у слідчій практиці, на жаль, зрідка трапляються випадки, коли наявна доказова база дає змогу виключити всі альтернативні версії (як не сумісні з перевіреними доказами), крім однієї. Тож у цій сфері діяльності класична дедуктивна логіка виявляє, так би мовити, «дефіцит ефективності», який зазвичай компенсують індуктивно-логічними та ймовірно-статистичними методами побудови, оцінки та переваги «конкуруючих гіпотез» (Petherick, 2015, р. 14-15). На підставі таких методів розробляють й обґрунтовують стандарти слідчої діяльності, згідно з якими здійснюють вибір серед альтернативних версій, прийнятних з позицій зібраної доказової бази (Enoch, Fisher, & Spectre, 2012; Tiaglo, 2018; Dagan, 2018; McCann, 2016; Smith, 2018). Однак практичне застосування таких стандартів нерідко пов'язане з низкою парадоксів (Pardo, 2019; Hvozdk, 2019), причому індуктивно-ймовірнісні міркування переважно не вирізняються доказовою силою. Саме тому дослідники розглядуваної проблематики дедалі частіше обстоюють думку щодо пошуку шляхів доцільного поєднання таких міркувань з дедуктивними принципами обґрунтування стратегій розслідування. Зокрема, У. Петерік зазначає, що «логіка та критичне мислення – головні навички фахівця у сфері прикладної криміналістичної аналітики... Водночас аналітик буде використовувати як індуктивну, так і дедуктивну логіку, щоб робити теоретично обґрунтовані узагальнення, постійно вивіряючи їх доказами й науковими методами розслідування. Тоді і тільки тоді висновки будуть правильними та пройдуть перевірку» (Petherick, 2015, р. 14).

Щоправда, проблемність використання інструментарію класичної дедуктивної логіки в практиці розслідування пов'язана не лише з питанням достатності доказів, а й зі згадуваним вище синхронічним характером її семантики, що передбачає абстрагування від змін об'єкта та його

«стабілізацію». Тож, попри те, що дедуктивна логіка здатна забезпечити доказову силу побудованих на її підставі міркувань, однією з найвагоміших перешкод на шляху її застосування до аналізу слідчої діяльності та розроблення стратегій оптимізації останньої стає невідповідність «статичної» семантики такої логіки динаміці розслідуваних подій. Ідеться про те, що останні є не «застиглими картинами», а ситуаціями, компоненти й характеристики яких вирізняються динамічними часовими змінами; стандартні підходи до побудови логічного аналізу ґрунтуються на ідеї синхронізації досліджуваних об'єктів (тобто їх оцінюванні та співвіднесенні у певний момент часу, у чітко визначеному аспекті й незалежно від їхніх попередніх чи подальших трансформацій).

З іншого боку, це не свідчить про неможливість ефективного застосування методологічного інструментарію класичної логіки в аналізованій сфері діяльності. Адже діахронічна динаміка будь-якого процесу може бути відображена через послідовність її окремих часових «зрізів» (на кшталт того, як відтворення рухомих зображень за допомогою кінематографічної стрічки здійснюють шляхом почергової зміни окремих кадрів, кожен з яких фіксує стан об'єкта, що співіснують синхронно, у певний момент їхнього руху. Причому без такої фіксації (періодичного «знерухомлення») динамічної картини подій їхнє зображення на плівці виявилось б цілком «змазаним». Тож у цьому випадку синхронізація та стабілізація зображення є необхідними умовами його чіткості. Схожою є і роль логіко-синхронічних підходів до аналізу розшукових і слідчих дій: вони є дієвим засобом логічного узгодження компонентів мисленнєво відтвореної картини злочину в будь-який з моментів її динаміки.

З огляду на окреслені обставини, логіка розроблення стратегій та методів розслідування потребує раціональної координації синхронічних і діахронічних її аспектів. Це означає, що безвідносні до часових координат засоби класичної логіки мають бути технологічно поєднані із застосуванням принципово відмінних логічних підходів, призначених для аналізу подій, що розгортаються з плином часу. На відміну від дедуктивної логіки, заснованої на відношеннях сумісності та формального впливання, семантика таких підходів ґрунтується на змістовних умовах досяжності майбутніх станів об'єкта, з огляду на попередні.

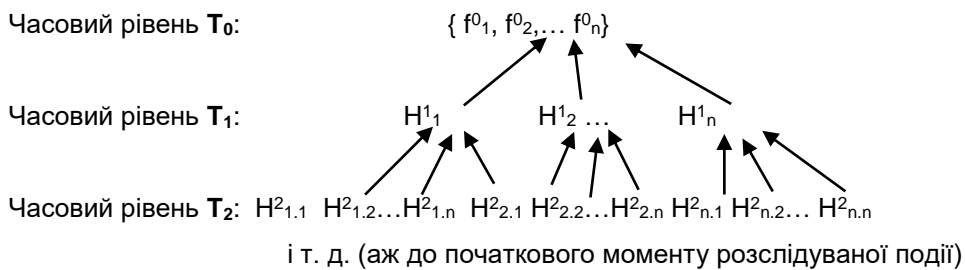
Слушною видається думка щодо необхідності узгодження «універсалізованого» інструментарію індуктивних і дедуктивних методів розслідування з аналізом змістовної специфіки розслідуваних подій та їх хронологічного порядку (Palcu, & Morostes, 2016, р. 55).

Моделюючи стратегію такого узгодження, слід урахувати низку принципових моментів.

По-перше, оскільки процес розслідування передбачає реверсивне відтворення динаміки досліджуваних подій (тобто гіпотетичний рух від наявних наслідків до таких, що передують їм у часі, можливих ситуацій, здатних спричинити ці наслідки), у цьому разі логіко-пошукова стратегія матиме вигляд «низхідного дерева» (розгалуженого від вершини донизу). У ролі вершини фігуруватиме часовий рівень T_0 , на якому зафіксовані фактичні результати первинного обстеження місця події (f^0). Далі це пошукове «дерево» добудовується низхідними відгалу-

женнями, що з'єднують картину, задану фактами f^0 , з гіпотетичними її витокami (H^1_i), які могли відбуватися на попередньому часовому рівні T_1 . Приблизна величина часового заглиблення від T_0 до T_1 визначається результатами експертиз, згідно з якими встановлюють значущі чи переломні моменти в динаміці досліджуваних подій (як, наприклад, орієнтовний проміжок часу від настання смерті потерпілого до моменту її констатації; приблизна тривалість перебування тіла загиблого у воді тощо). За таким самим принципом добудовують відгалуження для кожного вузла H^1_i відповідними версіями розвитку подій на ще глибшому часовому рівні T_2 .

Описану пошукову модель можна відтворити у вигляді такої схеми:

По-друге, оскільки на кожному із часових зрізів T_i йдеться про синхронізовані події та ситуації, для їхнього аналізу цілком придатним засобом є інструментарій класичної логіки, згідно з правилами якої аналітичні висновки ґрунтуються на відношеннях сумісності. Такі висновки можуть мати своє суто формальне (залежне лише від логічної форми, а не від змісту висловлювань) обґрунтування, в основу якого покладено стандартні теоретико-множинні семантичні моделі. А тому ці правила визначатимуть критерії прийнятності версій на кожному з часових рівнів. Головними серед таких критеріїв є внутрішня несуперечливість версій та їхня логічна сумісність з наявними фактичними свідченнями.

По-третє, з огляду на те, що критерії логічної сумісності є застосовними виключно до висловлювань про синхронні події, пошуковий перехід від одного часового зрізу до іншого здійснюється згідно з умовами *досяжності* наступного стану, залежно від попереднього; визначення таких умов вже не може бути суто формальною процедурою, а потребує багатоаспектного змістового аналізу на базі наявного досвіду (криміналістичного, кримінологічного, слідчо-практичного тощо).

По-четверте, оскільки кожен з вузлів будь-якого рівня пошукового дерева має відповідне розгалуження, що веде до попереднього часового зрізу, широта діапазону пошукових гілок зростає в степеневій функції з кожним кроком

заглиблення пошуку. Скажімо, якби кожна ситуація мала лише дві можливі версії своїх витоків на попередньому часовому рівні (тоді як зазвичай їх кількість є значно більшою), то вже на десятому кроці реверсивного відтворення її динаміки кількість версій розвитку досліджуваних подій сягнуло б $2^{10} = 1024$ (що, безумовно, унеможливило б перевірку кожної з них). Проте розглядувані пошукові процедури можуть бути гранично мінімізованими, якщо на кожному з рівнів такого пошуку збір фактичних матеріалів спрямовуватиметься на сприяння логічній «фільтрації» версій. Якщо, наприклад, на часовому рівні T_n система наявної фактичної бази розширюється завдяки додатковому свідченню f_k , то на цьому рівні «відсікаються» всі версії, *не сумісні* з таким розширенням, а на рівні T_{n+1} – усі ті гіпотетичні ситуації, у яких цей фактичний стан речей є *недосяжним*. Так, скажімо, факт відсутності води в легенях знайденого в річці тіла жертви дозволяє відхилити версії самогубства та нещасного випадку, а також усі можливі припущення щодо настання смерті потерпілого внаслідок насильницького занурення, оскільки такий фактичний стан (відсутність води в легенях потерпілого) є *недосяжним* у будь-якій з охоплених такими версіями ситуацій. Тож у цьому разі прийнятною залишається лише версія про скидання в річку вже мертвого тіла. А результати криміналістичної експертизи, згідно

з якими час перебування тіла жертви у воді є на 10–12 год меншим за проміжок часу з моменту настання її смерті, дають підстави відхилити (як не сумісну із цим фактом) версію щодо вчинення вбивства безпосередньо перед скиданням тіла загиблого в річку (що, вірогідно, можна пояснити або віддаленістю місця вбивства від місця виявлення жертви, або очікуванням зручнішого часу для позбавлення від тіла).

Таким чином, стратегія розслідування має бути спрямована на пошук такої достовірної інформації, на базі якої уможлиблювалася б своєчасна «фільтрація версій» шляхом відхилення припущень, синхронічно не сумісних із цією інформацією, а також припущень про ситуації, з огляду на які зафіксовані в цій інформації стани речей є діахронічно недостижними. Що на більш високому (тобто більш наближеному до T_0) часовому рівні здійснюється таке відхилення, то суттєвішим є звуження пошукового діапазону. Адже разом з відхиленими версіями відсікають і всі розгалужені «динамічні гілки», що ведуть до них від найглибших часових рівнів (на кшталт того, як, наприклад, здійснюючи обрізку садового дерева, чим ближче до стовбура ми відрізаємо гілку, тим від більшої частини дерева позбавляємось). Тому з метою оптимізації стратегії розслідування доцільно мінімізувати діапазон альтернативних версій уже на початковому хронологічному рівні (T_1), лише після цього переходячи до аналізу подій наступного рівня «часової заглибленості» (T_2); так само перехід на аналітичний часовий рівень T_3 варто здійснювати, звівши до можливого мінімуму (якщо не до однозначності) набір прийнятних версій на рівні T_2 і т.д. В іншому разі цінний час може бути втрачено на дослідження тих «тупикових гілок» пошукової стратегії, які могли б бути «відсіченими» ще спочатку (у зв'язку із синхронічними та діахронічними неузгодженостями в їхніх базових вузлах).

Суттєвим фактором зниження диверсифікації пошукових гілок у стратегіях розслідування є застосування комбінаційного підходу до збирання та аналізу доказових матеріалів. Зміст цього підходу полягає в тому, що він передбачає оцінювання модельованих обставин розслідуваної справи з позиції не окремих доказів, а їх комплексів. Однак «вписуваність» системної картини таких обставин у контекст просторово та хронологічно структурованих доказових матеріалів знижуватиме ймовірність суто випадкового характеру такої відповідності. Адже чим логічно узгодженішими є поєднання подій на суміжних часових рівнях, тим меншою є кількість можливих шляхів досягнення наступної комбінації цих подій, з огляду на попередню, а отже, зростає ймовірність «невипадковості» таких збігів. Методологічне значення описаного комбінаційного підходу до побудови пошукових міркувань полягає

в тому, що навіть у випадках, коли жоден з доказів прямо не засвідчує істинності обґрунтованого припущення, їхня сукупність може виявитися цілком достатньою для досягнення цієї мети. З логіко-семантичної позиції це пояснюють тими обставинами, що на кожному часовому зрізі область визначення будь-якої системи доказів є еквівалентною логічному перерізові областей визначення кожного з них (тобто сфері перехрещування тих ситуаційних множин, у межах яких, відповідно, кожен з таких доказів оцінюватимуть як істинний):

$$\varphi_T(E_1, E_2, \dots, E_n) = \varphi_T(E_1) \cap \varphi_T(E_2) \cap \dots \cap \varphi_T(E_n).$$

Своєю чергою переріз нетотожних множин завжди є вужчим за будь-яку з них. Тож мірою розширення системи змістово узгоджених доказів пропорційно звужується обсяг охоплюваних нею можливих ситуацій (аж до встановлення взаємодозначної залежності між доказовою базою та гіпотетично відтворюваною картиною злочину).

Зрештою, коли система наявних доказів дозволить відхилити всі альтернативні варіанти «динамічних траєкторій» розвитку картини досліджуваних подій, крім однієї з них (завдяки тому, що на кожному часовому рівні пошукового «дерева» ці комплекси доказів будуть сумісними лише з однією «вузловою» версією), такі докази стануть логічно достатніми для обґрунтованого вирішення справи. Якщо змодельювати цей граничний випадок на поданий вище схемі, то, уявивши, що на рівні T_1 з n гіпотетичних альтернатив лише, наприклад, N^1_k «впишеться» в систему доказової бази, ми зможемо відкинути решту $n-1$ «вузлових» версій цього рівня разом з пошуковими гілками, що вони започатковують. Тим самим у n разів буде звужено діапазон пошуку. Далі, у разі аналогічної ситуації на всіх подальших рівнях цієї моделі, від вельми розгалуженого спектру можливих шляхів розвитку досліджуваних подій залишиться тільки одна ламана лінія, що узгоджуватиметься з наявними доказами. Тож саме вона задаватиме траєкторію динаміки розслідуваного злочину.

Наукова новизна

У статті досліджено логіко-семантичні засади релевантного застосування евристично-пошукових методів під час побудови стратегій розслідування. Запропоновано логічну модель оптимізації таких стратегій, в основу якої покладено механізми взаємоузгодження синхронічних і діахронічних аспектів аналізу відтворюваних подій.

Висновки

Побудова ефективної стратегії розслідування передбачає насамперед розроблення загальної моделі організації евристично-пошукової діяльності. Таку модель слід тлумачити не як

«універсальний засіб», що нівелює потребу в інших загальних і спеціальних методах, а як методологічний фундамент їх системно-координованого застосування.

Покладена в основу цієї моделі логіка раціоналізації слідчих дій має бути зорієнтованою на досягнення функціональної єдності її

синхронічного та діахронічного аспектів. Дієвим засобом оптимізації стратегій та методів розслідування є комбінаційний підхід, що забезпечує суттєве і своєчасне звуження пошукового діапазону, з огляду на умови сумісності й досяжності аналізованих ситуацій у контексті системи наявних доказів.

REFERENCES

- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(02), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Enoch, D., Fisher, T., & Spectre, L. (2012). Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*, 40(3), 197-224.
- Fahsing, I. (2016). *The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations*. Univ. of Gothenburg.
- Girod, R. (2015). *Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations*. N.Y.: CRC Press.
- Hvozdiuk, O. (2019). Kryterii dostatnosti dokaziv [Evidence sufficiency criteria]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(18), 63-70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63> [in Ukrainian].
- Hvozdiuk, O. (2020). Lohichni zasoby optymizatsii slidchoi diialnosti [Logical means of optimizing investigative activities]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 1(19), 109-117. doi: <https://doi.org/10.33270/0220190> [in Ukrainian].
- Kolodina, A. (2019). Ekstrapoliatsiia pryntsyviv okremykh metodyk rozsliduvannia u slidchu diialnist [Extrapolation of the principles of some methods of investigation into investigative activities]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 355-361. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.61> [in Ukrainian].
- McCann, M. (2016). *Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II*. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Palcu, P., & Morostes, A. (2016). Profiling as a logical form of reasoning in order to solve controversial circumstances on the crime scene. *Journal of legal studies*, 17(31), 46-57. doi: <https://doi.org/10.1515/jles-2016-0005>.
- Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99:233, 233-290. doi: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- Petherick, W. (2015). Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis*, 14-38. doi: 10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8.
- Smith, M. (2018). When does evidence suffice for conviction? *Mind*, 127(508), 1193-1218.
- Starushkevych, A. (2018). Kryminalistychnе myslennia: poniattia ta zmist [Forensic thinking: the concept and the content]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka), International legal bulletin: current issues of our time (theory and practice)*, 1-2(10-11), 243-249. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_41 [in Ukrainian].
- Tiaglo, A. (2018). O standartakh dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- Zhuravel, V. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monografiia [Forensic methods: contemporary scientific conceptions: monograph]*. Kharkiv: Apostyl [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. No 3. P. 197–224.
- Fahsing I. The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations. Univ. of Gothenburg, 2016. 108 p.
- Girod R. *Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations*. N.Y. : CRC Press, 2015. 270 p.
- Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 63–70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- Гвоздік О. Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 109–117. doi: <https://doi.org/10.33270/0220190>.
- Колодіна А. Екстраполяція принципів окремих методик розслідування у слідчу діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 355–361. (Серія «Криміналістика»). doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.61>.
- McCann M. *Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II*. Cambridge University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.

- Palcu P., Morostes A. Profiling as a logical form of reasoning in order to solve controversial circumstances on the crime scene. *Journal of legal studies*. 2016. Vol. 17. No. 31. P. 46–57. doi: <https://doi.org/10.1515/jles-2016-0005>.
- Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99:233. P. 233–290. doi: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- Petherick W. Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis*. 2015. P. 14–38. doi: 10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8.
- Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
- Старушкевич А. Криміналістичне мислення: поняття та зміст. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2 (10–11) С. 243–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_41.
- Тягло А. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- Журавель В. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2020

Hvozdik O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Logical-Semantic Aspect of Building Investigation Strategies

The **purpose** of the article consists in revealing of those semantic foundations of investigative logic, basing on which it could be possible to define the conditions of relevant application of different logical-heuristic and forensic methods, and also to outline a principal model of logical rationalization of approaches to investigative strategy building. **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. Based on the method of semantic analysis, the conditions of effectiveness of various logical and methodological tools in the field of investigative activities are determined. The methods of logical modeling, generalization and formalization are used during the elaboration of logical heuristic strategies and algorithms of investigative optimization. **Scientific novelty.** There's been studied the logical and semantic foundations of the relevant application of heuristic search methods in the construction of investigation strategies. Besides, a logical model of optimization of such strategies is proposed, which is based on the mechanisms of mutual coordination of synchronic and diachronic aspects of the analysis of reproduced events. **Conclusions.** The construction of an effective investigation strategy involves, first of all, the development of a general model of organization of heuristic search activities. Such a model should be understood not as a "universal tool" that eliminates the need for other general and special methods, but as a methodological foundation of their system-coordinated application. The logic of rationalization of investigative actions, which is the basis of the mentioned model, should be focused on achieving the functional unity of its synchronic and diachronic aspects. The effective means of optimizing strategies and methods of investigation are connected with a combinational approach that provides a significant and timely narrowing of the search range, regarding the conditions of compatibility and achievability of the analyzed situations in the context of the available evidence.

Keywords: investigative methodology; semantic bases of logical methods; logic of investigation; investigative strategy; logical analysis of versions; synchronic and diachronic aspects of search analysis; logical criteria of provability; technology of logical arrangement of investigation.

УДК 341.1

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.93>

Шпакович О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1080-4817>;

Каграманян Д. Д. – студент 4-го курсу відділення «міжнародне право» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5253-128X>

Внутрішнє право міжнародних організацій

*Мета статті полягає в аналізі наукових досліджень щодо внутрішнього права міжнародних організацій та визначенні поняття, юридичної природи, місця внутрішнього права міжнародних організацій в міжнародному праві на прикладі внутрішнього права ЮНЕСКО. **Методологічну основу** дослідження становлять порівняльно-правовий, системний та історичний методи наукового пізнання. **Наукова новизна.** Авторі досліджують і зіставляють ключові питання та доктринальні підходи до визначення поняття юридичної природи та інших питань стосовно внутрішнього права міжнародних організацій, демонструючи особливості й тонкощі такої проблематики на прикладі Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). **Висновки.** Висвітливши ключові питання в контексті розуміння поняття та сутності такого феномену, як внутрішнє право міжнародної організації, можна дійти таких висновків: внутрішнє право міжнародних організацій слід розглядати як систему юридичних норм, що приймають органи міжнародної організації на підставі її статуту й виражають її волю, які покликані регулювати внутрішні відносини організації для забезпечення її ефективного функціонування. Попри безліч суперечок навколо питання щодо місця внутрішнього права організацій в системі міжнародного права, внутрішнє право не є частиною внутрішньодержавного чи міжнародного публічного права, а є частиною міжнародного права в широкому сенсі цього поняття. Не погоджуємося з науковцями, які розглядають внутрішнє право у вузькому сенсі та не відносять установчі акти до його джерел.*

Ключові слова: міжнародні організації; внутрішнє право міжнародних організацій; внутрішнє право ЮНЕСКО; правила процедури ЮНЕСКО; право міжнародних організацій.

Вступ

У межах розвитку сучасного міжнародного права важливу роль відіграє такий актор, як міжнародні організації. Міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права та посідають важливе місце на світовій арені. З огляду на зазначене вбачається за потрібне розуміння механізму функціонування такого унікального за своєю природою феномену, що є предметом численних дискусій у правовій доктрині.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в аналізі наукових досліджень щодо предмета внутрішнього права міжнародних організацій та визначенні поняття юридичної природи, місця внутрішнього права міжнародних організацій в міжнародному праві на прикладі внутрішнього права ЮНЕСКО.

Чимало вітчизняних і західних фахівців вивчали у своїх працях важливі питання досліджуваної тематики, зокрема: І. Деттер, Н. Камінська, І. Лукашук, В. Маргієв, Р. Мартирос'янц, В. Моравецький, Г. Морозов, М. Поточний, Ю. Сарвіро, Г. Тункін, С. Черниченко, О. Шибаетова, О. Шпакович тощо.

Однак, попри велику кількість опусів як у вітчизняній, так і в західній науці, що переважно досліджують історію, розвиток, правотворчу

діяльність, бракує єдиного бачення фундаментальних принципів внутрішнього права міжнародних організацій і їх правової природи.

Виклад основного матеріалу

Історія існування та розвитку такого феномену, як міжнародні організації, бере свій початок ще з античних часів і досі триває. Саме еволюція міжнародних організацій як таких і породжує розширення кола питань, що належать до їх компетенції, та тим самим збільшує їх значущість для міжнародної спільноти. Уже в період існування адміністративних союзів (XIX ст.) постає логічне питання щодо інструментів врегулювання правовідносин, що виникають у межах міжнародних організацій. Саме правила, що виникли в період існування адміністративних союзів та регулювали їх внутрішнє функціонування, стали поштовхом до виникнення в доктрині такого поняття, як внутрішнє право міжнародних організацій. Проте офіційно факт існування внутрішнього права міжнародних організацій було визнано лише 1929 року в рішенні Адміністративного трибуналу Ліги Націй, де трибунал зазначив, що застосував у постанові внутрішнє право співтовариства, сформульоване в правилах персоналу ("Tribunal administratif", 1929).

Науковці виокремили унікальну природу внутрішнього права міжнародних організацій, що відрізняється і від внутрішньодержавного, і від міжнародного права. Тогочасне розуміння термінів має відмінності від сучасного їх розуміння. Сукупність норм, пов'язаних з діяльністю персоналу організації та функціонуванням її органів і було визнано внутрішнім правом міжнародних організацій. Хоча це визначення об'єктивно не є таким, щоб повністю осягало та інтерпретувало природу й сутність внутрішнього права міжнародних організацій, але загально визнаної дефініції в міжнародному праві наразі не існує, а доктрина пропонує велику кількість відмінних один від одного варіантів.

Наприклад, С. В. Черниченко вважає, що внутрішнє право міжнародних організацій – це «сукупність норм, що регулюють структуру, порядок здійснення функцій, взаємовідносин між внутрішніми підрозділами міжнародної організації, та також статус та функції її посадових осіб» (Chernichenko, 1971).

На думку польського юриста В. Моравецького, внутрішнє право міжнародних організацій – це «сукупність норм, що належать до внутрішнього функціонування міжнародних організацій» (Moravetskiy, 1976).

Дослідник Г. І. Морозов називає внутрішнім правом міжнародних організацій «норми, що регламентують структуру, компетенцію, функції органів та діяльність міжнародних організацій, що стосується режиму та трудових відносин різних категорій персоналу, вирішення майнових, фінансових та інших проблем, та також, правила процедури органів, що відіграють важливу роль в підвищенні ефективності діяльності міжнародних організацій» (Mogozov, 1972).

Було б фанаберією зазначати, що ці визначення не є достовірними, але, на нашу думку, вони не позбавлені недоліків, оскільки не зазначено, ким ухвалено ці норми, не встановлено предмет їх регулювання, коло питань, яке вони охоплюють, ким та як забезпечено їх виконання.

Комплексне визначення внутрішнього права міжнародних організацій пропонує В. І. Маргієв, зазначаючи, що «внутрішнє право міжнародних організацій – це сукупність юридичних норм, які приймає та забезпечує міжнародна організація в особі її органів на підставі установчого акту, що виражають волю самої організації та регулюють відносини, які виникають у межах організації між її внутрішніми підрозділами, між організацією та державами-членами, а також між організацією та її службовцями, між посадовими особами й персоналом організації» (Margiev, 1999).

Отже, досить очевидно є суперечлива природа внутрішнього права міжнародних організацій, на чому наголошує О. А. Шibaєва, зазначаючи, що, на відміну від сталої та

консолідованої думки щодо предмета існування внутрішнього права міжнародних організацій як такого, питання про його юридичну природу, джерела та місце в системі міжнародного права залишаються відкритою площиною для дискусій (Shibaeva, & Potochnyy, 1988). Саме відмінність поглядів учених на ці питання і є перепорою, але, як відомо, істина народжується в суперечках, тож, можливо, колись буде розроблено кодифіковану систему норм, що регулюють цей правопорядок і дають відповіді на всі зазначені питання.

Розбіжності починаються з питань, похідних від самого визначення внутрішнього права міжнародних організацій: які норми можна розуміти під цим поняттям. Умовно вчених, що вивчають це питання, можна поділити на дві групи:

1) ті, хто розуміє це в широкому сенсі та втілює в це поняття рішення органів міжнародної організації; норми, що містять установчі акти організації та угоди, які організація ухвалює з державами-членами;

2) ті, хто вбачає в цих нормах тільки ті, які приймають органи міжнародної організації, розглядаючи внутрішнє право міжнародних організацій в більш вузькому сенсі.

Проте й тут не існує єдиного узгодженого погляду на це питання, оскільки деякі юристи-міжнародники залучають до цього переліку будь-які рішення, які приймають органи міжнародної організації, навіть ті, що адресовані державам, і регулюють безпосередньо їхню поведінку. Основним аргументом на підтримку цього погляду є те, що норми, які містять установчі договори, переважно не регулюють внутрішні питання, а лише інколи опосередковано їх зачіпають, уповноважуючи організацію самостійно приймати норми внутрішнього права.

Постає питання: як можна керуватися такою логікою, коли йдеться про норми, які містяться в установчих актах, та водночас розглядати рішення органів міжнародних організацій як єдине джерело внутрішнього права, адже не всі рішення органів міжнародних організацій покликані регулювати внутрішні відносини організації, та не всі вони є нормативно-правовими актами. На нашу думку, попри кількість норм, що містяться в тому чи іншому нормативно-правовому акті, такий акт має розглядатися як джерело, вже за самого факту наявності в ньому норм, що регулюють відповідні відносини.

Такі судження висвітлено в працях багатьох дослідників сучасного міжнародного права (Proniuk, 2010; Voitsikhovskiy, 2020; Kaminskaia, 2014; Shpakovich, & Shalamberidze, 2020; Kaminska, Shpakovich, & Demidenko, 2018).

Так, на переконання І. І. Лукашука, «статут міжнародної організації не в змозі врегулювати усі питання, пов'язані з діяльністю такої організації, тому вирішення великої кількості

конкретних питань внутрішньої діяльності надається самій організації, органу. До таких питань слід відносити процедурні правила, правила, що регулюють діяльність персоналу тощо (Lukashuk, 2005). Тобто основним джерелом внутрішнього права міжнародних організацій дійсно є рішення її органів, але це не скасовує того факту, що установчі договори також є джерелами.

Схвалює цю думку й О. А. Шибаєва стверджуючи, що внутрішнє право міжнародних організацій слід розглядати в широкій перспективі, оскільки очевидним є те, що будь-яке внесення змін до статуту міжнародної організації одразу ж спричинить зміни у внутрішньому правопорядку організації загалом (Shybaeva, & Potochnyy, 1988). З огляду на зазначене можна зробити висновок, що сутність полягає в корисливих цілях: основна функція установчого акту в контексті питання джерел внутрішнього права організації полягає в тому, щоб створити підґрунтя й тим самим утворити механізм, за яким надалі організація сама прийматиме норми, потрібні для досягнення її цілей та ефективного функціонування.

Так, норми, що містяться в статуті міжнародної організації та регулюють її внутрішнє право можна поділити на такі, що безпосередньо регулюють внутрішньо-організаційні відносини, як наприклад ст. IV.D.9(a) Статуту ЮНЕСКО: *«Генеральная конференция собирается на очередные сессии раз в два года. Она может собраться на внеочередную сессию по своему решению, по решению Исполнительного совета или по требованию не менее одной трети государств-членов»*; та на такі, що мають загальний характер і слугують підставою для прийняття норм внутрішнього права самою організацією (ст. IV.D.10. Статуту ЮНЕСКО) ("Ustav Organizatsii Obedinennykh Natsiy", 1945; "Pravila protsedury Generalnoy Konferentsii", 2018; "Pravila protsedury Iсполnitelnogo Soveta", 2018).

Також В. І. Маргієв називає важливим у процесі визначення поняття внутрішнього права міжнародних організацій питання щодо того, які органи наділені правотворчими функціями. Можливість прийняття таких норм для головних органів організацій прямо передбачено установчим документом (Margiev, 1999). Так, наприклад ст. VII Статуту ЮНЕСКО уповноважує Генеральну Конференцію затверджувати правила процедури, створювати спеціальні й технічні комісії та інші допоміжні органи, необхідні для досягнення її цілей. Допоміжні органи, в свою чергу, уповноважені на правотворчу діяльність головними органами, що їх засновують. Звичайно, існує певна ієрархія органів міжнародних організацій, тож і роль головних і допоміжних органів у правотворчих процесах не ототожнюється.

Внутрішнє право міжнародних організацій – відносно нова галузь проведення доктринальних досліджень, тож неузгоджених питань набагато більше, ніж може здаватися на перший погляд. Так, предметом дискусії є питання юридичної природи норм, що регулюють внутрішній правопорядок організації.

Наразі в доктрині міжнародного права існує три концепції щодо визначення особливостей юридичної природи норм внутрішнього права міжнародних організацій:

1) норми внутрішнього права міжнародних організацій належать до норм міжнародного договірної права (міжнародного публічного права);

2) норми внутрішнього права міжнародних організацій складають самостійний підрозділ норм;

3) норми внутрішнього права міжнародних організацій належать до норм міжнародного права в широкому сенсі цього поняття.

Можна знайти безліч авторитетних думок й опусів на підтримку кожного з підходів, оскільки цю проблематику досліджували такі юристи-міжнародники, як: С. Амерасінх, Д. Анцелотті, Н. В. Камінська, І. І. Лукашук, В. І. Маргієв, В. В. Мицик, В. Моравецький, Г. І. Тункін, С. В. Черниченко, О. А. Шибаєва, М. Шоу та ін. Однак, щоб зробити висновки щодо того, який з підходів більше відповідає дійсності, треба зрозуміти їх сутність.

Прибічники першої концепції стверджують, що норми внутрішнього права міжнародних організацій належать до норм міжнародного договірної права, оскільки статут організації – результат узгодження волі держав. Безперечно, норми, що містяться в установчих актах, є нормами договірної характеру, але, як зазначалося раніше, основним джерелом внутрішнього права міжнародних організацій є рішення таких організацій. Вони, за глибоким переконанням автора, не є узгодженням волі держав, це є волею безпосередньо самої організації. Одного разу санкціонувавши існування організації та уповноваживши її на прийняття рішень шляхом узгодження волі, держави-засновники створюють новий, самостійний суб'єкт міжнародного права. На підтримку цього погляду багато дослідників проводять аналогію з внутрішньодержавним правом, зазначаючи, що норми, які приймають міністерства на підставі конституції, не стають через це конституційними. Відповідно й рішення, що створюють органи організації, приймаються на підставі статуту організації, але не стають договірними нормами.

Згідно з другою концепцією, норми внутрішнього права міжнародних організацій складають самостійний підрозділ норм. З цього питання найбільш аргументованою, на думку автора, є позиція В. І. Маргієва, який погоджується з

прибічниками цієї концепції тільки в тому, що норми внутрішнього права не є частиною ані міжнародного публічного права, ані внутрішньо-державного права (Margiev, 1999). На нашу думку, внутрішнє право міжнародних організацій не може бути незалежною системою права як мінімум з двох причин:

1) по-перше, внутрішнє право організації вже за своєю природою не може бути повністю незалежним, оскільки існує на підставі установчого документа – міжнародного договору, що містить норми міжнародного публічного права;

2) по-друге, воно не може бути одночасно незалежним як від внутрішньо-державного, так і від міжнародного права. Будь-яка галузь може бути або частиною однієї з систем, або автономною галуззю в її складі.

Також В. І. Маргієв зауважує, що такі норми є «міжнародними, але не міждержавними в традиційному розумінні цього поняття» (Margiev, 1999).

Це твердження повністю передає унікальну природу внутрішнього права. Основна помилка прибічників концепції автономності полягає в тому, що вони ототожнюють держави та міжнародні організації як суб'єктів, та не розрізняють міжнародне право й міжнародне публічне право. Внутрішнє право міжнародних організацій може бути автономною складовою лише щодо міжнародного публічного права, яке таким чином входить до системи міжнародного права. Тобто внутрішнє право міжнародних організацій не може формувати повністю незалежну систему.

Згідно з третьою концепцією, норми внутрішнього права міжнародних організацій належать до норм міжнародного права в широкому сенсі цього поняття. Широке розуміння поняття «міжнародне право» містить міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та право міжнародних організацій (Shpakovych, 2020). Дослідник Ю. Сарвіро зазначає, що «внутрішнє право міжнародних організацій являє собою комплексне явище, елементи якого мають різну юридичну природу, та регулює відносини не тільки між суб'єктами міжнародного публічного права (державами та міжнародними організаціями), але й відносини за участі фізичних та юридичних осіб, отже, виходить за межі міжнародного публічного права» (Sarviro, 2009).

На підтримку цієї думки також є консультативний висновок Міжнародного Суду ООН від 23 жовтня 1956 року стосовно рішення Адміністративного трибуналу Міжнародної організації праці за скаргою МОП проти ЮНЕСКО. У консультативному рішенні зазначено: «*The arguments, deduce from the sovereignty of States, which might have been invoked in favour of a restrictive interpretation of provisions governing the*

jurisdiction of a tribunal adjudicating between States are not relevant to a situation in which a tribunal is called upon to adjudicate upon a complaint of an official against an international organization» ("ICJ Reports", 1956).

Тобто Суд чітко розмежовує Трибунали, покликані розглядати суперечки між державами, та Трибунал, покликаний виносити рішення за скаргою проти організації.

Також Суд акцентує на тому, що Адміністративні трибунали, попри все, є міжнародними трибуналами: «*The Court does not deny that the Administrative Tribunal is an international tribunal... The Court recognizes that the Administrative Tribunal is a Tribunal of limited jurisdiction*» ("ICJ Reports", 1956).

Отже, норми внутрішнього права міжнародних організацій виходять за межі як внутрішньо-державного, так і міжнародного публічного права та, в силу своєї юридичної природи, формують самостійну галузь у межах міжнародного права.

Підсумовуючи вищевикладені аргументи та аналізуючи праці вчених, ми бачимо, що наразі відсутня ідейна єдність та монолітність думок науковців навіть щодо предмета визначення поняття внутрішнього права міжнародних організацій. Це спричиняє безліч суперечок, адже всі концепції та підходи мають як переваги, так і недоліки. Однак наразі можемо стверджувати, що у найближчому майбутньому можливим є виникнення нової парадигми розвитку цього питання в доктрині.

Правила процедури міжнародних організацій на прикладі ЮНЕСКО

Правила процедури міжнародних організацій є одним з найважливіших аспектів внутрішнього права, що охоплює широке коло питань. Правила процедури регулюють порядок роботи органів, прийняття рішень, голосування та інші процедури, що стосуються безпосереднього функціонування її органів, а також регламентують структуру та компетенцію допоміжних органів.

Так, Р. Мартірос'янц визначає правила процедури як «сукупність принципів і норм, що регулюють порядок організації та функціонування її органів, а також форми та методи прийняття рішень у межах тієї чи іншої міжнародної організації» (Martirosiants, 2004). Як зазначалося вище, організація уповноважена ухвалювати власні правила процедури на підставі статуту як самостійний суб'єкт міжнародного права. Водночас І. Деттер зауважує, що «якщо статут міжнародної організації не містить прямої заборони на прийняття правил процедури, вона має право діяти на власний розсуд» (Detter, 1995). Організація не зможе існувати без правил процедури. Вмістити такий обсяг норм в статут неможливо, тож за відсутності заборони,

організація має право діяти в межах досягнення цілей організації.

Правила процедури приймають водночас зі статутом організації. Логічним є той факт, що за умови наділення організації такою компетенцією, як прийняття подібних норм, вона залишає за собою і право на їх скасування та перегляд. Однак, ситуацію дещо ускладнено, коли йдеться про норми такого характеру, що містяться в установчих документах. Процедура перегляду подібних актів є дуже складною, та на практиці може не відбутися взагалі, оскільки вимагає ратифікації, як і будь-які інші зміни, що вносяться до такого договору. Це є однією з причин, чому держави в установчому акті переважно визначають основні органи організації та делегують їм повноваження для прийняття власних правил процедури. Хоча, з огляду на значущість таких правил, які є основними, після статуту, актами, навіть перегляд правил процедури має дещо складний характер: так, для перегляду правил процедури Генеральної Конференції ЮНЕСКО спочатку Виконавча Рада розглядає проєкт поправок, потім Юридичний комітет і власне Генеральна Конференція.

Таким чином, статті IV.D.10. та V.B.8. Статуту ЮНЕСКО наділяють Генеральну Конференцію та Виконавчу Раду правом самостійно приймати свої правила процедури, згідно з якими вони, а також їхні комітети та комісії, функціонують.

Правила процедури Генеральної Конференції

Правила процедури Генеральної Конференції було прийнято на 3-й сесії 1948 року, однак майже на кожній подальшій сесії їх переглядали. Загалом 114 статей та 2 додатки, присвячені найважливішим питанням функціонування органу, а саме: порядку проведення сесій, організації Конференції, її комітетам та комісіям, обов'язкам та порядку призначення Генерального Директора, Секретаріатові, порядку здійснення голосування, прийому нових членів, застосуванню мов, виборам членів Виконавчої Ради, порядку внесення змін до Статуту, порядку денному та іншим важливим питанням.

Порядок проведення чергових і позачергових сесій Генеральної Конференції регламентовано ст. IV.D.9. Статуту та статтями 1, 5 її Правил процедури. Чергові сесії скликають один раз на два роки, а місце проведення кожної наступної чергової сесії встановлюється на попередній. Позачергові сесії скликає Генеральна Конференція за її власним рішенням, рішенням Виконавчої Ради або на вимогу не менш ніж однієї третини держав-членів та зазвичай проводяться в штаб-квартирі ЮНЕСКО у Парижі. Також правила процедури Генеральної Конференції визначають повноваження й інших органів ЮНЕСКО: Виконавча Рада відповідає за підготовку порядку денного чергової сесії

Генеральної Конференції (ст. 9); Секретаріат під керівництвом Генерального Директора приймає, перекладає, розповсюджує та зберігає в архівах документи, доповіді та резолюції Генеральної Конференції, забезпечує усним перекладом під час засідань, а також виконує будь-яку іншу роботу, яку їй може доручити Генеральна Конференція (ст. 49).

Правила процедури також регламентують склад делегацій у кількості не більш як п'яти членів від держави-члена та члена-співробітника (ст. 21), які й собі мають бути наділені повноваженнями головою держави, головою уряду чи міністром закордонних справ, або, за визначених обставин, іншим компетентним міністром (ст. 23).

Одним із дуже важливих питань, функціонування яких забезпечено правилами процедури, є безпосередньо регламентація та санкціонування діяльності комітетів і комісій. Так, ст. 32, 33 регламентують діяльність Комітету з перевірки повноважень, що перевіряє повноваження делегацій держав-членів та членів-співробітників, представників ООН та спостерігачів від держав, що не є членами Організації.

Комітет з кандидатур складається з очільників делегацій, що мають право голосу на Конференції. Це підкреслює його важливість, оскільки саме Комітет виконує такі адміністративні функції, як складання списків кандидатів на посаду Голови Генеральної конференції та його заступників. Також, хоча є статті, що регламентують діяльність Комітетів й наділяють останніх правом самостійно обирати Голову, саме Комітет з кандидатур може пропонувати кандидатів на посаду голови та його заступників таких комітетів, комісій та інших органів Конференції (ст. 34, 35)

Водночас Ю. Сарвіро зазначає, що важливість цього комітету, поміж іншого, має велике значення саме з політичного огляду (Sarviro, 2009).

Можна окреслити особливе значення Юридичного комітету для втілення цілей Організації, адже саме він розглядає проєкти внесення змін до Статуту організації та правил процедури, а також може надавати тлумачення статей Статуту та рекомендувати Конференції запросити консультативне заключення Міжнародного Суду стосовно будь-якого питання щодо тлумачення Статуту. Важливість Юридичного комітету не обмежено лише питаннями, пов'язаними зі Статутом: він також розглядає інші юридичні питання, що передаються Комітету Генеральною конференцією або іншим її органом. Не є дивним той факт, що будь-якому питанню, яке безпосередньо стосується Статуту організації, приділяється так багато уваги, оскільки, як зазначалося раніше, будь-які зміни, що вносяться до Статуту, будуть підлягати ратифікації.

Комітет зі Штаб-квартири складається з 24 членів, яких обирають строком на 4 роки. Він виконує переважно координаційні функції: регулює політику управління Штаб-квартирою Організації та надає відповідні рекомендації Генеральному Директорові. Отже, ми бачимо, що саме комітети відповідальні за більшість організаційних питань.

Правила процедури визначають робочі та офіційні мови Конференції (ст. 50 та ст. 54). Робочими мовами Конференції є англійська, арабська, французька, китайська, російська та іспанська мови. Варто зазначити, що делегати можуть презентувати свої промови й іншими мовами, але тоді саме вони, а не Секретаріат, забезпечують усний переклад таких доповідей на одну з робочих мов. Список офіційних мов дещо ширший: він також включає хінді, португальську та італійську мови. Будь-які зміни, що вносяться до Статуту, а також постанови Конференції, що стосуються Статуту та правового статусу ЮНЕСКО перекладають на всі офіційні мови. Також будь-яка делегація може вимагати перекладу інших важливих документів на офіційні мови, за умови, що така делегація самостійно надає необхідних перекладачів.

Розділ XVII регламентує порядок вступу нових членів до Організації. Держави – члени ООН можуть безперешкодно вступити до ЮНЕСКО, відповідно до процедури, передбаченій у статті XV Статуту. Правило 98 регламентує порядок вступу до Організації для держав, які не є членами ООН. Такі держави подають відповідну заяву Генеральному Директорові, яку потім розглядає Виконавча Рада, яка, й сама надає рекомендації Генеральній Конференції із зазначеного питання.

На думку Ю. Сарвіро, держави-члени таким чином гарантували участь усіх органів ЮНЕСКО у прийнятті таких важливих рішень. Також вона справедливо визначає особливе значення Додатку 2, що встановлює процедуру вибору членів до Виконавчої Ради. Саме цей документ визначає кількість регіональних груп, країни, що в них входять, та кількість місць, що надається представникам кожної з груп в Раді. Кількість місць напряму залежить від кількості держав, що до неї входять. Згаданий автор також зазначає, що з огляду на те, що держави самостійно вирішують, чи бажають вони взяти участь у наступних чергових виборах, вони на практиці домовляються в межах регіональної групи хто посяде місце у Виконавчій Раді (Sarviro, 2009).

Правила процедури Виконавчої Ради

Виконавча рада прийняла власні правила процедури 1952 року. Станом на 2019 рік – це 67 правил, об'єднаних у 13 розділів, та додаток, котрі регулюють порядок проведення сесій, зміст порядку денного, склад органу, повноваження

Голови, роботу комісій і комітетів та інші важливі питання.

Згідно з правилами процедури та Статутом, Виконавча Рада збирається не менш як 4 рази на 2 роки в період між сесіями Генеральної конференції. Як і в ситуації з Генеральною конференцією, місце проведення наступної сесії визначається на попередній, однак на практиці найчастіше вони проходять в Штаб-квартирі Організації в Парижі. Також Голова може скликати позачергові сесії за власної ініціативи або на вимогу 6 держав-членів.

Так, Ю. Сарвіро акцентує на тому, що «попри той факт, що правило 5 закріплює обов'язок Голови Ради складати порядок денний, на практиці цю функцію виконує Секретаріат ЮНЕСКО, в якому створені спеціальні підрозділи, що забезпечують ефективну роботу як Генеральної конференції, так і Виконавчої ради» (Sarviro, 2009).

Правило 9 визначає склад Виконавчої ради на підставі статті V.A.1.

Таким чином, Виконавча рада складається з 58 держав-членів, яких обирає Генеральна конференція. Кожна держава-член призначає свого представника та його заступників. У процесі призначення такого представника держави-члени мусять прагнути призначити особу «компетентну в одній чи більше сферах компетенції ЮНЕСКО». Члени Виконавчої ради обирають шляхом таємного голосування зі свого складу Голову Ради та шість його заступників строком на 2 роки до наступної сесії Генеральної конференції.

Одразу ж після вибору нових членів Ради, на кожній черговій сесії Генеральної конференції Рада встановлює склад комітетів і комісій, необхідних для її ефективного функціонування. До таких комісій належать: Комісія з фінансових та адміністративних питань, Комісія з програм та зовнішніх зв'язків, Спеціальний комітет, Комітет з конвенцій та рекомендацій і Комітет з неурядових партнерів. Також Рада залишає за собою право в разі необхідності створювати тимчасові допоміжні органи.

Правила процедури Виконавчої ради, на думку Ю. Сарвіро, багато в чому схожі з правилами процедури Генеральної конференції. Так, наприклад, правила, що стосуються проведення засідань, майже збігаються (порядок виступів, голосування, публічність проведення засідань). Утім існують й певні розбіжності. Наприклад, на відміну від правил процедури Генеральної конференції, правила Виконавчої ради не називають такої категорії мов, як «офіційні». Правило 21 лише називає категорію «робочих мов», що повністю збігається з робочими мовами Конференції. Також вона зауважує, що XII розділ визначає добові витрати членів Ради під час виконання службових

обов'язків такими, що на себе бере Організація (Sarviro, 2009). Цілком погоджуємося з тим, що це є дуже важливим правилом і нормою, що дозволяє урівняти держав-членів для втілення цілей Організації, оскільки для держав, що розвиваються, витрати на відрядження її представників у Парижі протягом двох років можуть бути серйозною статтею витрат.

Наукова новизна

Автори досліджують і зіставляють ключові питання та доктринальні підходи до визначення поняття юридичної природи та інших питань стосовно внутрішнього права міжнародних організацій, демонструючи особливості й тонкощі такої проблематики на прикладі Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО).

Висновки

Висвітливши ключові питання в контексті розуміння поняття та сутності такого феномену як внутрішнє право міжнародної організації, слід зробити такі висновки: внутрішнє право міжнародних організацій можна розглядати як систему юридичних норм, що приймають органи міжнародної організації на підставі її статуту й

виражають її волю, та які покликані регулювати внутрішні відносини організації для забезпечення її ефективного функціонування. Попри безліч суперечок навколо питання щодо місця внутрішнього права організації в системі міжнародного права, внутрішнє право не є частиною внутрішньо-державного чи міжнародного публічного права, а є частиною міжнародного права в широкому сенсі цього поняття. Не погоджуємося з науковцями, які розглядають внутрішнє право у вузькому сенсі та не відносять установчі акти до його джерел.

Внутрішній правопорядок ЮНЕСКО має складну та багаторівневу структуру, що забезпечує ефективну діяльність Організації. Правила процедури постійно переглядаються та підлягають змінам, що дозволяє Організації ефективно справлятися із завданнями, які на неї покладають держави-члени. Структура побудована таким чином, аби уникнути зайвого бюрократизму, забезпечити прозорість діяльності, уникнути корупції та не марнувати найважливіший ресурс – час. Особливу увагу приділяють виключно тим питанням, що цього потребують (як, наприклад, внесення змін до Статуту).

Усі правила ЮНЕСКО ухвалюються на підставі Статуту, і вони не тільки створюють нові норми, але й доповнюють чинні.

REFERENCES

- Chernichenko, S.V. (1971). *Iuridicheskaia priroda vnutrennego prava mezndunarodnykh organizatsiy* [The legal nature of the domestic law of international organizations]. Moscow [in Russian].
- Detter, I. (1995). *Law making of international organizations*. Stockholm.
- ICJ Reports (1956). [www.icj-cij.org](https://www.icj-cij.org/files/case-related/30/030-19561023-ADV-01-00-EN.pdf). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/files/case-related/30/030-19561023-ADV-01-00-EN.pdf>.
- Kaminska, N., Loshchykhin, O., & Romanova, N. (2019). The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34(4), 87-91. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>.doi:10.33531/farplss.2019.
- Kaminska, N., Shpakovich, O., & Demidenko, V. (2018). Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *OPCION. Universidad del Zulia*, 87-2(34), 507-520. Retrieved from <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2s2.085060494215&origin=resultslist&sort=plff&src=s&st1=Trends+in+the+development+of+international+legal+personality%3a+theoretical+analysis&st2=&sid=ad6638de79b74eed02483bafbecc362&sot=b&sdt=b&sl=97&s=TITLEABSKEY%28Trends+in+the+development+of+international+legal+personality%3a+theoretical+analysis%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm=>.
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy nastanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [Influence of globalization tendencies on formation of regional legal systems]. *Mezndunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Lukashuk, I.I. (2005). *Mezndunarodnoe pravo. Osobennaia chast* [International law. Special part]. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
- Margiev, V.I. (1999). *Vnutrennee pravo mezndunarodnykh orhanizatsiy* [Domestic law of international organizations]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kazan [in Russian].
- Martirosiants, R.E. (2004). *Pravila protsedury kak vyrazhenie sobstvennoy iuridicheskoy voli mezngosudarstvennykh organizatsiy*. *Extended abstract of candidate's thesis*. SPb. [in Russian].
- Moravetskiy, V. (1976). *Funktsii mezndunarodnykh organizatsiy* [Functions of international organizations]. Moscow [in Russian].
- Morozov, G.I. (1972). *O prave mezndunarodnykh organizatsiy* [On the law of international organizations]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Soviet state and law*, 56 [in Russian].
- Pravila protsedury Generalnoy Konferentsii IUNESKO [Rules of procedure of the General Conference]. (2018). www.un.org. Retrieved from <https://www.un.org/ru/documents/rules/unesco.pdf> [in Russian].
- Pravila protsedury ispolnitelnogo Soveta IUNESKO [Rules of procedure of the Executive Board]. (2018). unesdoc.unesco.org. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261592_rus [in Russian].

- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Sarviro, Iu.A. (2009). Vnutrennee pravo mezndunarodnykh orhanizatsiy (naprimere UNESCO) [Domestic law of international organizations (on the example of UNESCO)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Shibaeva, E.A., & Potochnyy, M. (1988). *Pravovye voprosy struktury i deiatelnosti mezndunarodnykh organizatsiy [Legal issues of the structure and activities of international organizations]* (2nd ed.). Moscow: MGU [in Russian].
- Shpakovych, O., & Shalamberidze, M. (2020). Pravotvorcha diialnist mizhnarodnykh orhanizatsiy [Law-making by international organizations]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 3(116), 108-114. doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.108> [in Ukrainian].
- Shpakovych, O.M. (2020). *Pravomizhnarodnykh orhanizatsiy [Law of international organizations]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Tribunal administratif. (1929). *Jugement*, 2. www.ilo.org. Retrieved from https://www.ilo.org/dyn/triblex/triblexmain.fullText?p_lang=en&p_judgment_no=.02&p_language_code=FR.
- Ustav Organizatsii Obedinennykh Natsiy po voprosam obrazovaniia, nauki i kultury: mezndunar. dok. ot 16 noiab. 1945 g. [Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization from November 16, 1945]. (n.d.) *.zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014 [in Russian].
- Voitsikhovskiy, A.V. (2020). *Mizhnarodne pravo [International law]*. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Черниченко С. В. Юридическая природа внутреннего права международных организаций. М., 1971. С. 216.
- Detter I. Law making of international organizations. Stockholm, 1995. P. 47–48.
- ICJ Reports, 1956. P. 97. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/30/030-19561023-ADV-01-00-EN.pdf>.
- Kaminska N., Loshchykhin O., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. No. 34 (4). P.87–91. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. doi: 10.33531/farplss.2019.
- Kaminska N., Shpakovich O., Demidenko V. Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. *OPCION. Universidad del Zulia*. 2018. Vol. 34. No. 87-2. P. 507–520. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2s2.085060494215&origin=resultslist&sort=plff&src=s&st1=Trends+in+the+development+of+international+legal+personality%3a+theoretical+analysis&st2=&sid=ad6638de79b74eed02483babfecc362&sot=b&sdt=b&sl=97&s=TITLEABSKEY%28Trends+in+the+development+of+international+legal+personality%3a+theoretical+analysis%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm=>.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941.
- Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учебник. М. : Волтерс Клувер, 2005. 511 с.
- Маргиев В. И. Внутреннее право международных организаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Казань, 1999. 282 с.
- Мартиросьянц Р. Э. Правила процедуры как выражение собственной юридической воли межгосударственных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. СПб., 2004. 195 с.
- Моравецкий В. Функции международных организаций. М., 1976. С. 164.
- Морозов Г. И. О праве международных организаций. *Советское государство и право*. 1972. С. 56.
- Правила процедуры Генеральной Конференции ЮНЕСКО. 2018. URL: <https://www.un.org/ru/documents/rules/unesco.pdf>.
- Правила процедуры Исполнительного Совета ЮНЕСКО. 2018. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261592_rus.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
- Сарви́роЮ. А. Внутреннее право международных организаций (на примере ЮНЕСКО) : автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.10. М., 2009. 188 с.
- Шибеева Е. А., Поточный М. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций : учеб. пособие. 2-е изд. М. : МГУ, 1988. 168 с.
- Шпакович О., Шаламберідзе М. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 108–114. doi: <https://doi.org/10.33270/01201163.108>.
- Шпакович. О. М. Право міжнародних організацій : курс лекцій. Київ, 2020. 121 с.
- Tribunal administratif. *Jugement* No.2. 15 Janvier 1929. URL: https://www.ilo.org/dyn/triblex/triblexmain.fullText?p_lang=en&p_judgment_no=.02&p_language_code=FR.
- Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры : междунар.док.от 16 нояб. 1945 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014.
- Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : ХНУВС, 2020. 544 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2020

Shpakovych O. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Comparative and European Law of the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1080-4817>;

Kahramanian D. – Student of the Department of International Law of the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5253-128X>

Internal Law of International Organizations

*The **purpose** of the article is to analyze existing research on the internal law of international organizations, and to define the concept, legal nature, place of internal law of international organizations in international law on the example of the internal law of United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO). The **methodological basis** of the study is composed of, inter alia, comparative-legal, systemic and historical methods of scientific knowledge. **Scientific novelty.** The authors examine and compare key issues and doctrinal approaches to the definition, legal nature and other issues related to the internal law of international organizations, demonstrating the features and subtleties of this issue on the example of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). **Conclusions.** Having highlighted the key issues in the context of understanding the concept and essence of such a phenomenon as the internal law of international organizations, the following conclusions can be drawn: internal law of international organizations can be considered as a system of legal rules adopted by the organs of international organization on the basis of its statute to ensure its effective functioning. Despite much controversy over the place of internal law of international organizations in the system of international law, internal law is not part of domestic or public international law, but is part of international law in the broadest sense of the term. We do not agree with scholars who consider internal law in the narrow sense and do not refer the constituent acts to its sources.*

Keywords: international organizations; internal law of international organizations; internal law of UNESCO; rules of procedure of UNESCO; law of international organizations.

Комнатний С. О. – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Філософсько-правові проблеми формування права на житло в контексті інтеграції міжнародних норм права в національне законодавство

Мета дослідження – внесення пропозицій щодо потреби розробки керівних принципів формування житлової стратегії як основного плану модернізації та практичного впровадження сучасної соціально-економічної державної житлової політики, яка має ґрунтуватися на забезпеченні права на житло, причому з обов'язковим формуванням філософії відповідального користувача. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету, специфіку предмета й об'єкта дослідження, через системний порівняльно-правовий аналіз міжнародних актів у сфері житла, дослідження ефективності впроваджуваних житлових політик країн світу та моделювання керівних принципів з урахуванням історичних, економічних і правових аспектів. **Наукова новизна.** Обґрунтовано, що ключовим питанням на шляху до забезпечення доступності житла є відсутність стратегічних напрямів реалізації житлової політики, дисбаланс прав й обов'язків у сфері житлового господарства, відсутність психологічного сприйняття меж між правами й обов'язками в усіх учасників житлової політики. **Висновки.** Міжнародні організації у своїх актах визначають проблему забезпечення громадян житлом як глобальну проблему людства та закликають держави до формування житлових стратегій, спрямованих на реалізацію житлових політик, у яких буде врегульовано питання забезпечення усіх гідним житлом. В Україні житлова політика сформована переважно з огляду на норми законодавства соціалістичного періоду, а житлова стратегія, прийнята за часів незалежності держави, не була фактично реалізована ні в правовому, ні в прикладному сенсі. Тому є потреба у визначенні керівних принципів, які мають формуватися на підставі загальноприйнятих, зокрема імplementованих Україною, норм і принципів міжнародного права, а сформована на базі оновленої стратегії державна житлова політика має враховувати кращі практики розвинених країн світу та, зрештою, досягати мети – житло має бути доступним, гідним і достатнім для всіх категорій громадян. Житлові права громадян та обов'язки держави мають бути збалансованими, транспарентними та соціально й економічно обґрунтованими.

Ключові слова: житлова стратегія; житлова політика; достатнє житло; доступне житло; гідне житло; житлові програми; житлові права.

Вступ

У міжнародному праві визнається право кожного на достатній життєвий рівень, зокрема на достатнє житло, яке визначається як частина прав на достатній життєвий рівень ("Konventsiia pro zakhyst", 1950). Аналіз міжнародних норм права та окремих рішень Організації Об'єднаних Націй і Ради Європи дає бачення необхідності розуміти право на достатнє житло набагато ширше, ніж просто право на дах над головою. Право на достатнє житло передбачає наявність і реалізацію комплексу прав та свобод людини, таких, як: гарантованість проживання, реституцію, рівний і недискримінаційний доступ до житла, участь у прийнятті рішень, пов'язаних з житловими правами як на національному, так і на місцевому рівні (Fesenko, 2020).

Право на достатнє житло – це не право власності, його слід розуміти ширше, ніж право володіти, оскільки воно охоплює права, не пов'язані з володінням, а призване забезпечити кожному безпечно й гідне місце проживання. Житло не є достатнім, якщо його користувачі не забезпечені правовим захистом від примусового виселення, переслідувань чи інших погроз, якщо воно не забезпечене питною водою, каналізацією, опаленням, електроенергією та доступом

до життєво необхідних інфраструктурних об'єктів. Житло не є достатнім, якщо воно не гарантує фізичну й психологічну безпеку його жителів, якщо воно фінансово не доступне, а його вартість, зокрема й вартість комунальних послуг, оренди чи інших витрат, позбавляють людину засобів для фінансування інших потрібних для нормального життя та розвитку можливостей.

Міжнародні норми права й прагнення міжнародних організацій спрямовані на сприяння розробки таких національних політик в галузі житлових прав, які надають підтримку послідовній реалізації права на достатнє житло для всіх як однієї зі складових права на задовільний рівень життя. Причому не акцентовано на зобов'язанні держав на надання житла безкоштовно у власність. Філософія міжнародних норм права спрямована на захист права власності на житло та на потребу створення доступних і гідних умов життя для всіх.

Проблеми житлової політики в Україні вивчали такі науковці, як: О. С. Бурлака, І. В. Дзюба, В. А. Зуєв, О. Ю. Кучеренко, В. П. Ніколаєв О. М. Непомнящий та ін.

Попри наявність чималої кількості наукових досліджень і наукових рекомендацій у галузі житлового права, житлові права й можливості

громадян не є збалансованими та достатніми для забезпечення якості й доступності житла. Система нормативно-правових актів, що регулює відносини у сфері житлової політики, є розбалансованою, колізійною та застарілою.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є внесення пропозицій правового регулювання житлової політики як однієї з основних політик, які сприяють гармонійному розвитку громадянина та суспільства загалом через розробку керівних принципів формування сучасної стратегії в галузі захисту житлових прав.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: дослідити й проаналізувати філософську сутність житлового права в контексті глобальних міжнародних зобов'язань країн світу; проаналізувати результати досягнення доступності житла через ефективність упроваджуваних житлових політик; оцінити баланс прав та обов'язків у сфері житлових правовідносин в Україні; запропонувати керівні принципи для підготовки сучасної, збалансованої житлової стратегії.

Виклад основного матеріалу

«Право людини на достатнє житло – це право кожної жінки, кожного чоловіка, молодої людини та дитини на придбання й збереження надійного та безпечного дому й суспільного оточення для життя в мирі і гідності» ("Report of the Special Rapporteur", 2009). Право на достатнє житло визнано різними міжнародними організаціями та відображено в основних міжнародних актах.

Відповідно до ст. 25.1 Загальної декларації прав людини 1948 року: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, яке необхідне для підтримки здоров'я, благополуччя його самого і його сім'ї ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Згідно зі ст. 11.1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права: «Беручи участь у дійсному Пакті, держави визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого та його сім'ї, включаючи достатнє харчування, одяг і житло, і на безперервне покращення умов життя» ("International Covenant").

У ст. 10 Декларації соціального прогресу і розвитку ООН 1969 року зазначено: «Забезпечити всіх, особливо осіб, які мають низький рівень доходів і великі сім'ї, задовільними житловими та комунальними послугами» ("Deklaratsiia sotsialnogo progressa", 1969).

Погляди й підходи до формування та реалізації житлової політики й захисту житлових прав громадян у країнах світу різні, але переважно

всі вони формують житлові стратегії та політики, орієнтуючись на конкретні умови й результати, до яких прагнуть. Майже всі країни світу, особливо економічно розвинені, здійснюють деяку підтримку тих громадян, які не мають засобів для забезпечення себе мінімальними житловими умовами.

Поняття доступного житла, достатнього житла, гідного житла, соціального житла різні країни світу трактують по-різному, але в усіх країнах ці поняття так чи інакше формують напрямки реалізації політики у сфері захисту базових прав громадян.

Основними викликами, які є на шляху досягнення бажаних результатів у сфері забезпечення житлових прав громадян, та існують у майже всіх країнах світу – це постійно зростаюча потреба в достатньому житлі та недостатній рівень фінансування галузей житлової політики. Процес глобальної урбанізації потребує розробки нових житлових стратегій, спрямованих на створення додаткових житлових об'єктів у містах і недопущення можливих негативних наслідків, пов'язаних з цим, у сфері захисту довкілля, збереження культурної спадщини, забезпечення гідних і комфортних умов проживання в містах, і недопущення соціальних сегрегацій (Chelak, 2016).

За даними ООН, до 2050 року в містах буде проживати дві третини всього людства або 6,5 мільярдів жителів планети. Це є викликом для збереження екосистеми планети, адже, відповідно до статистичних даних, світове енергоспоживання житловим сектором складає 41 % на викиди парникових газів ("World Urbanization").

ООН-Хабітат допомагає державам у розробці політик для забезпечення громадян достатнім житлом. Генеральна Асамблея ООН наділила цю організацію мандатом, який полягає в пошуку сталих рішень для соціально-економічного розвитку міст і громад з метою забезпечення всіх житлом. ООН-Хабітат розробила, а Генеральна Асамблея прийняла «Нову Програму розвитку міст» ("World Urbanization"), у якій чільне місце відведено пошуку сталих рішень під час розробки політик у сфері досягнення державами високого рівня забезпечення прав громадян на достатнє й доступне житло. Відповідно до Програми, країни-учасниці беруть на себе зобов'язання сприяти формуванню такої національної, субнаціональної та місцевої політики, яка надає підтримку послідовній реалізації права на достатнє житло для всіх, як однієї зі складових права на задовільний рівень життя, сприяє боротьбі з усіма формами дискримінації та насильства й запобігає довільним примусовим виселенням. Її осередком є потреби безхатченків, осіб, які перебувають у вразливому становищі, груп з низьким рівнем доходів та інвалідів. Водночас відбувається забезпечення участі й залучення громад і

відповідних зацікавлених сторін до планування та здійснення цієї політики, зокрема надання підтримки суспільному виробництву середовища проживання, відповідно до національного законодавства та стандартів, а також сприяння виробленню комплексної житлової політики та підходів з урахуванням вікових і гендерних аспектів у всіх секторах, зокрема у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я та соціальної інтеграції на всіх рівнях. Уряди мають здійснювати розробку політик і підходів, які передбачають надання достатнього, недорогого, доступного, ресурсоефективного, безпечного, надійного та оптимально розташованого житла з хорошим транспортним сполученням. Вартий уваги й фактор наближення та зміцнення просторових відносин з рештою міської забудови й прилеглими функціональними областями. Варто стимулювати пропозицію різних варіантів достатнього житла, що є безпечними, недорогими й доступними для членів різних груп суспільства за рівнем доходу, з огляду на соціально-економічну й культурну інтеграцію відокремлених соціальних груп, бездомних та осіб, які перебувають у вразливому становищі ("Nova programa").

Рада управляючих програми ООН по населених пунктах на двадцять четвертій сесії 2013 року дає визначення Глобальної стратегії в області житла як спільний глобальний рух за забезпечення достатнього житла для всіх і покращення доступу до житла загалом, і умов життя мешканців неформальних поселень (нетрів) окремо ("Deiatelnost Programmu"). Однією з основних цілей розробленої Стратегії є спонукання держав до розробки національних і регіональних стратегій та політик в області сталого розвитку в галузі забезпечення житлових прав громадян на підставі керівних принципів, представлених в ній. Учасники сесії очікують результатом глобальної стратегії ООН-Хабітат в області житла перетворення його на одну з центральних тем сучасної глобальної дискусії в питанні про економічно здатні, екологічно та культурно сталі й соціально інклюзивні міста. Стратегія має за мету отримати низку критично важливих результатів зміни парадигми в баченні та практичній реалізації житлових політик.

Керуючись ключовими принципами глобальної стратегії, запропоновано розробити національні житлові стратегії як складові елементів національних містобудівних політик, які передбачають перелік узгоджених дій, направлених на планування, розробку інвестиційних програм, управління експлуатацією житла та запобігання виникненню нових неформальних житлових поселень.

Однією з основоположних міжнародних норм права, яка визначає принципи формування соціально орієнтованої житлової політики, є

Женевська хартія ООН про стале житлове господарство, яка була прийнята Європейською Економічною комісією ООН 16 квітня 2015 року, ключовою ціллю якої є забезпечення доступу до гідного, достатнього, прийнятному за ціною і здорового житла для всіх. У Хартії сталому житловому господарству відведено важливу роль у забезпеченні належної якості життя людини. Основним завданням якої є підвищення стійкості житлового господарства в регіоні ЄЕК ООН, завдяки здійсненню ефективної політики та заходів на всіх рівнях на підставі міжнародної співпраці з метою сприяння сталому розвитку. Її досягнення можливе за умови визначення викликів, які існують на шляху до сталого житлового господарства. Позитивного впливу житлового господарства в контексті захисту прав громадян можна досягти завдяки застосуванню таких принципів: охорони природи, економічної ефективності, соціальної інтеграції та участі громадськості, адекватності з погляду культури. Проектування, будівництво та експлуатація житла має відбуватися таким чином, щоб звести до мінімуму вплив на довкілля та сприяти екологічній стійкості. Житлове господарство є важливим сектором національної економіки, який має бути як стійким елементом економіки, що розвивається, так і сектором, діяльність якого спрямована на задоволення потреб населення в достатньому, доступному і гідному житлі. Для подальшого розвитку політики в галузі житлового господарства варто акцентувати на усвідомленні й узгодженні участі громадськості, соціальної інклюзивності, прозорості та важливості процесів етнічного характеру. У житловій політиці мають бути враховані питання культурної ідентичності, цінності й емоційного добробуту ("ZNenevskaia Khartiia").

На саміті ООН, який проходив у вересні 2015 року, було затверджено 17 Цілей сталого розвитку, які є частиною Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 року, охоплюють усі сфери життя людини та є своєрідним дороговказом для держав у досягненні належного рівня розвитку суспільства, забезпечення й захисту прав кожного і недопущення насильства в будь-яких проявах ("Hlobalni tsili"). Передбачено, що країни спрямовуватимуть зусилля на подолання всіх форм бідності, на боротьбу з нерівністю та усунення негативних проявів кліматичних змін. Хоча Цілі сталого розвитку не є юридично обов'язковими, очікується, що всі країни світу візьмуть на себе відповідальність за створення умов для їх досягнення. Україна також приєдналася до глобального процесу імплементації та досягнення цілей. Так, 2017 року Мінекономрозвитку підготувало Національну доповідь «Цілі сталого розвитку Україна», яка надає бачення орієнтирів досягнення Україною

Цілей сталого розвитку, з урахуванням загальноприйнятого принципу «нікого не залишити осторонь». Розроблено 86 завдань національного розвитку та 172 показники для моніторингу стану їх досягнень. Доповідь було схвалено міжвідомчою робочою групою високого рівня, до якої увійшли представники центральних органів виконавчої влади, науковці та інші представники громадянського суспільства ("Tsili staloho rozvytku").

Подолання бідності, міцне здоров'я та благополуччя, якісна освіта, чиста вода, доступна й чиста енергія, скорочення нерівності, пом'якшення наслідків зміни клімату – це ті цілі, досягнення яких можливе тільки в умовах реалізації соціально-справедливої та економічно збалансованої житлової політики. Лише досягнення в комплексному розумінні Цілей може наблизити суспільство до гідних житлових умов.

Варта уваги Ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад, серед основних завдань якого є забезпечення доступності житла» ("Sotsialnoe znile").

Понад 100 мільйонів людей в регіоні ЄЕК ООН витрачають понад 40 % свого доходу на житло ("Sotsialnoe znile"). Пріоритетним напрямом у реалізації житлової політики є формування відповідних умов, які зрештою дозволять підвищити доступність житла для громадян. Доступність житла є складним, багатограним показником, який відображає і на який впливає стан формування й реалізації житлової, фінансово-кредитної та соціальної політики держави.

У процесі оцінки доступності житла слід враховувати не лише можливість його вільного придбання, а й потребу подальшого його утримання, що викликає відповідні витрати на оплату житлово-комунальних послуг, поточний і капітальний ремонт, страхування, оподаткування тощо.

У житлових політиках деяких країн термін доступного житла застосовують винятково для оцінки можливості забезпечення житлом соціально-незахищених або малозабезпечених громадян (Selevko, 2019). На наш погляд, цей показник є набагато ширшим і дає можливість оцінити загальний рівень економічної спроможності всіх категорій громадян не лише в галузі забезпечення житлом, а й в інших галузях забезпечення основоположних прав громадян.

Питання доступності житла є глобальною проблемою людства, про що свідчать численні дослідження міжнародних і національних інститутів у сфері соціології. Потреба у прийнятті сталих рішень для досягнення доступності житла закріплена в десятках міжнародних правових актів й угодах. Національні уряди розробляють політики, спрямовані на забезпечення доступності

житла для своїх громадян. Поняття доступності найбільше пов'язане саме з економічною доступністю житла, включаючи всі можливі витрати громадянина для досягнення мети в забезпеченні себе гідним або достатнім житлом. Деякі країни ведуть облік домогосподарств, які потребують покращення житлових умов або соціального захисту у сфері житла. Деякі не проводять такі обліки, і визначити ступінь потреби в житлі або ступінь перенавантаженості видатками на житло можна лише визначивши індикатори доступності житла в конкретному регіоні.

Поняття визначення індексу доступності житла є предметом дослідження багатьох науковців і міжнародних організацій, які вивчають питання доступності житла. Не існує єдиних встановлених чи визначених методологій для визначення індексу доступності житла. Загальноприйнятими є декілька методологій, які за своєю суттю мають концептуальні відмінності щодо визначення права доступності на володіння житлом або доступності права на користування житлом. В обох методологіях спільним є економічний аспект щодо фінансової спроможності окремо взятого домогосподарства чи людини на обслуговування витрат, пов'язаних з житлом.

Розглянемо ці методології та проаналізуємо їхній філософський зміст.

Загальноприйнятим індексом доступності житла за методологією ООН-Хабітат є співвідношення середньої вартості житла до середньої заробітної плати в окремому регіоні. Ця методика спрямована на визначення фінансової спроможності громадянина придбати житло у власність за певний проміжок часу, за умови, що всі доходи будуть накопичуватися для цієї мети.

Іншим загальноприйнятим індексом вважають долю витрат домогосподарства чи окремої людини на витрати, пов'язані з орендою, обслуговуванням і комунальними послугами, пов'язаними з житлом. Зазначену модель індексу доступності житла ще називають «соціальний індекс доступності», який не передбачає оцінки вартості набуття права власності.

У Європі та Північній Америці житло вважають доступним, якщо домогосподарство витрачає не більш ніж 30 % свого сукупного доходу на всі видатки, пов'язані з забезпеченням домогосподарства гідним та достатнім житлом. Історичний аспект так званого «правила 30 %» походить від Закону про національне житлове господарство США 1937 року, яким державна житлова політика США передбачала підтримку домогосподарствам, витрати яких на житло перевищували 30 % від сукупного доходу сім'ї ("Sotsialnoe znile"). На сьогодні, за даними новітнього Всеамериканського дослідження за групами населення, понад 42 млн громадян США або 12,8 % витрачають понад 30 % сукупного

доходу домогосподарства на житло ("Sotsialnoe znile"). У національному дослідженні домогосподарств Канади зазначено, що 9,4 млн громадян або 25,2 % населення витрачали понад 30 % сукупного доходу домогосподарства на житло ("Sotsialnoe znile"). За даними Євростату, в Європі 11,2 % громадян витрачають понад 30 % доходу на житло ("Sotsialnoe znile").

Прийнято вважати, що домогосподарства, перевантажені витратами на житло, змушені менше витратити на інші потреби, як-от: харчування, освіта, охорона здоров'я тощо.

Ще один індекс доступності житла визначають за методологією соціального індексу, але він має підґрунтям кінцеве набуття права власності. Розраховують як співвідношення доходів домогосподарства до всіх витрат, пов'язаних з обслуговуванням, комунальними послугами та витратами за іпотечним кредитом, зокрема відсотки за обслуговування.

Жодна з методологій не містить понять фізичної доступності житла й базується лише на економічних показниках.

В Україні на державному рівні також здійснюється оцінка індикаторів доступності житла. Враховуючи підтриманий нашою державою курс на досягнення Цілей сталого розвитку, в розробленні Урядом Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» передбачено завдання та індикатори оцінки досягнення цілей. Отже, завдання 11.1.: «Забезпечити доступність житла», до Цілі 11: «Сталий розвиток міст і громад визначає два індикатори оцінки доступності житла» ("Tsili Staloho Rozvytku").

Індикатор 11.1.1. – коефіцієнт платоспроможності позичальника, РТІ – співвідношення щомісячних витрат позичальника та членів його родини на обслуговування боргу за іпотечним кредитом і сукупного обсягу щомісячних доходів, вимірюється у відсотковому значенні.

Індикатор 11.1.2. – частка відмов позичальникам іпотечних кредитів у загальному обсязі запитів на отримання кредитів за невідповідність коефіцієнту платоспроможності (РТІ > 43 %), вимірюється також у відсотковому значенні.

Як бачимо, оцінка доступності житла в Україні здійснюється лише з огляду пільгових кредитів за державними чи місцевими програмами, які реалізуються для окремих категорій громадян, що не дає можливості оцінити індекс доступності житла загалом для всіх громадян України. Суттєвою є частка домогосподарств в Україні, члени яких змушені користуватися житлом недостатньої площі в застарілих, аварійних або малоприматних будинках. Рівень забезпеченості житлом в Україні складає 24,2 м² квадратних на кожного мешканця ("Zhytlovyi fond"). У європейських країнах цей показник складає 30 м² на кожного. Законодавчо закріплений

інститут соціального житла в країні достатньо не сформовано, методи його розподілу не прозорі, а доступний для малозабезпечених верств населення ринок орендного житла відсутній взагалі. Досягнення сталого розвитку щодо доступу до гідного, достатнього й адекватного житла потребує зусиль на рівні державної та регіональних влад, спрямованих на поліпшення умов проживання соціально вразливих верств населення.

Стандарти й підходи до формування та реалізації доступного або соціального житла в різних країнах світу є різними, але їх сутність має спільні риси та є однією з форм користування житлом для окремих, встановлених національним законодавством, категорій громадян. У будь-якому випадку ці форми забезпечення житлом пов'язані з державною або муніципальною підтримкою, яка може полягати в пільгових ставках за іпотечними кредитами, пільговій вартості оренди чи часткової компенсації вартості житла або комунальних послуг (Drozdov, 2020).

В Австрії відсутнє законодавчо закріплене поняття соціального житла, але існують різні форми надання житла поза ринком для окремих соціально-вразливих категорій громадян ("Sotsialnoe znile").

Соціальне житло у Великобританії – це орендне житло з помірною платою для громадян, які фінансово не спроможні оплачувати ринкову орендну плату, переважно належить муніципалітетам ("Sotsialnoe znile").

У Німеччині закріплено поняття «цільове житло» – фінансово доступне житло, яке тимчасово субсидується державою ("Sotsialnoe znile").

Соціальне житло у Франції має назву «житло з помірною орендною платою» ("Sotsialnoe znile").

У Данії «суспільне житло» – житло, яке розподілено між трьома категоріями громадян, що потребують допомоги: соціальне житло сімейного типу, соціальне житло для людей поважного віку та соціальне житло для молоді ("Sotsialnoe znile").

Термін «державне житло» використовують у Сполучених Штатах Америки. Користуються таким житлом сім'ї з низькими доходами та люди поважного віку ("Sotsialnoe znile").

«Доступне житло» національне законодавство Сербії визначило як житло, яке надають за підтримки держави, відповідно до соціальної житлової стратегії в межах окремих житлових програм, окремих домогосподарств, які не мають можливості для придбання житла на ринкових умовах ("Sotsialnoe znile").

Законодавство Фінляндії термін «соціальне житло» визначає як субсидовані державою житлові приміщення з регульованою орендною платою ("Sotsialnoe znile").

У законодавстві Чеської Республіки відсутнє визначення терміну «соціальне житло», проте існує визначення житла для людей, які не в змозі придбати його собі на вільному ринку, субсидоване орендне житло, призначене окремим цільовим групам ("Sotsialnoe znile").

Житловий фонд соціального призначення Таджикистану сукупністю будівель державного житлового фонду на підставі угоди про соціальну оренду ("Sotsialnoe znile").

В Іспанії, Греції та на Кіпрі доступне житло надають за державної підтримки, як здешевлене, що надходить у продаж для окремих соціальних категорій громадян ("Sotsialnoe znile").

Чимало країн, упроваджуючи житлову політику, для забезпечення громадян житлом створюють житлові кооперативи, які є однією з форм державно-приватного партнерства, і для яких характерне сумісне володіння соціальними об'єктами з метою оптимізації вартості їх

будівництва та подальшого обслуговування. Найпоширеніші форми кооперативного житлового фонду існують в Австрії, Данії, Нідерландах та Німеччині ("Sotsialnoe znile").

Законодавство України також визначає поняття соціального та доступного житла. Соціальне житло – це житло всіх форм власності із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк ("Zakon Ukrainy", 2008). Доступне житло – збудовані будинки та квартири й ті, що будуються за державної підтримки ("Zakon Ukrainy", 2008).

За даними Європейської Федерації власниками соціального житла в Європейському Союзі є національні та місцеві органи влади, державні компанії, неприбуткові асоціації та кооперативи, благодійні установи, приватні комерційні забудовники й інвестори.

Структура форм користування житлом у деяких країнах світу ("Sotsialnoe znile"):

Країна	Приватний житловий фонд, %	Приватне орендне житло, %	Різні форми соціального або доступного житла, %
Австрія	56	17	27
Азербайджан	88	17	23
Албанія	100		
Арменія	95	1	4
Білорусія	77	2	21
Бельгія	68	25	7
Болгарія	96	0	4
Великобританія	66	16	18
Угорщина	92	3	4
Німеччина	42	53	5
Греція	74	20	6
Грузія	95		5
Данія	46	20	34
Ірландія	79	12	9
Іспанія	85	11	4
Італія	69	14	17
Казахстан	97		3
Канада	69	25	6
Кіпр	68	14	18
Киргизстан	97		3
Латвія	85	14	1
Литва	97		3
Люксембург	70	27	3
Мальта	75	16	8
Молдова	97		3
Нідерланди	58	10	32
Польща	64		36
Португалія	75	18	7
Росія	86	10	14
Румунія	96	1	3
Сербія	87	11	2
Словаччина	83	3	14
США	65	32	3
Таджикистан	93		7
Туреччина	68		32
Узбекистан	98		2

Україна	93	2	5
Фінляндія	65	17	18
Франція	57	22	31
Хорватія	89	7	4
Чехія	56	22	22
Швейцарія	37	49	14
Швеція	44	35	21
Естонія	82	8	9

Очевидно, що житлові політики різних країн є досить диверсифікованими й мають різні підходи до формування структури власності та, відповідно, користування житловими фондами. У багатьох країнах світу переважає приватна форма користування житлом. Слід зазначити, що в країнах Центральної та Східної Європи дійсний показник кількості приватного житлового фонду було досягнуто шляхом проведення широких програм приватизації житлового фонду. Ця ситуація, з одного боку, сприяє становленню та вихованню відповідального власника житлового фонду, а з іншого – призводить до зменшення кількості житлового фонду соціального призначення, що є в управлінні держави чи муніципалітету для забезпечення житлових умов соціально незахищених верств населення. Принципи й законодавчо врегульовані процеси приватизації житлового фонду не завжди відповідають соціально-справедливим та економічно обґрунтованим підходам.

Причому неправильним буде твердження, що в усіх державах з високою часткою приватного житла низький рівень соціальної підтримки громадян в доступному житлі, оскільки деякі країни, впроваджуючи практику вільного розвитку житлового сектора на ринкових умовах, у своїх політиках передбачають різні види цільових підтримок окремих соціальних категорій громадян.

Майже всі країни світу приймають і реалізують житлові програми для громадян, які потребують соціального захисту, та відповідно до національного законодавства мають право на таку підтримку. Держави формують житлові політики з урахуванням сформованих потреб в житлі, економічних можливостей і соціально культурних чи історичних аспектів. Активну участь у реалізації житлових політик відіграють муніципалітети, а в деяких країнах на них покладено основну роль у забезпеченні громадян доступним житлом. Як правило, у країнах чи окремих муніципалітетах створюють уповноважені установи, на яких покладено функції з реалізації житлових програм. Ці установи ведуть облік громадян, які мають право на житлову допомогу, облік самого житла соціального призначення, за необхідності здійснюють залучення фінансування на житлові проекти та безпосередньо реалізують державні чи муніципальні житлові програми.

Чимало країн мають програми з підтримки придбання житла у власність шляхом субсидування частини іпотечних платежів (Великобританія, Польща, Словаччина). У Сполучених Штатах Америки надають державні гарантії за іпотечними кредитами окремим категоріям громадян, що дає можливість банкам знизити перший внесок у процесі надання іпотечного кредиту. Деякі країни світу надають житло на праві користування без застосування поняття оренди та без набуття права власності ("Sotsialnoe znile").

Доцільно розглянути декілька прикладів реалізації цільових житлових програм у різних країнах.

У Польщі діє низка житлових програм, за якими передбачено як набуття права власності на житло, так і користування житлом на умовах пільгової оренди. Програма «Житло для молоді» є програмою допомоги держави у придбанні першого житла для молоді як дофінансування коштів з державного бюджету для молодих людей, які мають намір придбати першу житлову нерухомість, використовуючи механізм іпотечного кредитування. Інша програма, яку реалізують у Польщі, має назву «Помешкання плюс» – призначена для всіх категорій громадян республіки, але насамперед для багатодітних сімей і громадян, які не мають можливості подати заявку на іпотечний кредит на ринкових умовах, проте можуть дозволити собі оренду. Це державна програма, яка, зокрема передбачає будівництво доступного за ціною соціального житла та здачу його в оренду особам, які його потребують ("Sotsialnoe znile").

Програми підтримки соціального житла досить розвинені у Фінляндії. Сформована державна житлова політика є багатогранною та направлена на задоволення житлових питань різних категорій громадян, реалізовується через спеціально створені державні установи. Центр фінансування й розвитку житлового будівництва Фінляндії (Housing Finance and Development Centre of Finland) реалізовує державні житлові програми, які полягають у наданні пільгових позик і субсидій. Парламент кожного року визначає кількість доступних кредитів, після чого Уряд країни затверджує бюджетування відповідних послуг, що надаються установою. Основним завданням установи є управління та моніторинг використання житлового фонду, що

фінансується державою. Municipality Finance PLS є кредитною установою, яка спеціалізується на фінансуванні будівництва соціального житла за муніципальними програмами. A-Kruunu Oyj – державна будівельна компанія, яка щороку будує близько 400 житлових помешкань за досить низькою вартістю. Загалом система соціального житла Фінляндії має два види: житло з правом часткового володіння та житло з правом проживання ("Sotsialnoe znile").

У Литві діє державна програма з надання державних гарантій у межах іпотечних позик для окремих громадян. Altum – єдина державна фінансова установа Литви, що надає допомогу в усіх сферах, які позначені державою як важливі для розвитку, та регулюється окремим законом. Програми надання гарантій у процесі отримання іпотечних кредитів дозволяє зменшити перший внесок під час оформлення кредиту. Отримати державну гарантію можуть молоді фахівці, які мають середню або вищу освіту та сім'ї з дітьми ("Sotsialnoe znile").

Житлова політика Великобританії полягає у наданні соціальної здешевленої оренди для громадян, у яких соціальне житло є єдиним місцем проживання. Орендодавцем такого соціального житла може бути орган місцевого самоврядування або інша уповноважена на це державна організація. Вартість оренди не може перевищувати 80 % від ринкової вартості оренди житла у відповідній місцевості. Муніципалітети обирають орендарів соціального житла з осіб, які мають найменші доходи, не мають житла, й ті, що втратили роботу, мають інвалідність чи захворювання або громадяни, проживання яких у відповідному регіоні викликано реальною потребою чи проходженням військової служби. У Великобританії також реалізується національна програма доступного житла, основною метою якої є збільшення кількості недорогого житла на ринку, яке може бути проданим з використанням механізму державних гарантій у межах іпотечних програм або зданим в оренду за зниженою вартістю окремим, визначеним законодавством, соціально незахищеним категоріям громадян. Основною інституцією, яка реалізує програми соціального й доступного житла у Великобританії є Homes & Communities Agency – національна житлова агенція, яка є інструментом реалізації політики зі збільшення пропозицій доступного житла на ринку, і є регулятором усіх компаній, що займаються забезпеченням житлом населення. Загалом соціальну житлову політику Великобританії вважають достатньо збалансованою, зі значною кількістю пільгових житлових програм і досить великими обсягами їх фінансування ("Sotsialnoe znile").

Житлові програми в Україні спрямовані на забезпечення житлом багатьох категорій

громадян, зокрема молоді, багатодітних сімей, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників, поліцейських, дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, інших, які, відповідно до законодавств, перебувають на обліку громадян, що потребують покращення житлових умов через недостатню житлову площу, що ними використовується. Загалом станом на 2015 рік (надалі статистичні дані не ведуться) на обліку таких громадян перебувало 657 тисяч ("Kvartyrnyi oblik"). Програми, які передбачають пільгову іпотеку або лізинг реалізуються Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву та Державною іпотечною установою. Органи місцевого самоврядування уповноважені забезпечувати громадян соціальним, безкоштовним житлом. Деякі центральні органи виконавчої влади здійснюють безпосереднє будівництво або придбання житла для своїх працівників, як службового або штатно-посадового житла. Чимало програм мають визначені нормативними документами цілі та задачі, які майже ніколи не досягаються через обмежений рівень їх фінансування (Kucherenko, 2019). Прогалини в законодавстві, яке регулює порядок надання соціального, службового чи штатно-посадового житла дозволяє змінювати статус наданого в користування житла для наступної приватизації. Єдиний реєстр громадян, які скористалися державною житловою допомогою, відсутній. Усе це дає можливість певним спекуляціям та не сприяє формуванню достатньої кількості соціального чи службового житла відповідно до потреби. Велика кількість житлових програм з низьким рівнем їх практичної реалізації по суті вводять в оману громадян щодо можливості отримання державної допомоги в забезпеченні житлом, а державна житлова політика загалом має популістичний характер.

У процесі реалізації будь-якої державної політики, особливо житлової, державам слід дуже відповідально ставитися до виконання взятих на себе зобов'язань.

Обов'язок держави поділено на три категорії:

1. Обов'язок поважати, а саме – утримуватися від прямого чи непрямого втручання в здійснення права на достатнє житло.

2. Обов'язок захищати – потребує від держави запобігати втручанням третіх осіб у здійснення права на достатнє житло.

3. Обов'язок здійснювати – потребує від держави прийняття відповідних законодавчих, адміністративних, бюджетних, судових та інших заходів для забезпечення повної реалізації права на достатнє житло ("Pravo na dostatochnoe znilishche").

У Конституціях багатьох країн світу прямо зазначено право на достатнє житло або про

загальну відповідальність держави із забезпечення громадян достатнім житлом. Україна не є винятком. Так, відповідно до ст. 47 Конституції України, кожному громадянину гарантоване право на житло, держава бере на себе зобов'язання створити умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Держава та органи місцевого самоврядування беруть на себе зобов'язання надати житло безкоштовно або за доступну плату громадянам, які потребують соціального захисту. Конституція гарантує, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла, інакше як на підставі закону або рішення суду. Причому Основний Закон України не містить зобов'язань держави надати житло для всіх у власність, як це трактує або розуміє переважна більшість громадян. Тракткування права на житло в розумінні суспільства пов'язане з ментально-історичними аспектами реалізації радянської житлової політики, і не безпідставно. Ми маємо чинний житловий Кодекс Української РСР, прийнятий ще 1983 року, який сповідує ленінські ідеї побудови комуністичного суспільства та реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового будівництва, яка не відповідає сьогоднішнім економічним можливостям держави. Справедливо зазначити, що й радянська система забезпечення житлом громадян, яка частково працює і нині, не передбачає безкоштовного надання житла у власність. Але розпочатий процес приватизації житлового фонду у 90-х роках, який триває і нині, повністю змінює філософію права на житло, надаючи право володіти. Чинне законодавство, окрім широких прав громадян на житло та обов'язку держави з його надання, майже не містить законодавчо врегульованих обов'язків громадян у сфері житлового господарства. Такий дисбаланс прав й обов'язків, стримує реалізацію програм соціального житла та не спонукає до виховання, установлення психології відповідального користувача житлом і послугами, які з цим пов'язані.

З метою виконання зобов'язань, заявлених у складі Цілей сталого розвитку та Нової програми розвитку міст, кожна держава повинна розробити та впроваджувати житлову стратегію, яка базується на правах людини (Khrystova, 2019).

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав ЄК ООН чітко окреслює чільне місце цього обов'язку у зв'язку з правом на достатнє житло.

Слід чітко розрізняти поняття «житлова стратегія» та «житлова політика». Житлова політика містить комплекс програм, спрямованих на розв'язання наявних проблем у сфері житла, зокрема, пов'язаних з розв'язанням питання забезпечення житлом безхатченків, форму-

ванням фонду соціального житла та доступу до житла приватного сектора. Іноді в деяких країнах реалізація соціальних житлових програм покладена на окреме, одне відомство чи орган влади, а іноді їх реалізація здійснюється на різних рівнях.

Така різновекторність державної житлової політики України без збалансування прав та обов'язків громадян й обґрунтованих соціально-справедливих зобов'язань держави призводить до того, що значна маса населення вказує на незадовільний стан їхніх житлових умов як щодо доступності, так і щодо безпеки, достатності й адекватності (Cherenko, 2018). Законодавчо закріплений інститут соціального житла в країні не сформовано достатнім чином, методи його розподілу не прозорі, а доступний для малозабезпечених верств населення ринок орендного житла відсутній взагалі (Fedoriv, & Lomonosova, 2019).

Наукова новизна

Досягнення сталого розвитку в галузі доступу до гідного, достатнього й адекватного житла потребує зусиль на рівні державної влади та регіональних влад, спрямованих на розробку сучасної житлової стратегії.

Державна стратегія має дозволити отримати низку критично важливих результатів зміни парадигми в баченні та практичній реалізації житлової політики як складової національних політик, які передбачають перелік узгоджених дій, спрямованих на визначення проблеми, планування заходів впливу на її вирішення та моніторингу досягнутих результатів.

Житлова стратегія має ширше значення, ніж житлова політика та житлові програми, й базується на концепції суспільних трансформацій, які слід враховувати з плином часу. У межах стратегії відбувається синхронізація низки нормативно-правових актів політик і рішень, спрямованих на задоволення потреб у сфері житла. Метою стратегії має стати не лише забезпечення житлом, а й усунення нерівностей в наявних системах.

Висновки

Враховуючи Євроінтеграційний курс України, закріплений в Конституції, який зобов'язує нашу державу до приведення як законодавства, так і стандартів життя держави у відповідність до європейських, гостро постала потреба в переосмисленні філософсько-правового змісту житлової політики нашої держави.

Державна житлова політика України керується концепцією, затвердженою 1995 року, і мала б стати своєрідним дороговказом для реформування державної житлової політики від

соціалістичних принципів до принципів, пов'язаних з ринковими умовами розвитку держави. Аналіз директивних нормативно-правових актів, державних і регіональних програмних документів доводить, що попри прийняття органами влади всіх рівнів окремих актів, декларацій і програм, житлова політика української держави не системна, не цілісна, не сприяє сталому розвитку галузі житлового господарства. Цю проблему не можливо розв'язати шляхом прийняття локальних змін у законодавстві чи розробкою додаткових житлових програм. Важливим є переосмислення проблеми на рівні філософії права та врахування світоглядних, гносеологічних, онтологічних, антропологічних питань, докорінного переосмислення на філософському рівні житлової політики держави, корекції та зміни її парадигми, ревізії її дискурсу.

Враховуючи актуальність питання реформування державної житлової політики в Україні, під впливом змін у суспільній свідомості, а також підтримуючи зусилля держави щодо імплементації Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року, вважаю доцільним почати загальнонаціональний діалог з питання необхідності визначення керівних принципів з підготовки, напрацювання та затвердження нової житлової стратегії.

Керівними принципами є встановлені правила, положення, норми й стандарти, що регулюють певну сферу суспільних відносин або окрему галузь. Таким чином, керівними принци-

пами підготовки житлової стратегії пропонують вважати стандарти планування, реалізації та моніторингу систем проєктів, послуг чи діяльності у сфері захисту житлових прав громадян як сталого механізму реалізації житлової політики держави. У процесі визначення проблем в галузі, слід враховувати історичні, соціологічні, культурні, економічні та правові аспекти. Розробка механізмів забезпечення житлових прав громадян має відбуватися з врахуванням принципів і стандартів, взятих державою на себе під час імплементації міжнародних норм права, а впроваджувана державна житлова політика має керуватися головним принципом – «нікого не залишити осторонь», але при цьому слід уникати формування обов'язку держави щодо надання житла всім категоріям громадян на безоплатній основі у свідомості суспільства. Моніторинг результатів впроваджуваної державної житлової політики має відбуватися на всеохоплюючому та ефективному аналізі зібраних даних ("Natsionalnyi obzor", 2013). Житлова стратегія має базуватися на основоположних компонентах забезпечення сталого розвитку, а саме: створенні, обслуговуванні та використанні житлового фонду, енергоефективності та охороні довкілля, доступності житла та соціальному захисті.

Застосування зазначених керівних принципів під час напрацювання стратегії державної житлової політики та її послідовне практичне впровадження наблизять нашу державу до досягнення Цілей сталого розвитку.

REFERENCES

- Chelak, O.P. (2016). Rehionalna polityka v umovakh staloho rozvytku [Regional policy in the context of sustainable development]. *Hrani, Grani*, 19(8), 118-123. doi: <https://doi.org/10.15421/171660> [in Ukrainian].
- Cherenko, L.M. (2018). Zhytlovi umovy naselennia i vybir priorityetnykh napriamiv zhytlovoi polityky [Housing conditions of the population and the choice of priority areas of housing policy]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, Demography and social economy*, 1(32), 126-139. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126> [in Ukrainian].
- Deklaratsiia sotsialnogo progressa i razvitiia: ot 11 dekab. 1969 g. No. 2542 (XXIV) [Declaration of Social Progress and Development from December 11, 1969, No. 2542 (XXIV)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116#Text [in Russian].
- Drozdov, D. (2020). Miski ahlomeratsii ta instrumenty staloho rozvytku hromad u zakonodavstvi Frantsii ta Ukrainy [Sustainable development goals as strategic directions of Ukraine's]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, Theory and practice of public administration and local self-government*, 69(2). doi: <https://doi.org/10.34213/tp.20.02.30> [in Ukrainian].
- Fedoriv, P., & Lomonosova, N. (2019). *Derzhavna zhytlova polityka v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy reformuvannia [Consolidation of the international order in ensuring the sustainable development of mankind]*. Kyiv: Analit. tsentr CEDOS [in Ukrainian].
- Fesenko, M. (2020). Konsolidatsiia mizhnarodnoho poriadku u zabezpechenni staloho rozvytku liudstva [Consolidation of the international order in ensuring the sustainable development of mankind]. *Zovnishni spravy, Foreign affairs*, 3. doi: 10.46493/2663-2675-2020-3-1 [in Ukrainian].
- Hlobalni tsili staloho rozvytku [Global goals of sustainable development]. (n.d.). *www.ua.undp.org*. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [in Ukrainian].
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.
- Khrystova, H.O. (2019). Doktryna pozytyvnykh zoboviazan derzhavy u sferi prav liudyny: osnovni aspekty rozuminnia [The doctrine of positive obligations of the state in the field of human rights: basic aspects of understanding]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 100-118. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-06-100> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyt prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

- Kucherenko, O.Yu. (2019). Stratehii i rezultaty derzhavnoi zhytlovoi polityky v Ukraini [Strategies and results of the state housing policy in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, 3, vol. 30(69), 109-118. doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/19> [in Ukrainian].
- Kvartyrnyi oblik ta kil'kist nadanykh kvartyr v Ukraini [Apartment accounting and the number of apartments provided in Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.org*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publj'itlo_u.htm [in Ukrainian].
- Natsionalnyi obzor znilishchnogo khoziaystva i zemlepolzovaniia: Ukraina [National Survey on Housing and Land Management: Ukraine]. (2013). (n.d.). *www.unece.org*. Niu-York; ZNeneva. Retrieved from https://www.unece.org/CP_Ukraine_ECE.HBP.176.ru.pdf [in Russian].
- Nova prohrama rozvytku mist [New urban development program]. (n.d.). *uploads.habitat3.org*. Retrieved from <http://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].
- Pravo na dostatochnoe znilishche [The right to adequate housing]. (n.d.). *www.ohchr.org*. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/FS21_rev_1_Housing_ru [in Russian].
- Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context, Miloon Kothari: addendum: mission to South Africa. (2009). (n.d.). *www.refworld.org.ru*. Retrieved from <https://www.refworld.org.ru/country,,,ZAF,,47ebb9292,0.html>.
- Selevko, V.B. (2019). Pravove vyznachennia poniattia "hidne zhytlo" [Legal definition of "decent housing"]. *Humanitarnyi chasopys, Humanities magazine*, 3, 89-98. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2019.3.09> [in Ukrainian].
- Sotsialnoe znile v regione EEK OON [Social housing in the UNECE region]. (n.d.). *www.unece.org*. Retrieved from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region.rus.pdf [in Russian].
- Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina [Sustainable Development Goals: Ukraine]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TsiliStalogoRozvitku> [in Ukrainian].
- Tsili staloho rozvytku: Ukraina-2019 [Sustainable Development Goals: Ukraine-2019]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/ukr/st_rozv/publ/SDGs-MonitoringReport_v08_24.09.2019.pdf [in Ukrainian].
- World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. (n.d.). *population.un.org*. Retrieved from <https://population.un.org/wup/>.
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny:mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia vplyvu svitovoi finansovoi kryzy na rozvytok budivelnoi haluzi ta zhytloвого budivnytstva": vid 25 hrud. 2008 r. No. 800-VI. [Law of Ukraine "On the prevention of the impact of the global financial crisis on the development of the construction industry and housing" from December 25, 2008, No. 800-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zhytlovyi fond sotsialnoho pryznachennia": vid 12 sich. 2006 r. No. 3334-IV [Law of Ukraine "On social housing" from January 12, 2006, No. 3334-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> [in Ukrainian].
- Zhytlovyi fond Ukrainy [Housing stock of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- ZNenevskaia Khartiia OON ob ustoychivom znilishchnom khoziaystve [UN Geneva Charter on Sustainable Housing]. (n.d.). *unece.org/charter*. Retrieved from https://unece.org/charter/RUS_Geneva_UN_Charter [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Челак О. Р. Регіональна політика в умовах сталого розвитку. *Грані*. 2016. № 19(8). С. 118–123. doi: <https://doi.org/10.15421/171660>.
- Черенько Л. М. Житлові умови населення і вибір пріоритетних напрямів житлової політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1 (32). С. 126–139. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126>.
- Декларация социального прогресса и развития : резолюция Генеральной Ассамблеи от 11 декаб. 1969 г. № 2542 (XXIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116#Text.
- Дроздов Д. Міські агломерації та інструменти сталого розвитку громад у законодавстві Франції та України. *Теорія та практика державного управління*. 2020. № 69. Т. 2. doi: <https://doi.org/10.34213/tp.20.02.30>.
- Федорів П., Ломоносова Н. Державна житлова політика в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. Київ : Аналіт. центр CEDOS, 2019. 139 с.
- Фесенко М. Консолідація міжнародного порядку у забезпеченні сталого розвитку людства. *Зовнішні справи*. 2020. № 3. doi: [10.46493/2663-2675-2020-3-1](https://doi.org/10.46493/2663-2675-2020-3-1).
- Глобальні цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.
- Христова Г. О. Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: основні аспекти розуміння. *Право України*. 2019. № 6. С. 100–118. doi: <https://doi.org/10.33498/loiu-2019-06-100>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.

- Кучеренко О. Ю. Стратегії й результати державної житлової політики в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 3. Т. 30 (69). С. 109–118. (Серія «Державне управління»). doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/19>.
- Квартирний облік та кількість наданих квартир в Україні. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publjitlo_u.htm.
- Национальный обзор жилищного хозяйства и землепользования: Украина. Нью-Йорк; Женева, 2013. URL: https://www.unece.org/CP_Ukraine_ECE.HBP.176.ru.pdf.
- Нова програма розвитку міст. URL: <http://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Ukrainian.pdf>.
- Право на достаточное жилище. URL: https://www.ohchr.org/Documents/FS21_rev_1_Housing_ru.
- Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context, Miloon Kothari: addendum: mission to South Africa. 2009. URL: <https://www.refworld.org/rw/country,,,ZAF,,47ebb9292,0.html>.
- Селевко В. Б. Правове визначення поняття «гідне житло». *Гуманітарний часопис*. 2019. № 3. С. 89–98. doi: <https://doi.org/10.32620/gch.2019.3.09>.
- Социальное жилье в регионе ЕЭК ООН. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/Social_Housing_in_UNECE_region.rus.pdf.
- Цілі сталого розвитку: Україна-2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/ukr/st_rozvp/publ/SDGs-MonitoringReport_v08_24.09.2019.pdf.
- Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>.
- World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. URL: <https://population.un.org/wup/>.
- Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва: Закон України від 25 груд. 2008 р. № 800-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text>.
- Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січ. 2006 р. № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>.
- Житловий фонд України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Женевская Хартия ООН об устойчивом жилищном хозяйстве. URL: https://unece.org/charter/RUS_Geneva_UN_Charter.

Стаття надійшла до редколегії 09.07.2020

Komnatnyi S. – Ph.D in Pedagogy, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Philosophical and Legal Problems of Formation of the Right to Housing in the context of Integration International Rules of Law into National Legislation

*The purpose of the study is to make proposals as for the need to develop guidelines for housing strategy as the main plan for modernisation and practical implementation of modern socio-economic state housing policy, which has to be based on the right to housing, while necessarily establishing philosophy of responsible users. **Methodology.** The methodological tools have been selected taking into account the purpose, specifics of the subject matter and object of research, through a systematic comparative legal analysis of international housing legislation, study of the effectiveness of implemented housing policies and modeling guidelines, taking into account historical, economic and legal aspects. **Scientific novelty.** It has been substantiated that the main challenge on the way to ensuring the availability of housing is the lack of strategic directions of housing policy, the imbalance of rights and responsibilities in the field of housing, the lack of psychological perception of the rights and responsibilities of all housing policy participants. **Conclusions.** International organisations in their acts define the problem of providing citizens with housing as a global problem of mankind and call on states to develop housing strategies aimed at implementing housing policies, which will address the issue of providing decent housing for all. In Ukraine, housing policy is formed mainly on the basis of legislation from the socialist period, and the housing strategy adopted during the independence of the state has not been actually implemented in either legal or applied sense. Therefore, there is a need to determine the guidelines that should be formed on the basis of generally accepted, norms and principles of international law, including the ones implemented in Ukraine, and the public housing policy formed on the basis of an updated strategy, has to take into account the best practices of developed countries, and ultimately has to reach goals – housing has to be affordable, decent and sufficient for all categories of citizens. Citizens' housing rights and the responsibilities of the state have to be balanced, transparent and socially and economically sound.*

Keywords: housing strategy; housing policy; sufficient housing; affordable housing; decent housing; housing programs; housing rights.

Кравченко І. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових наук загальноуніверситетських кафедр Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

Проблеми правового регулювання відеоспостереження та інших заходів контролю за найманими працівниками

На підставі аналізу норм національного та європейського законодавства, практики Європейського суду з прав людини та національної судової практики надано правову характеристику понять «приватне життя», «допустимі межі обмеження прав і свобод працівників під час здійснення роботодавцем контролю із застосуванням технічних засобів і способів за виконанням ними трудових функцій». Вивчено питання можливості нормативного закріплення поняття «приватне життя» та визначення можливих обмежень прав і свобод працівників. **Метою** статті є встановлення можливості застосування в Україні до трудових правовідносин практики ЄСПЛ щодо забезпечення права на приватне життя. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що питання правомірності контролю роботодавця за працівником з використанням технічних засобів комплексно досліджено з огляду на їх види, вимоги законодавства, включно з практикою ЄСПЛ, і національну судову практику. **Предметом** дослідження обґрунтовано потребу нормативного закріплення в законодавстві України можливих меж обмеження прав працівників, наприклад, втручання хазяйської (дисциплінарної) влади роботодавця у сферу їх приватної автономії. **Висновки.** Ефективний захист права працівників на приватне життя, приватності особистої зони під час виконання ними трудових функцій не є можливим без його нормативного регулювання з використанням практики ЄСПЛ.

Ключові слова: роботодавець; найманий працівник; трудовий договір; таємниця листування; відеоспостереження за працівником; право доступу до інформації працівника; контроль особистої кореспонденції працівника роботодавцем; захист прав і свобод людини та громадянина; захист персональних даних; приховане фільтрування; правомірне обмеження прав і свобод громадян.

Вступ

У частині 1 розділу I, опублікованого ще 1949 року роману-антиутопії Джорджа Орвелла «1984» (англ. *Nineteen Eighty-Four*), який в умовах сьогодення вважається пророчим, йшлося: «На кожному майданчику зі стіни дивилася все та сама особа. Портрет був виконаний так, що, куди б ти не став, очі тебе не відпускали. СТАРШИЙ БРАТ ДИВИТЬСЯ НА ТЕБЕ – свідчив підпис». Після виходу в друк цього роману ім'я його головного персонажа «Старший Брат» (англ. *Big Brother*) – одноосібного лідера держави Океанія та партії «Ангсоцу» – стало загальним ім'ям для держави та державних органів, перш за все, правоохоронних, що забезпечують її безпеку і які прагнуть встановити тотальне стеження та/або контроль над її населенням (Oruell, 2003).

Технічна можливість зняття інформації з транспортних телекомунікаційних й електронних інформаційних мереж, публічні та приховані відеоспостереження і прослуховування, контроль за електронним листуванням і спілкуванням осіб в соціальних мережах, з огляду на забезпечення державної і суспільної безпеки стає невід'ємною частиною сучасного життя. Контроль, завдяки спеціальним засобам, здійснюється на закритих об'єктах, у сховищах і навколо них, у житлових кварталах, на розважальних і спортивних об'єктах, в офісних і торговельних приміщеннях, на підприємствах, в організаціях й установах тощо.

Застосування цих засобів дозволяє розв'язати безліч суспільних і життєвих проблем, фіксувати (документувати) події та/або діяння осіб, контролювати ситуацію та/або запобігати подіям, що призводять до негативних наслідків.

Проблема розширення сфер застосування таких спеціальних засобів особливо гостро постала з огляду на антитерористичні й протиепідемічні заходи ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2020), які не можливо уявити без всеосяжного контролю за всім населенням держави та/або його окремих верств, практично в усіх сферах суспільного, а, подекуди, й особистого життя. Варто також зауважити, що в межах забезпечення принципів відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумови утвердження демократії участі (Nesterovych, 2016; Fedorenko&Nesterovych, 2019) чим більше розширюватимуться межі відкритості публічного простору, зокрема такого, який безпосередньо не пов'язаний з державним сектором. Тож стрімкий технологічний прогрес і розвиток цифрових технологій, поява нових форм і розвиток трудових відносин, а також життєво небезпечні явища та загрози для суспільства неминуче призводять до появи й нових викликів для прав людини, зокрема й трудових, адже правове регулювання, як правило, стосується вже наявних відносин і не розраховане на появу його нових форм у швидкозмінних сучасних соціальних процесах.

Деякі аспекти зазначеної проблеми ставали предметом дослідження вчених-фахівців різних галузей права. Так, питання порушення роботодавцями права на повагу до приватного життя працівників вивчали О. М. та О. В. Дроздови (Drozdov, & Drozdova, 2018), Н. Камінська (Kaminska, & Dzhuska, 2020; Kortukova, Kaminska, Dei, & Blahodarnyi, 2020), Д. Мельник, О. Попазова, Р. Тополевський та ін.; щодо гарантування безпеки персональних даних працівника – М. В. Бем, І. М. Городиський, І. Я. Кисельов, М. В. Різак, О. М. Родіоненко, Г. Саттон тощо; питання використання технічних засобів спостереження в трудових відносинах, перш за все, відеоспостереження на робочому місці та прослуховування працівників – М. М. Бурбика, І. М. Ваганова (Vahanova, 2016), О. Кривецький (Kryvetskyi, 2020), І. В. Шевчук та багато інших.

Проте, слід визнати, що комплексних досліджень щодо проблем із забезпечення права працівників на приватне життя й особисту зону в момент виконання ними трудових обов'язків, саме науковців-фахівців з трудового права бракує.

Мета і завдання дослідження

Враховуючи, що існує об'єктивна потреба в регламентації трудових правовідносин щодо контрольних повноважень роботодавця за виконанням найманими працівниками трудових обов'язків за допомогою відеокамер і не тільки під час забезпечення реалізації їх трудових прав і гарантій, включно з правом на особисту зону в момент виконання ними таких обов'язків, метою цієї статті є комплексний науковий аналіз теоретичних і практичних проблем та формулювання науково обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного та перспективного законодавства в зазначеній сфері права.

Виклад основного матеріалу

В умовах ринкової економіки роботодавці, і це природно, зацікавлені у відповідальному ставленні найманих працівників до своїх обов'язків: ефективного використання й збереження майна та ресурсів підприємства, організації чи установи; раціональне й максимально корисне використання ними робочого часу; забезпечення комерційної таємниці; дотримання правил з охорони праці; дотримання виробничих процесів і трудової дисципліни. З огляду на це керівники намагаються всеосяжніше контролювати найманий персонал у межах його робочого часу. Вважаючи, що приватного життя працівників на цей час не існує, роботодавці застосовують такі види контролю: відеоспостереження, зокрема приховане, інший збір особистих даних. Крім того, у зв'язку з введенням карантинних заходів, коли застосовуються нові види (форми) найманої праці та

з'являється можливість (необхідність) виконання трудових функцій поза «стаціонарними» робочими місцями працівників, такий контроль стає ще актуальнішим.

Водночас, хоч новітні технології й полегшують роботодавцю здійснювати контроль за працівниками, зокрема за їхнім приватним життям, постає правова проблема створення ефективного механізму гарантування та забезпечення прав працівників під час реалізації роботодавцем своїх контрольних функцій щодо визначення підстав, умов, мети та межі застосування засобів такого контролю, а, відтак, й обсягу, особливостей і підстав наявних обмежень гарантованих законодавством прав і свобод найманих працівників.

Так, М. В. Савчин визначає обмеження прав і свобод людини як втручання влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджено певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя тощо (Savchyn, 2018, p. 291).

Правовим підтвердженням зазначеного є положення статей 8–11, ратифікованою Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція), за якими здійснення прав особою не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та суспільного спокою, з метою запобігання злочинам, захисту здоров'я та моральності або захисту прав і свобод інших осіб ("Konventsiiaprozakhyst", 1950). Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конвенції кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. У такому разі маємо певний конфлікт між публічним і приватними інтересами, гармонійне поєднання яких у нормах чинного законодавства є одним із показників ефективності правотворчості (Nesterovych, 2006).

Право на зазначену приватність передбачено в Конституції України. Так, ч. 1 ст. 32 Конституції України містить загальне положення про захист особистого життя та заборону втручатися в нього, крім випадків, передбачених самою Конституцією, а відповідно до ч. 2 цієї статті не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Згідно зі ст. 31 безпосередньо врегульовано таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Водночас ст. 28 гарантує кожному право на повагу до його гідності й забороняє піддавати особу без її вільної згоди медичним

дослідам (зокрема медичне обстеження працівника на предмет його нетверезого стану, стану наркотичного або токсичного сп'яніння).

Враховуючи, що норми чинного трудового законодавства України (як спеціальні) не регламентують трудові відносини щодо контрольних повноважень роботодавця за виконанням найманими працівниками трудових обов'язків з використанням технічних засобів, слід керуватися загальними нормами. Так, вище означені конституційні права працівників конкретизовано положеннями ст. 270 (право на недоторканність особистого та сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції), ст. 301 (право на особисте життя та його таємницю), ст. 302 (право на інформацію) і ст. 307 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Відповідно до ст. 301 ЦК України працівник як фізична особа має право на особисте життя; самостійно визначає своє особисте життя та можливість ознайомлення з ним інших осіб; а обставини його особистого життя можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за згодою самого працівника. Згідно зі ст. 307 ЦК України працівник як фізична особа може бути знятий на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за його згодою; така згода припускається, якщо знімання відбувається відкрито на заходах публічного характеру, а таємне знімання без згоди цієї особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом. Крім того, зміст особистого немайнового права працівника становить його можливість вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері приватного життя (ст. 271 ЦК України) ("Tsyvilnykodeks", 2003).

У ч. 4 ст. 23 Закону України «Про інформацію» встановлено заборону на збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом ("Zakon Ukrainy", 1992). Причому, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, заборонено не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 1997).

Водночас І. М. Ваганова, досліджуючи питання застосування норм цивільного законодавства до зазначених трудових відносин, підтримувала позицію фахівців-цивілістів, що «приватне життя» є категорією, яка не може існувати в межах трудових правовідносин, бо основною метою встановлення систем контролю на місцях, де зосереджено майно роботодавця (значні матеріальні цінності) є фіксація фактів розкрадання як у робочий, так і не робочий час;

дій, які надалі можуть забезпечити власникові доказову базу у випадках спорів із контрагентами або особами, що вчинили корисливі правопорушення (Vaňanova, 2016, р. 42). З огляду на положення ст. 9 ЦК України, не можемо погодитися з такою позицією, оскільки, виконуючи трудові функції, працівник не втрачає гарантовані права і свободи людини, а, отже, і право на свою приватність ("Tsyvilnykodeks", 2003).

Тож у процесі реалізації таких керівних функцій своєї хазяйської (дисциплінарної) влади, роботодавець буде намагатися якомога більше контролювати працівників, застосовуючи доступні технічні можливості, причому, свідомо чи ні, обмежуючи їхні права, передбачені зазначеними нормами цивільного права (Lazor, 2011, р. 319-320). Тому, аби визначити межі такого втручання, і, як наслідок, обмеження зазначених прав працівника, потрібно визначитися з поняттям «особисте життя», бо тільки це і є тією межею, за якою вже не діє хазяйська (дисциплінарна) влада роботодавця, та, як вбачається, обмеженню підлягає реалізація права, а не саме право, як таке.

У національному законодавстві поняття «особисте життя» застосовується переважно як синонім поняття «приватне життя», або, поряд із сімейним життям, як частина приватного життя (ст. 15 Кримінального процесуального кодексу України), але його нормативне визначення відсутнє. Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, «особисте» – це те, що безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язано з нею ("Slovnuk ukrainskoi movy", 1970–1980, р. 778).

Водночас згідно з приписами ст. 9 Конституції України, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV норми міжнародного права є частиною національного законодавства та застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства, а суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Але визначення поняття «приватне життя» відсутнє і в європейському законодавстві, зокрема в рішенні Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у рішенні ЄСПЛ по справі «Пек проти Сполученого Королівства» зазначалося, що Конвенція не розкриває змісту терміна «приватне життя», оскільки описує його як «термін з широким значенням, який не піддається визначенню» ("Rishennia YeSPL", 2003). За словами Д. Віткаускаса, юриста Секретаріату ЄСПЛ, Європейський Суд не дає чіткого визначення поняття «приватного» життя, бо Суд зовсім свідомо

кількома особами, які працювали на роботодавця заявниці, крім того, зазначене відео використувалося у провадженнях з трудового спору, і вказані заходи могли зачіпати право заявниці на приватне життя у значенні п. 1 ст. 8 Конвенції. Водночас у цьому рішенні зазначалося, що в майбутньому конкурентні інтереси сторін цілком можуть бути оцінені по-іншому, з огляду на те, якою мірою втручання у приватне життя стане можливим завдяки новим, складнішим технологіям ("Rishennia YeSPL", 2010). Тому навіть ЄСПЛ визнає високу ймовірність перемоги «Старшого Брата» щодо легальності тотального спостереження надалі за найманими працівниками під час виконання ними трудових функцій.

Згідно зі ст. 7 Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року, передбачено, що персональні дані можна обробляти лише за умови, що: а) суб'єкт даних недвозначно надав свою згоду; б) обробка необхідна для виконання контракту; с) обробка потрібна для дотримання правового зобов'язання, яким зв'язаний контролер; d) обробка необхідна для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних; e) обробка необхідна для виконання завдання, здійснюваного в суспільних інтересах; f) обробка необхідна в цілях законних інтересів переслідуваних ("Dyrektyva Yevroparlamentu", 1995).

Тож, згідно з сучасною позицією ЄСПЛ, а відтак джерела права щодо регулювання трудових відносин в Україні, кожна людина має право на особисту зону, тобто на приватність, і в момент виконання трудових обов'язків (справа «Ганновер проти Німеччини» ("Rishennia YeSPL", 2004)).

Звичайно, найгостріше постає проблема законності відеоспостереження (англ. *videosurveillance*) – система передавання інформації з відеокamer, телевізійних камер на обмежену кількість моніторів та/або записувальних пристроїв за робочим місцем працівника. Відповідно до європейських стандартів відеоспостереження може здійснюватися, проте воно повинно відповідати певним вимогам: 1) систематичного позначення зони, де ведеться спостереження; 2) утворення незалежного органу на національному рівні для незалежного контролю щодо встановлення спостереження, а також зберігання та використання інформації про особу ("Europeancommission", 2007).

Значною мірою таке спостереження за працівниками врегульоване практикою ЄСПЛ. Показовим є Рішення ЄСПЛ у справі «Антовіч та Мірковіч проти Чорногорії», у якому зазначалося, що відеоспостереження за працівниками на робочому місці є значним втручанням у їхнє приватне життя і може бути виправдане лише за

умови відповідності закону, наявності легітимної цілі та необхідності в демократичному суспільстві. Суд зазначив, що університетські аудиторії також є робочим місцем викладачів. Серед їхніх обов'язків є не лише викладання матеріалу студентам, а і взаємодія з ними, розвиток взаємовідносин і побудова їхньої соціальної ідентичності. (§ 44) Суд нагадав, що відеоспостереження, приховане чи ні, є серйозним втручанням в приватне життя працівника (§ 55), додаючи, що національні суди не ставили питання поваги до приватного життя на перше місце, акцентуючи на інших чинниках. (§ 56) Зокрема, камери для спостереження можуть бути встановлені в офіційних чи бізнес-приміщеннях з метою убезпечення людей чи майна, чи захисту конфіденційних даних. Суд зазначає, що в цьому випадку такі заходи вжиті не лише з метою захисту чи безпеки, а й з метою нагляду за викладанням. Звідси випливає, що така ціль, як спостереження за викладацьким процесом, не передбачена законом (§ 59). Тому ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції та зобов'язав уряд відшкодувати заявникам моральну шкоду ("RishenniaYeSPL", 2017).

Тож, як бачимо, визначальним фактором можливого відеоспостереження за працівником можна вважати розміщення камер у суспільних (громадських) місцях для панорамної фіксації загальної обстановки в приміщенні (від терміну «суспільство» – сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими способом виробництва матеріальних і духовних благ ("Slovnykukrainskoimovu", 1970–1980, р. 859)). Проте, згідно зі ст. 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22 вересня 2005 року № 2899-IV, громадське місце – частина/ни будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, зокрема під'їзди, а також підземні переходи, стадіони ("Zakon Ukrainy", 2005).

Відповідно до ст. 307 ЦК України положення нібито стосується лише фіксації особи на відеоплівку. Але, зважаючи на стрімкий розвиток технологій, це здається анахронізмом, і, швидше, винятком, ніж правилом. На сьогодні застосовують засоби, що дозволяють фіксацію інформації, її зберігання та обробку з використанням цифрових технологій. На нашу думку, положення цієї статті мають поширюватися і на цифровий запис, хоча не виключається її викладення в новій редакції ("Tsyvilnykodeks", 2003).

Окремим питанням можна вважати відеоспостереження без здійснення запису (хоча, звичайно, обмежено можливості роботодавця щодо доказувального аспекту). Вбачається, що

фіксація працівника (на відеоплівку та/або цифровий носій) не здійснюється, обробка його персональних даних не відбувається згідно зі ст. 1 Закону № 2297-VI, тож право працівника на невтручання в особисте життя у зв'язку з обробкою персональних даних не порушується ("Zakon Ukrainy", 2010).

Вочевидь, під час зйомки до об'єктива камери потрапляє не лише майно, але й люди: фіксується їхній зовнішній вигляд, поведінка, те, з ким вони були та спілкувалися, де затримувалися тощо. Така інформація, як зазначалося, є конфіденційною.

На наше переконання, будь-яке фільмування (із записом чи без нього) має виключати технічну можливість спостереження за окремим працівником з максимально наближеної відстані (відеозйомка на робочому місці), а також в місцях особистого користування: приймання їжі, роздягальнях, туалетах тощо. Таке фільмування в окремих приміщеннях роботодавця є абсолютно неможливим. Звичайно, прямої заборони на це зазначені вище нормативні акти не передбачають, проте такі дії суперечитимуть нормам моралі, порушуватимуть особисту («інтимну» за визначенням ЄСПЛ) зону працівника та третіх осіб, ст. 297 (право на повагу до гідності та честі) ЦК України, ст. 301 (право на особисте життя та його таємницю) ЦК України та самої мети відеоспостереження ("Tsyvilnykodeks", 2003).

Окрім того, такий контроль за працівниками не може здійснюватися за умови дистанційної діяльності, якщо їхнім робочим місцем є власне житло, бо це прямо суперечить ст. 30 (недоторканність житла) та ст. 32 (втручання в сімейне життя) Конституції України. Зазначені види відеоспостереження, безумовно, є зазіханням на особисту зону працівника, а тому порушують його право на приватне (особисте) життя ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Тож фільмування на робочому місці – це, щонайменше, збирання, зберігання та використання інформації про особисте життя працівника, тобто персональні дані особи, що можуть становити недозволене втручання в її особисте життя, а щоб таке втручання було законним, воно повинно відбуватися за згодою конкретного працівника.

Згодою працівника відповідно до положення ст. 2 Закону № 2297-VI є: «згода суб'єкта персональних даних» – це добровільне волевиявлення фізичної особи щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди. Тобто відеоспостереження має здійснюватися за згодою працівника, бо підпадає під норми Закону № 2297-VI, в іншому випадку воно є незаконним.

Згода ж на відеоспостереження може бути: 1) ясно виражена (письмова) – пріоритетніша; 2) усна, яка є проблемнішою з огляду доказового аспекту; 3) мовчазна, коли впродовж роботи працівник бачить камери, але не заперечує. Як бачимо, перший спосіб найприйнятніший з огляду на положення ст. 29 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), які зобов'язують роботодавця до початку роботи за укладеним трудовим договором поінформувати працівника під розписку про умови його праці та вимоги на робочому місці, як і способи контролю щодо його виробничої діяльності. Хоча існує думка, що відеоспостереження не є умовою праці, а тому застосовувати у процесі його впровадження правила ст. 32 (зміна істотних умов праці) та/або ст. 29 КЗпП України не потрібно ("Kodekszakoni", 1971).

Хоча ЄСПЛ і вважає, що сама по собі установка й використання відеокamer не є порушенням ст. 8 Конвенції ("Rishennia YeSPL", 2003) та окреслює їхню значну роль у боротьбі зі злочинністю, проте зазначена позиція не є визначальною, бо, по-перше, перелік істотних умов праці, передбачених ч. 3 ст. 32 КЗпП України, не є вичерпним і може доповнюватися стосовно кожного конкретного випадку, а, по-друге, можливість спостереження може передбачатися положеннями про відеоспостереження у внутрішніх (локальних) актах, наприклад, правилами внутрішнього трудового розпорядку, який затверджується трудовими колективами за поданням роботодавця та виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) на основі типових правил, але в цьому випадку працівник має бути ознайомлений з ними під розпис. Як бачимо, зазначені акти мають містити положення про режим відеоспостереження, об'єкти й параметри контролю, захист персональних даних працівників у процесі використання систем фільмування, а саме: роз'яснення про мету відеоспостереження, спосіб його здійснення (наприклад, місце, де розташовані відеокamerи), а також порядок обробки, захисту, знищення, доступу до отриманих унаслідок зазначеної діяльності даних, термін їх зберігання. Крім того, згода на збір даних має передбачати спосіб отримання конфіденційної інформації працівника та застереження щодо неприпустимості деяких з них. Водночас установка роботодавцем прихованого відеоспостереження за працівниками є порушенням ст. 32 Конституції України, а також Закону № 2297-VI та може мати для його посадовців негативні наслідки.

В умовах сьогодення, хоча не так і стрімко, формується правова позиція Верховного Суду (далі – ВС) щодо права на приватне життя працівників і певних засобів та/або способів

контролю за робочим процесом, його робочим місцем та особисто за ними, відшкодування моральної шкоди.

Так, Ухвалою Касаційного цивільного суду ВС (далі – КЦС ВС) було відмовлено у відкритті провадження за касаційною скаргою на постанову Харківського апеляційного суду від 17 жовтня 2019 року по справі № 623/2637/18 за позовом колишньої продавчині до фізичної особи-підприємця про визнання незаконним аудіо- та відеоконтролю, і відшкодування моральної шкоди, після того, як позивачка дізналася, що в приміщенні торговельного павільйону, де вона працювала, було встановлено камери відеоспостереження та протягом усього робочого часу за нею здійснювалося аудіо- та відеоспостереження технічними засобами. За твердженням позивачки, попередження про такі умови праці вона не отримувала, згоду на здійснення фіксації свого особистого життя вона не надавала, не була обізнана і про те, що її трудова діяльність повністю фіксується за допомогою технічних засобів, та що без її відома дані записи перебуватимуть у володінні та розпорядженні відповідача-роботодавця. Суд першої інстанції в задоволенні позову відмовив, а суд апеляційної інстанції, залишивши це рішення без змін, і зазначивши, що відеоспостереження не було приховане, а, відтак, втручання в її приватне життя в розумінні положень Закону № 2297-VI та практики ЄСПЛ відсутнє ("Postanova Kharkivskoho", 2019).

В іншому випадку, КЦС ВС залишив без зміни Постанову Донецького апеляційного суду по цивільній справі 266/7343/18, якою скасовано рішення суду першої інстанції. Суть справи стосувалася фільмування виробничого процесу на залізничній ділянці у зв'язку зі збільшенням кількості випадків сходження з рейок вагонів й аварійних ситуацій через некоректні дії машиністів і помічників машиністів, зокрема й зі смертельним випадком. Колегія суддів не погодилася з доводами позивача-машиніста щодо недоцільності втручання роботодавця в особисте життя позивача, що полягає в технологічному фільмуванні процесу управління тепловозом на робочому місці, та дійшла висновку щодо недоцільності судом першої інстанції твердження про втручання відповідача в особисте життя позивача під час обробки його персональних даних, оскільки відеоспостереження за трудовим процесом машиніста тепловоза відповідає законодавству, є адекватним та не є надмірним щодо визначеної мети його обробки; дії відповідача вчинялися відповідно до закону, було досягнуто законної мети відеоспостереження, відеофіксація робочого місця є пропорційною переслідуванню цілям. Також було враховано згоду на обробку персональних даних під час прийому позивача на

роботу, стислий строк обробки відеоматеріалів, обмежену локацію відеоспостереження (кабіна тепловоза і докола тепловоза), відсутність жодних негативних наслідків для позивача, що мали б ознаки втручання в його особисте, приватне життя, а також відповідність встановленого роботодавцем заходу поставленим цілям відеоспостереження щодо завчасного упередження та реагування роботодавця на позаштатні ситуації, пов'язані з нещасними випадками на виробництві. Тож втручання в приватне життя заявника, що щільно пов'язане з його трудовою діяльністю, було необхідним для досягнення вище окреслених цілей відеоспостереження, а тому відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону № 2297-VI не було передбачено згоду суб'єкта персональних даних на обробку його даних згідно з деталізованою метою відеоспостереження, що є частиною реалізації трудових відносин і що не суперечить положенням трудового законодавства ("Postanova Kharkivskoho", 2019).

Як підсумок слід вважати рішення Великої палати ЄСПЛ у межах розгляду справи «Лопес Рібальда та інші проти Іспанії», яка стосувалася прихованого відеоспостереження за працівниками мережі супермаркетів, що призвело до звільнення тих, котрі, як виявилось, викрадали речі, та висловила позицію, у якій визначила перелік факторів, які мають ключове значення для встановлення балансу між правом працівників на повагу до їхнього приватного життя на робочому місці та правом роботодавця на здійснення відеоспостереження ("RishenniaYeSPL", 2019).

Суд визначив, що принципи, попередньо викладені в рішенні «Барбулеску проти Румунії», низка яких впливала з рішення «Кьопке проти Німеччини», що стосувалися аналогічних фактів, можуть бути застосовані й до обставин, за яких роботодавець має можливість здійснювати заходи відеоспостереження на робочому місці з урахуванням окремих особливостей. Суд також резюмував, що викладені ним критерії повинні застосовуватися з огляду на специфіку трудових відносин і розвитку нових технологій, які можуть спричинити надмірне втручання в приватне життя працівників.

У цьому контексті для забезпечення принципу пропорційності під час застосування відеоспостереження на робочому місці роботодавцям слід керуватися такими факторами: 1) поінформованість працівника щодо можливості встановлення роботодавцем відеоспостереження та про безпосередню реалізацію таких заходів; 2) обсяг моніторингу та межі втручання в приватне життя працівника в комплексі з будь-якими обмеженнями у часі та просторі й кількістю осіб, що мають доступ до результатів моніторингу; 3) законність наведених роботодавцем підстав та об'єктів, на яких здійснюватиметься моніторинг, та поінформованість щодо межі втручання у приватність;

4) можливість запровадження моніторингу, яка б передбачала менше втручання; 5) наслідки моніторингу для конкретного працівника: дані щодо використання результатів моніторингу та досягнутої мети, для якої були запроваджені заходи; 6) забезпеченість працівника відповідними гарантіями, особливо в тих випадках, коли заходи з моніторингу роботодавця передбачають втручання у приватне життя, з можливістю доступу до інформації зацікавлених працівників щодо факту запровадження моніторингу та меж втручання, повідомлення незалежного органу про встановлення такого заходу або забезпечення працівників можливістю подати скаргу.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що питання правомірності контролю роботодавця за працівником з використанням технічних засобів комплексно досліджено з огляду на їх види, вимоги законодавства, включаючи практику ЄСПЛ та національну судову практику. Зазначене вимагає ретельного дослідження нормативного регулювання технічного контролю роботодавців за працівниками із застосуванням відеоспостереження, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних та електронних інформаційних мереж тощо. Завдяки дослідженню обґрунтовано потребу нормативного закріплення в законодавстві України поняття «приватне життя» та визначено межі обмеження прав і свобод працівників, як-от втручання хазяйської (дисциплінарної) влади роботодавця у сферу їх приватної автономії.

Висновки

Отже, проаналізована практика ЄСПЛ дозволяє вже зараз регулювати правовідносини між роботодавцями та працівниками щодо забезпечення права останніх на їх приватне життя під час здійснення відеоспостереження та прослуховування за робочими місцями. Україна як правова держава має забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань, зокрема в зазначеній сфері трудових прав людини, включаючи захист найманих працівників від свавілля роботодавців під час здійснення ними контролю за працівниками з використанням технічних засобів і способів.

Правове регулювання захисту персональних даних працівників під час здійснення контролю за ними з боку роботодавця, зокрема щодо їх збирання, обробки та оприлюднення, потребують розвитку, з огляду на досвід країн Європейського Союзу, які переважно пройшли шлях створення ефективного механізму щодо забезпечення права

працівників на особисту зону під час виконання ними трудових функцій. Досліджена практика ЄСПЛ дозволяє вже зараз регулювати в Україні зазначені відносини між роботодавцями та працівниками щодо забезпечення права останніх на приватне життя. Водночас без якісного врегулювання зазначених правовідносин на державному рівні є ризики виникнення значної кількості спорів (конфліктів) щодо порушення прав працівників, зокрема й щодо захисту їх персональних даних, що і потребує вирішення на законодавчому та локальному рівнях.

Таким чином, як можливий рух у цьому напрямі, на законодавчому рівні доцільним є визначення як поняття «приватне життя», так і поняття «особиста зона працівника в момент виконання ним трудових обов'язків».

Як бачимо, ст. 2 КЗпП України «Основні трудові права працівників» варто доповнити ч. 3, яка б передбачала додаткові гарантії захисту права працівників на повагу до їхнього приватного життя та таємницю особистого листування, спілкування в електронних інформаційних мережах, телефонних розмов, електронної та іншої кореспонденції.

Логічним є доповнення частин 1, 2, 3 ст. 307 ЦК України після слів «чи відеоплівку» словосполученням «та/або на цифрові носії».

Доповнити ст. 2 («Основні принципи правового регулювання трудових відносин») проекту Трудового кодексу України № 1658 від 27 грудня 2014 року пп. 6-1, виклавши його в такій редакції: «6-1) забезпечення права на приватне життя (особисту зону) працівника під час виконання ним своїх трудових функцій;».

Останнє речення ч. 1 ст. 29 проекту викласти в такій редакції: «Під час здійснення контролю, включаючи відео-, аудіо- тощо, не допускаються дії, що принижують честь і гідність або порушують інші права працівників, зокрема їх право на приватне життя, таємницю особистого листування, спілкування в електронних інформаційних мережах, телефонних розмов, електронної та іншої кореспонденції, зокрема з використанням телефонів та інших технічних засобів роботодавця».

Доповнити ч. 1 ст. 29 проекту абзацом 2 у такій редакції: «Під час здійснення контролю не допускаються збір, зберігання та оприлюднення інформації про особисте (приватне) життя працівників без їхньої письмової згоди. Перелік такої конфіденційної інформації встановлюється законодавством».

REFERENCES

- Drozdov, O.M., & Drozdova, O.V. (2018). *Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia, zhytla i korespondentsii* [A right is on respect to private and domestic life, habitation and correspondence]. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf [in Ukrainian].
- Dyrektyva Yevroparlamentu ta Rady Yevropy "Pro zakhyst fizychnykh osib pry obrobsi personalnykh danykh i pro vilne peremishchennia takykh danykh": mizhnar. dok. vid 24 zhovt. 1995 r. No. 95/46/EU [Directive of European Parliament and Advice of Europe "About defence of physical persons at processing of the personal data and about free migration of such data" from October 24, 1995, No. 95/46/EU] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text [in Ukrainian].
- European commission for democracy through law (Venice commission) "Opinion On video surveillance in public places by public authorities and the protection of human rights": Adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, March 16-17, 2007). (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)014-e.aspl/doi:https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1126](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)014-e.aspl/doi:https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1126).
- Fedorenko, V.L., & Nesterovych, V.F. (2019). Utverdzhennia ta konstytutsii nezakriplennia prava na informatsiiu: vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti [Assertion and constitutional consolidation of the right to information: from ancient times to the present]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 41, 47-51. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.11> [in Ukrainian].
- Kaminska, N., & Dzhuska, A. (2020). Realizatsiia konstytutsiinoho prava liudyny na taiemnytsiu telefonnykh rozmov v Ukraini [Realization of the constitutional human right to secrecy of telephone conversations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 100-109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100> [in Ukrainian].
- Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: vid 10 hrud. 1971 r. No. 332-VIII [Labour Code of Ukraine from December 10, 1971, No. 332-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, Bulletin of the Verkhovna Rada of URSR*, 50, 375 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kortukova, T., Kaminska, N., Dei, M., & Blahodarnyi, A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Politicas*, 38, 321-332. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.20>.
- Kryvetskyi, O. (2020). *Video sposterezhennia na robochykh mistsiakh: pytannia zakonnosti* [Videosupervision on workplaces: question of legality]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2991:videosposterezhennya-na-robochikh-mistsyakh-pitannya-zakonnosti-2&catid=71&Itemid=382 [in Ukrainian].
- Lazor, I.V. (2011). Dystsyplinarna vlada robotodavtsia: poniattia ta znachennia v umovakh rynkovykh vidnosyn [Disciplinary power of employer: a concept and value is in the conditions of market relations]. *Derzhava i parvo, Legal and political sciences*, 52, 315-321. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34040/52-Lazor.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2006). Katehoriia "interes" u pravotvorchosti: zahalnoteoretychni aspekty [Category "interest" in law-making: general theoretical aspects]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs*, 1, 73-78. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.348-355> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2016). Pryntsyipy vidkrytosti ta prozorosti u diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady yak vazhlyva peredumova dlia utverdzhennia demokratii uchasti [The principles of openness and transparency in the activities of public authorities as an important prerequisite for the establishment of participatory democracy]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 4, 67-78. doi: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa3792019185431> [in Ukrainian].
- Oruell, Dzh. (2003). *1984: roman [1984: novel]*. (V.P. Golyseva, Trans). SPb.: Alfabeta [in Russian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vstanovlennia karantynu ta zaprovadzhennia obmezhuvalnykh protyepidemichnykh zakhodiv z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2": vid 9 hrud. 2020 r. No. 1236 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About establishment of quarantine and introduction of restrictive disease measures with the purpose of prevention of distribution on territory of Ukraine of sharp respirator illness of Covid-19, caused coronavirusom Sars-cov-2" from December 9, 2020, No. 1236]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/-1236-091220> [in Ukrainian].
- Postanova Kharkivskoho apeliatitsiinoho sudu vid 17 zhovt. 2019 r. No. 623/2637/18 [Resolution of the Kharkiv Court of Appeal in the case from October 17, 2019, No. 623/2637/18]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85166889> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi shchodo ofitsiinoho tlumachennia statei 3, 23, 31, 47, 48 Zakonu Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 30 zhovt. 1997 r. No. 5-zp [Decision of Constitutional Court of Ukraine in business in relation to official interpretation of the articles 3, 23, 31, 47, to a 48 Law of Ukraine "On information" from October 30, 1997, No. 5-zp]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text> [in Ukrainian].

- Rishennia YeSPL "Sprava Antovich ta Mirkovich proty Chornohorii": vid 28 lystop. 2017 r. [Decision of ECtHR "Case Antović and Mirković v. Montenegro" from November 28, 2017]. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178904> [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL "Sprava Hannover proty Nimechchyny": vid 24 cherv. 2004 r. No. 59320/00 [Decision of ECtHR "Case Hannover v. Germany" from June 24, 2004, No. 59320/00]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_324#Text [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL "Sprava Kopke proty Nimetchyny": mizhar. dok. vid 5 zhovt. 2010 r. No. 420/07 [Decision of ECtHR "Case Köpkev. Germany" from October 5, 2010, No. 420/07]. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101536> [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL "Sprava Lopes Rilalda ta inshiprotyspanii": vid 14 hrud. 2019 r. [Decision of ECtHR "Case Lopez Ribalda and others v. Spain" from December 14, 2019]. (n.d.). *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22ribalda%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-197098%22%5D%7D> [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL "Sprava Nimits proty Nimechchyny": vid 16 hrud. 1992 r. No. 251-B [Decision of ECtHR "Case Nimetz v. Germany" from December 16, 1992, No. 251-V]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL "Sprava Pek proty Spoluchenoho Korolivstva": vid 28 sich. 2003 r. No. 44647/98 [Decision of ECtHR "Case Peck v. the United Kingdom" from January 28, 2003, No. 44647/98]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text [in Ukrainian].
- Savchyn, M.V. (2018). *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu [Modern tendencies of constitutionalism are in the context of globalization and legal pluralism]*. Uzhhorod: PIK-U [in Ukrainian].
- Slovnnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of Ukrainian]*. (1970-1980). (Vols. 1-11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy": vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil code of Ukraine" from January 16, 2003, No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 40-44, 356* [in Ukrainian].
- Vahanova, I.M. (2016). Do pytannia vykorystannia tekhnichnykh zasobiv sposterezhennia u trudovomu pravi Ukrainy [To the question about the use of hardwares of supervision in the labour right of Ukraine]. *Tendentsii rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia, Trends in the development of the science of labor law and social security law: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference*, (pp. 39-43). Kyiv: Print-Servis. doi: <https://doi.org/10.26697/9786177089000.2017.340> [in Ukrainian].
- Vitkauskas, D. (2003). Pravo na povahu do privatnoho zhyttia vidpovidno do statti 8 Yevropeiskoi Konventsii pro zahyst prav liudyny i osnovopolozhnykh vobod [Right on respect to private life in accordance with the article 8 of European Convention of defence of human rights and basic freedoms]. *Novi aspekty prava na pryvatnist ta udoskonalennia ukraïnskoho zakonodavstva, New aspects of right on a detail and improvement of the Ukrainian legislation: Appearance on an international elucidative seminar*. Retrieved from <http://khpg.org/1094815937>. doi: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i32.24> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII [Law of Ukraine "On information" from October 2, 1992, No. 2657-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 48, 650* [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia tiutiuonykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naselennia": vid 22 veres. 2005 r. No. 2899-IV [Law of Ukraine "About measures on warning and diminishing of the use of tobacco wares and them harmful influence on a health population" from September 22, 2005, No. 2899-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 52, 565* [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh": vid 1 cherv. 2010 r. No. 2297-VI [Law of Ukraine "About the protection of the personal data" from June 1, 2010, No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 34, 481* [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дроздов О. М., Дроздова О. В. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. 2018. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf.
- Директива Європарламенту та Ради Європи «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних»: міжнар. док. від 24 жовт. 1995 р. № 95/46/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/aws/show/994_242#Text.
- European Commission for Democracy Through Law « Opinion On video surveillance in public places by public authorities and the protection of human rights » : Adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, March 16–17, 2007). URL: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)014-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)014-e.asp). doi: <https://doi.org/10.1093/law/epil/9780199231690/e1126>.
- Федоренко В. Л., Нестерович В. Ф. Утвердження та конституційне закріплення права на інформацію: від найдавніших часів до сучасності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 41. С. 47–51. (Серія «Юриспруденція»). doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.11>.
- Камінська Н., Джуська А. Реалізація конституційного права людини на таємницю телефонних розмов в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 100–109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100>.

- Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 груд. 1971 р. № 332-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332. doi: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.20>.
- Кривецький О. Відеоспостереження на робочих місцях: питання законності. 2020. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2991:videosposterezheniya-na-robochikh-mistsyakh-pitannya-zakonnosti-2&catid=71&Itemid=382.
- Лазор І. В. Дисциплінарна влада роботодавця: поняття та значення в умовах ринкових відносин. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 315–321. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34040/52-Lazor.pdf?sequence=1>.
- Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 73–78. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.348-355>
- Нестерович В. Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 4. С. 67–78. doi: <https://doi.org/10.35432/1993-8330appa3792019185431>.
- Оруэлл Дж. 1984: роман / пер. с англ. В. П. Гольшева. СПб. : Азбука, 2003. 317 с.
- Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протіепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 9 груд. 2020 р. № 1236. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220>.
- Постанова Харківського апеляційного суду від 17 жовт. 2019 р. № 623/2637/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85166889>.
- Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» : рішення Конституційного Суду України від 30 жовт. 1997 р. № 5-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text>.
- Справа «Антовиц та Міркович проти Чорногорії» : рішення ЄСПЛ від 28 листоп. 2017 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178904>.
- Справа «Ганновер проти Німеччини» : рішення ЄСПЛ від 24 черв. 2004 р. № 59320/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_324#Text.
- Справа «Кьопкер проти Німеччини» : рішення ЄСПЛ від 5 жовт. 2010 № 420/07. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101536>.
- Справа «Лопес Рібальда та інші проти Іспанії» : рішення ЄСПЛ від 14 груд. 2019 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:%22ribalda%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-197098%22>].
- Справа «Німіц проти Німеччини» : рішення ЄСПЛ від 16 груд. 1992 р. № 251-В. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2132.html.
- Справа «Пек проти Сполученого Королівства» : рішення ЄСПЛ від 28 січ. 2003 р. № 44647/98. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_165#Text.
- Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : ПІК-У, 2018. 440 с.
- Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980. 1974. Т. 5. С. 778 ; 1978. Т. 9. С. 859.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
- Ваганова І. М. До питання про використання технічних засобів спостереження у трудовому праві України. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 квіт. 2016 р.). Київ : Прінт-Сервіс, 2016. С. 39–43. doi: <https://doi.org/10.26697/9786177089000.2017.340>.
- Віткаускас Д. Право на повагу до приватного життя відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод. *Нові аспекти права на приватність та удосконалення українського законодавства* : виступ на міжнар. просвітницькому семінарі. 2003. URL: <http://khpg.org/1094815937>. doi: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i32.24>.
- Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
- Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 верес. 2005 р. № 2899-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 565.
- Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2020

Kravchenko I. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of State Legal Sciences of General University Departments of the Lugansk State University of Internal Affairs the name of E. O. Didorenko, Sievierodonetsk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

Problems of Legal Regulation of Video Surveillance and other Measures of Control over Employees

*On the basis of analysis of norms of national and European legislation, practice of ECHR and national judicial practice, legal description of concepts «private life» is given, possible limits of limitation of rights and freedoms of workers at realization of control an employer with the use of hardwares and methods after implementation by them labour functions. The question of possibility of the normative fixing of concept «private life» and determination of possible limits of limitation of rights and freedoms of workers is studied. The **purpose** of the article is establishment of possibility of application in Ukraine to the labour legal relationships of practice of ECHR in relation to a zabezpechennosti right on private life. The **scientific novelty** of publication consists in that question of legitimacy of control of employer after a worker with the use of hardwares complex investigational taking into account their kinds, requirements of zakonodavsta, including a practical worker ESPL, and national judicial practice. The article of **research** is ground the necessity of the normative fixing for the legislation of Ukraine of concept «private life» and certainly possible limits of limitation of rights and freedoms of workers, for example interference of proprietary (disciplinary) power of employer with a sphere them private autonomy. **Conclusions.** Effective securing of right for workers for private life, secret of the personal correspondence, intercourse, in electronic informative networks, public-call talks, electronic and other correspondence during implementation by them labour functions it is not possible without his normative adjusting with the use of practice of ECHR.*

Keywords: employer; hired worker; labour contract; privacy of correspondence; videolooking after the working mestome of worker; a right for access is to information of worker; control of the personal correspondence of worker by an employer; inhibition and defence of rights and freedoms of man and citizen; protection of the personal data; hidden survey; legitimate limitation of rights and freedoms of citizens.

Саркісян В. М. – аспірант кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-9173>

Роль громадського контролю за виборами в протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України

*Метою статті є дослідження ролі громадського контролю за виборами в протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України. Для її досягнення сформульовано такі завдання: проаналізувати наявні наукові підходи щодо кримінальних правопорушень виборчого законодавства з огляду на громадський контроль за виборами; обґрунтувати власну наукову позицію щодо ролі громадського контролю за виборами в протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України. **Методологія** підготовки публікації ґрунтується на застосуванні міжгалузєвого підходу, завдяки якому можливо досконаліше підійти до вивчення питання ролі громадського контролю за виборами в протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України, ніж це було б зроблено лише в межах однієї якоїсь галузі – конституційного чи кримінального права. **Наукова новизна** статті полягає в дослідженні ролі громадського контролю за виборами в протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України. **Висновки.** Громадський контроль за виборами має важливу роль у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства та виконує три важливі функції: 1. Попереджувальна функція – наявність громадського контролю за виборами є стримувальним фактором до вчинення різного роду кримінальних правопорушень виборчого законодавства України. 2. Викривальна функція – громадський контроль за виборами дозволяє виявити значну кількість вчинених кримінальних правопорушень виборчого законодавства України, які не були задокументовані правоохоронними органами. 3. Наглядова функція – діяльність правоохоронних органів щодо здійснення кримінальних проваджень кримінальних правопорушень виборчого законодавства також є предметом громадського контролю.*

Ключові слова: громадський контроль; вибори; протидія; кримінальні правопорушення; виборче законодавство України.

Вступ

Важливим чинником у протидії різного роду кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України є здійснення громадського контролю за виборами, який на сьогодні є доволі багатовимірним і різноплановим видом діяльності. Зазначений контроль здійснюється з метою протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства і в жодному разі не підміняє діяльність Національної поліції України та інших правоохоронних органів у цій сфері, а навпаки – доповнює та посилює правоохоронну функцію держави щодо протидії вчиненню виборчих злочинів. З огляду на це, варто зауважити, що взаємодія громадськості та правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України має вибудовуватися переважно на засадах партнерства й співпраці, аніж на конкуренції та протистоянні. Хоча у деяких випадках, наприклад, кволе, повільне та малорезультативне розслідування правоохоронними органами кримінальних правопорушень виборчого законодавства України, а саме конкуренція та протистояння між громадськістю та правоохоронними органами, здатні позитивно вплинути на притягнення в судовому порядку всіх винних до кримінальної відповідальності за вчинення виборчих злочинів.

Дослідження значення громадського контролю за виборами в протидії кримінальним

правопорушенням виборчого законодавства України є міжгалузєвим питанням, яке одночасно містить як питання конституційного права, так і питання кримінального права. Обрання міжгалузєвого підходу є свідомим і цілеспрямованим, оскільки завдяки йому можливо досконаліше вивчити питання ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України, ніж це було б зроблено лише в межах однієї якоїсь галузі – конституційного чи кримінального права.

З огляду на міжгалузєвий характер питання ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України, його вивчали у наукових працях як вчені-конституціоналісти, так і вчені-криміналісти. Зокрема, це питання в різних аспектах розглянули такі вчені та експерти з виборчого права, як П. Андрушко (Andrushko, 2007), Ю. Барабаш (Barabash, 2019), Т. Батраченко (Batrachenko, 2016), І. Бекешкіна (Bekeshkina, & Dovhych, 2012), О. Діденко (Didenko O., 2019), В. Довгич (Bekeshkina, & Dovhych, 2012), Н. Камінська (Kaminskaia, 2014), М. Козюбра (Koziubra, 2008), О. Коцюрuba, О. Ключев (Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015), Ю. Ключковський (Kliuchkovskiy, 2018), С. Лихова (Lykhova, 2000), М. Мазур (Mazur, 2012), В. Нестерович (Nesterovych, 2018, 2020), В. Федоренко (Fedorenko, & Nesterovych,

2020; Fedorenko, & Kahliak, 2009), М. Хавронюк (Khavroniuk, 2019), О. Шевчук-Клюжева (Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015) та інші. Однак, попри ґрунтовні праці зазначених вчених, чимало питань щодо ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України так і лишаються нерозв'язаними, що, безумовно, стимулює до ґрунтовнішого дослідження цієї наукової проблеми.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України. Для її досягнення сформульовано такі завдання: проаналізувати наявні наукові підходи щодо кримінальних правопорушень виборчого законодавства з огляду громадського контролю за виборами; обґрунтувати власну наукову позицію щодо ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України.

Виклад основного матеріалу

Кримінальні правопорушення виборчого законодавства України є найнебезпечнішим видом виборчих порушень, у порівнянні з іншими видами порушень виборчого законодавства, оскільки саме вони завдають найбільшої шкоди встановленим Конституцією та законами України засадам здійснення народного волевиявлення шляхом проведення чесних, вільних та демократичних виборів. Тому здійснення громадського контролю за виборами з метою протидії вчиненню кримінальних правопорушень виборчого законодавства України є більш ніж виправданим і відповідає запитам сучасного демократичного суспільства, у якому кожен громадянин потенційно може бути суб'єктом громадського контролю за виборами.

Диджиталізація сучасних суспільних відносин помітно розширює можливості та джерела щодо фіксації кримінальних правопорушень виборчого законодавства України не лише уповноваженими на те відповідними правоохоронними органами, але й пересічними громадянами, які легко можуть перетворити свій смартфон зі звичайного засобу зв'язку на засіб аудіо-, фото- та відеофіксації кримінального правопорушення виборчого законодавства України. У такому разі завданням відповідних органів є перевірка наданих фактів про кримінальне правопорушення виборчого законодавства та належне їх оформлення відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства України. У Підсумковому звіті Громадянської мережі

ОПОРА «Розслідування злочинів проти виборчих прав на чергових місцевих виборах 2015 року» слушно зауважено, що «ефективність щодо розслідування злочинів проти виборчих прав громадян можна буде встановити лише після завершення виборчого процесу на підставі аналізу судової практики» (Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015, p. 7).

Кримінальні правопорушення виборчого законодавства України визначено в Кримінальному кодексі України в розділі V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Українська вчена С. Лихова зазначає, що «внесення в назву глави терміну «виборчі права» свідчить про те, що законодавець акцентує саме на цих правах, які в структурі політичних прав посідають чільне місце й практично надають людині статус громадянина, здатного брати участь у політичному житті держави і суспільства» (Lykhova, 2000, p. 32).

На думку українського вченого Ю. Ключковського, «склади виборчих злочинів, передбачених деякими іншими статтями Кримінального кодексу України, наприклад, підписання виборчого протоколу до остаточного підрахунку голосів (ч. 3 ст. 158), голосування виборцем на виборах більше ніж один раз (ч. 1 ст. 158-1), незаконне знищення виборчої документації (ст. 158-2), порушення порядку фінансування виборчої кампанії (ст. 159-1), не спрямовані безпосередньо на захист виборчих прав громадян; радше тут можна говорити про порушення правомірного порядку проведення виборів, встановленого виборчим законодавством, а, значить, порушення конституційного принципу народовладдя» (Kliuchkovskiy, 2018, p. 105).

Відтак сучасна демократія має передбачати дієві форми та засоби позадержавного захисту здійснення народовладдя, але водночас ці форми й засоби повинні мати під собою міцне конституційно-правове підґрунтя з метою унеможливлення зловживань і маніпуляцій у цій важливій сфері суспільних відносин. Тобто народ повинен мати дієві конституційно-правові засоби, щоб захистити своє право на чесні, вільні та демократичні вибори. З огляду на чинне законодавство України найбільше можливостей щодо захисту принципу народовладдя під час виборчого процесу надано саме в межах здійснення громадського контролю за виборами. Прийняття Виборчого кодексу України, дискусії навколо ухвалення якого відбувалися в нашій державі чимало років, (Nesterovych, 2018; Nesterovych, 2020; Sarkisian, 2019; Sarkisian, 2020), зробили конституційно-правову основу громадського контролю за виборами більш досконалою та системною.

Українська вчена Т. Батраченко зауважує, що «злочинні порушення основоположних принципів демократії, порядку проведення виборів унеможливають встановлення дійсного волевиявлення громадян щодо вирішення найважливіших державних та суспільних питань, які виносяться на загальнодержавні чи місцеві вибори та референдум. Втрата можливості брати участь в управлінні державними справами через вибори та референдум веде до нівелювання одного з основних політичних прав, гарантованих Конституцією України» (Batrachenko, 2016, p. 4).

Отже, суспільна небезпека кримінальних правопорушень виборчого законодавства України полягає насамперед у тому, що цей вид правопорушень посягає на основоположні демократичні засади України, що зокрема вносить елемент дестабілізації для усєї політичної системи держави. Тому саме громадяни та їх об'єднання через різні форми проведення громадського контролю за виборами мають стати чинником, який унеможливує здійснення різного роду кримінальних правопорушень виборчого законодавства України. Важливими чинниками в цьому процесі, безумовно, є активність і самоорганізація українського суспільства, а також нульова його толерантність до будь-яких протиправних порушень, що пов'язана з підготовкою та проведенням виборів.

Кримінальні правопорушення виборчого законодавства України визначені Кримінальним кодексом України, у якому окреслено такі види кримінальних правопорушень виборчого законодавства України:

1) перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157);

2) надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158);

3) незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158-1);

4) незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму (ст. 158-2);

5) фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму (ст. 158-3);

6) порушення таємниці голосування (ст. 159);

7) порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборчої агітації чи агітації референдуму (ст. 159-1);

8) підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160) ("Кримінальні кодекси", 2001).

Якщо проаналізувати кримінальні правопорушення виборчого законодавства України з огляду громадського контролю за виборами, то можна дійти висновку, що найпоширенішим видом виборчих кримінальних правопорушень на виборах в Україні є різні способи підкупу виборців, які з кожним новим видом виборів набувають чим більше нових форм і масштабів. Наприклад, у Підсумковому звіті Громадянської мережі ОПОРА «Розслідування злочинів проти виборчих прав на чергових місцевих виборах 2015 року» зазначено, що «однією з масових проблем виборчого процесу стали різноманітні технології, пов'язані з підкупом виборців, які реалізовувалися в регіонах країни» (Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015, p. 7). Особливість підкупу виборців з боку кандидатів, політичних партій, їхніх представників і довірених осіб полягає в тому, що такий підкуп повинен мати масовий характер для того, щоб гарантовано забезпечити перемогу на виборах відповідного кандидата або політичної партії (організації політичної партії).

Питання масового підкупу виборців на виборах в Україні висвітлено й у вітчизняній юридичній науці. Зокрема, український вчений В. Нестерович на підставі аналізу виборчої практики зазначає, що під час проведення виборів в Україні найчастіше використовують такі масові «схеми» підкупу виборців, які, залежно від способу здійснення, отримали відповідну сленгову назву:

1. «Виборча піраміда» або **«виборча сітка»** – створена виборчим штабом політичної партії або кандидата багаторівнева мережа з підкупу голосів виборців на виборах в Україні. Під час розгортання «виборчої піраміди» кошти розподіляють за двома напрямками: 1) кошти для тих, хто буде брати участь у підкупі виборців. За загальним правилом, чим вище місце особа посідає у «виборчій піраміді», тим більшу винагороду отримує за свою діяльність; 2) кошти для безпосереднього підкупу виборців.

2. «Карусель» – технологія фальсифікації результатів виборів шляхом здійснення підкупу виборців біля виборчої дільниці за круговим принципом. Круговий характер підкупу виборців методом запускання їх по колу або «прокручення» цієї схеми з багатьма виборцями обумовив назву цієї технології.

3. «Ялинка» – схема з підкупу виборців на виборах в Україні, за якої загальна сума виділених коштів на підкуп виборців пропорційно розподіляється між усіма учасниками,

залученими до цієї протиправної діяльності, залежно від рівня їхньої участі в підкупі виборців (Nesterovych, 2020, p. 74-75, 234, 530).

Порядок кримінального провадження щодо кримінального протиправних порушень виборчого законодавства України визначено Кримінальним процесуальним кодексом України. Відповідно до ст. 216 цього Кодексу підслідність кримінальних проваджень щодо виборчих правопорушень належить до повноваження слідчих органів Національної поліції України. У випадку, коли кримінальне правопорушення виборчого законодавства було вчинене Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Генеральним прокурором, його першим заступником і заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії «А», то досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органів Державного бюро розслідувань ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Сукупний аналіз нормативно-правових актів, звітів правоохоронних органів і громадських спостережних організацій, а також наукових джерел (Khavroniuk, 2019; "Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012; Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015; Nesterovych, 2020) наочно доводить, що найбільший тягар щодо розслідування кримінальних порушень виборчого законодавства лежить саме на слідчих підрозділах Національної поліції України. З огляду на це представники інституціалізованого громадянського суспільства вживають заходи щодо підвищення кваліфікації поліцейських під час реагування на порушення виборчого законодавства України. Наприклад, напередодні місцевих виборів 2020 року понад 60 тисяч поліцейських пройшли курс громадянської мережі «ОПОРА» щодо належного реагування на

порушення під час місцевих виборів ("Bilshе 60 tysiach").

Помітною перевагою громадського контролю за виборами щодо протидії різного роду кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України, у порівнянні з діяльністю відповідних правоохоронних органів, є те, що його суб'єктом може бути будь-який громадянин, про що вже йшлося вище. Водночас слід констатувати, що провідну роль у здійсненні громадського контролю за виборами з метою протидії різного роду кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України все-таки відіграють ті суб'єкти, які наділені Виборчим кодексом України ("Vyborchui kodeks", 2019), а також законами України «Про Центральну виборчу комісію» ("Zakon Ukrainy", 2004) та «Про Державний реєстр виборів» ("Zakon Ukrainy", 2007) спеціальними правами під час здійснення виборчого процесу. Ними є засоби масової інформації, інформаційні агентства, громадські організації, до статутної діяльності яких належать питання виборчого процесу та спостереження за ним, офіційні спостерігачі за виборами, соціологічні служби, які здійснюють опитування громадської думки, що пов'язана з виборами, довірені особи кандидатів на виборні посади, представники або уповноважені особи політичних партій (організацій) тощо.

Аналіз діяльності інституціалізованих представників громадянського суспільства щодо здійснення громадського контролю за виборами у частині протидії різного роду кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України дозволяє стверджувати про системність, фаховість і методологічну обґрунтованість цього виду діяльності, яка не поступається професіоналізму співробітників правоохоронних органів, до повноважень яких належить здійснення розслідування кримінальних проваджень кримінальних порушень виборчого законодавства України.

Наприклад, діяльність Громадянської мережі ОПОРА щодо здійснення моніторингу розслідування кримінальних проваджень, які стосуються виборів, базується на постійному відстеженні оновлень Єдиного реєстру судових рішень, опрацюванні відповідей Національної поліції, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації на запити щодо отримання публічної інформації про перебіг розслідувань у кримінальних провадженнях щодо виборчих злочинів. Методологія моніторингу виборчого процесу Громадянської мережі ОПОРА полягає в обов'язковому інформуванні правоохоронних органів про зафіксовані спостерігачами порушення, сприянні в межах законодавства діяльності правоохоронців щодо попередження, виявлення та розслідування виборчих злочинів. Також аналіз результативності розслідувань

виборчих злочинів і відповідної судової практики є важливою умовою для пошуку механізмів подальшого удосконалення законодавства й забезпечення ефективно, політично неупередженої та системної роботи правоохоронної та судової систем України (Kotsiuruba, Kliuzhev, & Shevchuk-Kliuzheva, 2015, p. 6).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в дослідженні ролі громадського контролю за виборами у протидії кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України. Виокремлено низку його важливих функцій у цьому контексті.

Висновки

Громадський контроль за виборами має важливу роль у протидії різного роду кримінальним правопорушенням виборчого законодавства України та виконує три важливі функції:

1. Попереджувальна функція – наявність громадського контролю за виборами є стримуючим фактором до вчинення різного роду кримінальних правопорушень виборчого законодавства України. Чим ефективнішим буде громадський контроль за виборами, тим більш помітним буде його профілактичний ефект щодо вчинення

кримінальних правопорушень виборчого законодавства України.

2. Викривальна функція – завдяки громадському контролю за виборами виявлено чималу кількість вчинених кримінальних правопорушень виборчого законодавства України, які не були задокументовані правоохоронними органами. Громадський контроль за виборами дає можливість правоохоронним органам отримувати великий масив додаткової інформації про факти й обставини вчинених виборчих кримінальних правопорушень, які пройшли повз їхню увагу.

3. Наглядова функція – діяльність правоохоронних органів щодо здійснення кримінальних проваджень кримінальних правопорушень виборчого законодавства також є предметом громадського контролю. Саме пильна увага громадськості до стану й результатів розслідування вчинених виборчих кримінальних правопорушень, висвітлення цього процесу в засобах масової інформації та соціальних мережах, стимулює правоохоронні органи більш сумлінно та відповідально підходити до виконання своїх повноважень, а також стримує здійснення співробітниками правоохоронних органів будь-яких корупційних чи інших протиправних дій, які так чи інакше можуть вплинути на перебіг і результати розслідування цієї категорії кримінальних проваджень.

REFERENCES

- Andrushko, P.P. (2007). *Zlochyny proty vyborchykh prav hromadian ta ikh prava braty uchast u referendumi: kryminalno-pravova kharakterystyka [Crimes against citizens' voting rights and their right to participate in a referendum: criminal law characteristics]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Barabash, Yu. (Ed.). (2019). *Vybory Prezydenta Ukrainy 2019 [Elections of the President of Ukraine 2019]*. Kyiv: AK-Group [in Ukrainian].
- Batrachenko, T.S. (2016). *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku finansuvannia vyborchoi kampanii kandidata, politychnoi partii (bloku) [Criminal liability for violation of the procedure for financing the election campaign of a candidate, political party (bloc)]*. Dnipropetrovsk: Un-t mytnoi spravy ta finansiv [in Ukrainian].
- Bekeshkina, I., & Dovhych, V. (2012). *Opytvannia hromadskoi dumky [Public opinion polls]*. Kyiv: Demokr. initsiatyvy [in Ukrainian].
- Bilshе 60 tysiach politseiskykh proishly kurs OPORY shchodo reahuvannia na porushennia pid chas mistsevykh vyboriv [More than 60,000 police officers have taken a SUPPORT course to respond to violations during local elections]. (n.d.). www.oporaua.org. Retrieved from https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22675-bilshе-60-tisiach-politseiskikh-proishli-kurs-opori-shchodo-reaguvannia-na-porushennia-pid-chas-mistsevikh-vyboriv [in Ukrainian].
- Didenko, O.M. (2019). *Evolutsiia rozvytku vyborchoho zakonodavstva Ukrainy [Evolution of development of electoral legislation of Ukraine]*. *Naukovyi visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 4, 35-45. doi: 10.33766/2524-0323.88.35-45 [in Ukrainian].
- Fedorenko, V., & Nesterovych, V. (2020). "Soft Law" in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. *Krytyka Prawa*, 12(3), 178-195. doi: 10.7206/kp.2080-1084.402.
- Fedorenko, V.L., & Kahliak, Ya.O. (2009). *Instytuty hromadianskoho suspilstva ta instytut hromadskykh orhanizatsii v Ukraini [Civil society institutes and the institute of public organizations in Ukraine]*. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 4-5, 75-88 [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2014). *Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh system [The influence of globalization trends on the formation of regional legal systems]*. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Khavroniuk, M. (Ed.). (2019). *Vidpovidalnist za porushennia vyborchoho zakonodavstva [Responsibility for violating election legislation]*. Kyiv: AK-Group [in Ukrainian].

- Kliuchkovskiy, Yu.B. (2018). *Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini [Principles of suffrage: doctrinal understanding, state and prospects of legislative implementation in Ukraine]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- Kotsiuruba, O., Kliuzhev, O., & Shevchuk-Kliuzheva, O. (2015). *Rozsliduvannia zlochyniv proty vyborchykh prav na chervovykh mistsevykh vyborakh 2015 roku [Investigation of crimes against suffrage in the next local elections in 2015]*. Kyiv. Retrieved from <https://opora.lviv.ua/wp-content/uploads/2018/06/Rozsliduvannya-zlochyniv-proty-vyborchykh-prav-na-cherhoviyh-mistsevykh-vyborah-2015-roku.pdf> [in Ukrainian].
- Koziubra, M. (2008). Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma vyborchoi systemy [The principle of the rule of law and the reform of the electoral system]. *Vybory ta demokratia, Elections and democracy*, 4, 84-87 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26, 131 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012 No. 4651-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-13, 88 [in Ukrainian].
- Lykhova, S.Ya. (2000). Kryminalno-pravova okhorona vyborchykh prav hromadianyna ta shliakhy yii vdoskonalennia [Criminal legal protection of citizens' suffrage and ways to improve it]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 18, 29-36 [in Ukrainian].
- Mazur, M.V. (2012). *Kryminalna vidpovidalnist za porushennia vyborchykh i referendumnykh prav hromadian [Criminal liability for violation of electoral and referendum rights of citizens]*. Luhansk: Elton-2 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V. (2020). Hromadianstvo yak odna z kliuchovykh vymoh dlia nabuttia ta realizatsii subiektyvnoho vyborchoho prava [Citizenship as one of the key requirements for the acquisition and realization of subjective suffrage]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia, Expert: paradigm of law and public administration*, 1(7), 64-83. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1\(7\)-64-83](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1(7)-64-83) [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2018). Konstytutsiino-pravovi vydy hromadskykh obhovoren [Constitutional and legal types of public discussions]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs*, 4, 38-45. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2020). *Vyborcha kampaniia [Election campaign]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
- Sarkisian, V. (2019). Konstytutsiino-pravove rehuliuвання hromadskoho kontroliu za vyboramy v Ukraini [Constitutional and legal regulation of public control over elections in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 4, 56-66. doi: [10.33766/2524-0323.88.56-66](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.56-66) [in Ukrainian].
- Sarkisian, V. (2020). Typolohiia hromadskoho kontroliu za vyboramy v suchasnomu konstytutsiino-pravovomu vymiri [The typology of public control over elections in the modern constitutional and legal experience]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 120-127. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.120> [in Ukrainian].
- Vyborchy kodeks Ukrainy: vid 19 hrud. 2019 r. No. 396-IX [Electoral Code of Ukraine from December 19, 2019, No. 396-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 7, 8, 9, 48 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Derzhavnyi reestr vybortsiv": vid 22 liut. 2007 r. No. 698-V [Law of Ukraine "About the State Register of Voters" from February 22, 2007, No. 698-V]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 20, 282 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Tsentralnu vyborchu komisiiu": vid 30 cherv. 2004 r. No. 1932-IV [Law of Ukraine "About the Central Election Commission" from June 30, 2004, No. 1932-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, 448 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
- Вибори Президента України 2019 : посібник / за ред. Ю. Барабаша. Київ : АК-Group, 2019. 212 с.
- Батраченко Т. С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) : монографія. Дніпропетровськ : Ун-т митної справи та фінансів. 2016. 181 с.
- Бекешкіна І., Довгич В. Опитування громадської думки : посібник. Київ : Демокр. ініціативи, 2012. 49 с. URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1356088645_2202.pdf.
- Більше 60 тисяч поліцейських пройшли курс ОПОРИ щодо реагування на порушення під час місцевих виборів. URL: https://opora.ua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22675-bilshe-60-tisach-politseiskikh-proishli-kurs-opori-shchodo-reaguvannya-na-porushennia-pid-chas-mistsevikh-viboriv.
- Діденко О. М. Еволюція розвитку виборчого законодавства України. *Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 35–45. doi: [10.33766/2524-0323.88.35-45](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.35-45).
- Fedorenko V., Nesterovych V. «Soft Law» in the Mechanism of the International and National Protection of the Constitutional Electoral Rights. *Krytyka Prawa*. 2020. No. 12 (3). P. 178–195. doi: [10.7206/kp.2080-1084.402](https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.402).
- Федоренко В. Л., Кагляр Я. О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 4–5. С. 75–88.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. doi: [10.7256/2306-899.2014.2.10941](https://doi.org/10.7256/2306-899.2014.2.10941).
- Відповідальність за порушення виборчого законодавства : посібник / за ред. М. Хавронюка. Київ : АК-Group, 2019. 122 с.

- Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.
- Коцюрuba О., Ключев О., Шевчук-Ключева О. Розслідування злочинів проти виборчих прав на чергових місцевих виборах 2015 року : підсумк. звіт. Київ, 2015. 192 с. URL: <https://opora.lviv.ua/wp-content/uploads/2018/06/Rozsliduvannya-zlochyniv-proty-vyborchuh-prav-na-chergovyh-mistsevyh-vyborah-2015-roku.pdf>.
- Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. № 4. С. 84–87.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.
- Лихова С. Я. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадянина та шляхи її вдосконалення. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18. С. 29–36.
- Мазур М. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав громадян : монографія. Луганськ : Елтон-2, 2012. 218 с.
- Нестерович В. Громадянство як одна з ключових вимог для набуття та реалізації суб'єктивного виборчого права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1 (7). С. 64–83. doi: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1\(7\)-64-83](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1(7)-64-83).
- Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадських обговорень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 38–45. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45>.
- Нестерович В. Ф. Виборча кампанія : сл. сленг. термінів та виразів. Київ : Ліра-К, 2020. 648 с.
- Саркісян В. Конституційно-правове регулювання громадського контролю за виборами в Україні. *Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 56–66. doi: [10.33766/2524-0323.88.56-66](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.56-66).
- Саркісян В. Типологія громадського контролю за виборами в сучасному конституційно-правовому вимірі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 120–127. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.120>.
- Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7–9. Ст. 48.
- Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22 лют. 2007 р. № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
- Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 черв. 2004 р. № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2020

Sarkisian V. – Postgraduate Student of the Department of State and Legal Disciplines of the Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko, Sievierodonetsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-9173>

Role of Public Election Control in Combating Criminal Offenses in the Electoral Legislation of Ukraine

The purpose of the article is to study the role of public election control in combating criminal offenses in the electoral legislation of Ukraine. To achieve it, the following tasks have been formulated: to analyze the existing scientific approaches to criminal offenses of the election legislation in the mirror of public election control; to substantiate one's own scientific position on the role of public control over elections in counteracting criminal offenses of the election legislation of Ukraine. The methodology of preparation of the publication is based on the application of an intersectoral approach, which allows a more comprehensive approach to studying the role of public election control in combating criminal offenses of Ukrainian election law than would be done only within one area – constitutional or criminal law. The scientific novelty of the article is to study the role of public election control in combating criminal offenses in the electoral legislation of Ukraine. Conclusions. Public election control plays an important role in combating various criminal offenses of election law and performs three important functions: 1. Preventive function – the presence of public election control is a deterrent to various criminal offenses in the election legislation of Ukraine. 2. Disclosure function – due to public control over the elections, a large number of committed criminal offenses of the election legislation of Ukraine, which were not documented by law enforcement agencies. 3. Supervisory function – the activities of law enforcement agencies in the implementation of criminal proceedings for criminal offenses of election law are also subject to public scrutiny.

Keywords: public control; election; opposition; criminal offenses; election legislation of Ukraine.

Прус І. М. – аспірант кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

Новели законодавства щодо порушення персональних даних у сфері домашнього насильства та насильства за ознакою статі

Метою та завданнями дослідження є здійснення комплексного правового аналізу змін, що відбулися як у сфері нормативно-правового забезпечення реагування на домашнє насильство, так і у сфері практичного впровадження відповідних нормативних положень, розв'язання проблеми порушення персональних даних у цій сфері, виявлення недоліків законодавчих приписів цієї сфери правовідносин. **Методологічну основу** дослідження становлять: метод системного аналізу, діалектичний, формально-юридичний, формально-логічний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та інші методи. Нормативна база має підґрунтям новітнє законодавство України у сфері протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, порушення персональних даних тощо. **Наукова новизна.** Проблематика правовідносин у сфері захисту персональних даних, що стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі, на сьогодні є недостатньо дослідженою в юридичній науці. Це пов'язано з динамікою законодавчих змін і соціально-правовою ситуацією в країні. Посиленої уваги потребує аналіз норм щодо порушення персональних даних у сфері обліку домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Через відсутність низки підзаконних нормативно-правових актів і відповідного механізму реалізації закону залишаються правові прогалини стосовно оцінки ризиків, що має передувати винесенню термінового заборонного припису. **Висновки.** Процес створення дієвих механізмів реалізації державної політики у сфері протидії домашньому насильству є комплексним, таким, що потребує консультацій з експертним середовищем, зокрема інститутами громадянського суспільства, врахування інтересів постраждалих від домашнього насильства. Доцільно провести моніторинг реалізації відповідних положень, аналіз їх ефективності, проблемних аспектів тощо за результатами напрацювання практики в цій сфері. Саме тому своєчасне розроблення підзаконних нормативно-правових актів є важливим для забезпечення ефективної реалізації закону на практиці. На часі опрацювання відповідних нормативно-правових актів на виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а внесення змін до регулювання Реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі зможе захистити персональні дані постраждалих.

Ключові слова: законодавство України; порушення персональних даних; домашнє насильство; насильство за ознакою статі; міжнародні стандарти; реалізація.

Вступ

Останніми роками тематиці запобігання й протидії домашньому насильству, а також проблематиці гендерної рівності, гендерно обумовленому насильству, іншим суміжним проблемам на державному рівні приділялося й надалі приділяється чимало уваги. Так, 2018 року вступив у дію Закон України «Про запобігання і протидію домашньому насильству», з 2019 року – відповідні зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а також постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі», що засвідчує розвиток законодавства в цій сфері.

Ці тенденції згодом висвітлено у відповідних наукових працях, галузевих і міжгалузевих дослідженнях. (Kaminska, & Svieschnikova, 2020; Postol, 2018; Antoshkina, 2019; Kaminska, Loshchykhin, & Romanova, 2019).

Мета і завдання дослідження

Метою та завданнями дослідження є здійснення комплексного правового аналізу змін,

що відбулися як у сфері нормативно-правового забезпечення реагування на домашнє насильство, так і у сфері практичного впровадження відповідних нормативних положень, розв'язання проблеми порушення персональних даних у цій сфері, виявлення недоліків законодавчих приписів цієї сфери правовідносин.

Виклад основного матеріалу

Початком здійснення реформування системи запобігання та протидії домашньому насильству в Україні став рух українського суспільства до європейського вектора розвитку, що відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини. Запобігання та боротьба з домашнім насильством прямо передбачені Глобальними цілями ООН на 2016–2020 рр. (Ціль № 5) ("Tsili staloho rozvytku"). На основі положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) ("Konventsiiia Rady Yevropy") в Україні було прийнято та введено в дію низку нормативно-правових актів щодо запобігання та боротьби із домашнім насильством. Ключові аспекти цих законодавчих актів полягають у тому, що захист осново-

положних прав людини є основним обов'язком держави. Ці права можуть бути реалізовані в публічній, приватній сфері, а також у сфері особистих відносин.

До основоположних нормативних актів національного законодавства належать: Конституція України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ("Zakon Ukrainy", 2017), Закон України «Про безоплатну правову допомогу» ("Zakon Ukrainy", 2011), Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» ("Zakon Ukrainy", 2017)

Одночасно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», у грудні 2017 року Верховна Рада прийняла зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України. Набуття чинності було відтерміновано до січня 2019 року з метою забезпечення навчання працівників правоохоронних органів, прокурорів і суддів. Включення до Кримінального кодексу України ("Kryminalnyi kodeks", 2001) статті, яка передбачає покарання за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), запровадження інших положень, спрямованих як на посилення відповідальності кривдників, так і на забезпечення допомоги постраждалим, свідчить про позитивні зрушення у ставленні до цієї проблеми з боку держави.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики в цій сфері, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Окрім того, закон вводить низку нових термінів, окреслює значно більше коло осіб, на яких поширюється дія цього Закону, а також доповнює перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

На виконання положень Закону Кабінет Міністрів України мав у 6-місячний термін з дня набрання чинності Законом привести свої нормативно-правові акти у відповідність із ним, а також забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність. Так, мають бути розроблені близько сорока нормативних документів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Процес розробки та прийняття нормативно-правових актів, необхідних для практичного використання Закону, триває.

Також з головними законодавчими актами останніми роками було розроблено регулюючі

нормативно-правові акти у сфері протидії домашньому насильству. Розглянемо деякі з них.

Постановою Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 року затверджено «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018), яким визначено механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання й протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності.

Порядком взаємодії встановлено засади, на яких ґрунтується діяльність суб'єктів та визначено, що взаємодія суб'єктів координується:

а) на загальнодержавному рівні – Мінсоцполітики;

б) на регіональному рівні – Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями;

в) на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці – районними, районними у м. Києві і Севастополі держадміністраціями та виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, зокрема об'єднаних територіальних громад.

Також документом визначено права постраждалої особи на отримання допомоги й послуг. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання й протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі визначає завдання відповідних суб'єктів, функції, порядок дій та реагування у випадку виявлення або надходження інформації щодо випадків домашнього насильства й насильства за ознакою статі.

Окремим внеском у протидію домашньому насильству було прийняття підзаконного нормативно-правового акта, що визначає основні завдання, функції, права Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» ("Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky", 2018). Кол-центр є неприбутковою державною бюджетною установою, створеною для забезпечення виконання завдань щодо належного реагування на звернення громадян

про факти торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі та насильства стосовно дітей. Він належить до сфери управління Міністерства соціальної політики України. Нормативно-правовий акт визначає порядок звернень до Кол-центру, зокрема звернення приймають за скороченим телефонним номером 1588 (з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей) або на електронну адресу Кол-центру. Також визначено основні завдання Кол-центру, зокрема це забезпечення належного реагування в межах компетенції, інформування та консультування, ведення, наповнення й оновлення бази даних для надання консультацій ("Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky", 2018). Проте існують певні ризики утворення та функціонування Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей».

Положення не передбачає забезпечення анонімності абонентів Кол-центру, як це зазначено у ст. 24 Стамбульської Конвенції. Так, у п. 14 закріплено положення, відповідно до якого всі переговори працівники Кол-центру проводять, використовуючи відповідний цифровий реєстратор документування мовленнєвої інформації з обов'язковим повідомленням про це особи, яка звернулася. Забезпечення конфіденційності буде відбуватися відповідно до вимог щодо обробки персональних даних про особу, з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних». Також існують ризики щодо Кол-центру як організаційної одиниці надання консультацій і підтримки постраждалих, оскільки вже саме визначення в Положенні не передбачає такої функції. Крім того, важливим є уникнення дублювання діяльності Кол-центру та функцій і послуг наявних служб, таких, як служба 102, Національна «гаряча» лінія із запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.

Одним з останніх прийнятих та введених в дію нормативно-правових актів є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2019). За останні роки протидія в зазначеній сфері стрімко розвивається саме завдяки запровадженню державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою такої статі. Отже, є потреба розглянути особливості зазначеного реєстру, порядок його формування, ведення та доступу до нього.

Для початку слід зазначити, що відповідно до Закону України від 20 березня 2010 року «Про захист персональних даних» ("Zakon Ukrainy", 2010) персональними даними є відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. А базою персональних даних є іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних. У сфері протидії домашнього насильства базою персональних даних є реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі реєстр). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» реєстр визначає автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передання), знеособлення та знищення визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Можна зробити висновок, що реєстр даних про випадки домашнього насильства має вузьку спеціалізацію, але зберігає перелік розгорнутої інформації, що надає уповноваженим особам можливість для:

- 1) захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема дітей;
- 2) запобігання повторним випадкам насильства;
- 3) забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству;
- 4) обліку випадків насильства, узагальнення й аналізу інформації про насильство;
- 5) надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству, визначені ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ст. 71 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» ("Zakon Ukrainy", 2005);
- 6) координації діяльності суб'єктів шляхом оптимізації інформаційної взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству.

Закон, перш за все, передбачає, що до Реєстру вносять інформацію про працівника суб'єкта, що здійснює заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, особу, яка повідомила про вчинення насильства, постраждалу особу, кривдника, випадок домашнього насильства, насильства за ознакою статі, потреби постраждалої особи, суб'єктів, що здійснюють

заходи, вичерпний перелік заходів, здійснених завдяки виявленню випадку насильства, та їх результат.

Практика ведення такого Реєстру відсутня в міжнародному досвіді. Також діяльність подібного Реєстру, фіксування персональних даних постраждалих осіб не передбачені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Відповідна законодавча норма несе в собі ряд ризиків, які вже сьогодні мають негативний вплив на постраждалих від домашнього насильства.

У Законі «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено, що постраждала особа та особа, якій стало відомо про випадок насильства, мають надати згоду на внесення відомостей до Реєстру.

Причому законодавець не зазначає, що ненадання відповідної згоди не може бути перешкодою для надання повного переліку послуг постраждалій особі. На жаль, постраждалі особи вже у 2018 році, до початку функціонування Реєстру, зіткнулися з відмовами в задоволенні заяв про видачу обмежувальних приписів у зв'язку з тим, що відомості про випадок насильства не містяться в Реєстрі.

Єдиний державний реєстр судових рішень закріплює рішення, в яких відмова в задоволенні заяви про видачу обмежувального припису обґрунтовується саме відсутністю відомостей про особу в Реєстрі.

Так, у справі № 607/1842/18 Тернопільський міський районний суд Тернопільської області, «... проаналізувавши матеріали поданої заяви, оцінивши та дослідивши надані суду докази, вважає, що подана заява ОСОБА_1 не підлягає до задоволення. Зокрема, суду не надано доказів, щодо внесення до Єдиного державного реєстру випадків вчинення домашнього насильства ОСОБА_4 стосовно ОСОБА_1» ("Rishennia Ternopil'skoho miskraionnoho sudu", 2018).

Проблемним аспектом також є те, що доступ до Реєстру надається надзвичайно широкому колу осіб. Зокрема, це представники державних адміністрацій і сільських, селищних, міських, районних у містах рад. Таке широке коло осіб значно підвищує ризик розголошення приватних відомостей про постраждалу особу та іншу конфіденційну інформацію, що може мати для постраждалої вкрай негативні наслідки. Цей пункт стає ще актуальнішим, оскільки відомості в Реєстр вносять не лише стосовно постраждалих від домашнього насильства, а й від інших видів ґендерно зумовленого насильства (наприклад зґвалтування), а також торгівлі людьми.

Постраждала особа може не мати бажання звертатися до одного з суб'єктів і надавати інформацію про випадок насильства цьому

суб'єкту. Так, наприклад, постраждала особа може мати бажання отримувати соціальну допомогу, але не бажати звертатися до поліції. Але у випадку внесення даних в реєстр інформація про неї буде доступною всім суб'єктам, зокрема поліції.

Сумнівним є внесення даних до Реєстру даних про постраждалу особу або особу, яка повідомила про факти насильства одразу після отримання суб'єктом заяви чи повідомлення. Водночас відомості про кривдника вносять до реєстру тільки у разі наявності обґрунтованої підозри вчинення ним насильства. На жаль, у Законі не міститься порядок дій щодо залишення/вилучення персональних даних особи, яка повідомила про насильство в разі неотримання обґрунтованої підозри вчинення особою насильства.

Враховуючи зазначені проблеми, ризики ведення подібного Реєстру є дуже значними та можуть стати перешкодою для отримання постражданою особою допомоги, передбаченою нормами Закону, зокрема доступу до отримання правової допомоги.

Наукова новизна

Проблематика правовідносин у сфері захисту персональних даних, що стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі, в умовах сьогодення є мало дослідженою в юридичній науці. Це пов'язано з динамікою законодавчих змін і соціально-правовою ситуацією в країні. Зокрема, посиленої уваги потребує аналіз норм щодо порушення персональних даних у сфері обліку домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

З огляду на відсутність низки підзаконних нормативно-правових актів і, відповідно, відпрацьованого механізму реалізації Закону, норми Закону не могли застосовувати на практиці належним чином. Як, наприклад, відсутня можливість винесення термінового заборонного припису. Попри те, що Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 654 від 1 серпня 2018 року ("Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav", 2018), досі не існує нормативно-правового акту, положення, які регламентують оцінку ризиків, що має передувати винесенню термінового заборонного припису.

Висновки

Підсумовуючи огляд нормативних документів, прийнятих на виконання Закону, варто зазначити, що процес створення дієвих механізмів реалізації державної політики у сфері протидії домашньому насильству є комплексним, таким, що потребує

консультацій з експертним середовищем, зокрема інститутами громадянського суспільства, та врахування інтересів постраждалих від домашнього насильства. Крім того, доцільним є проведення моніторингу реалізації відповідних положень, аналізу їх ефективності, проблемних аспектів за результатами напрацювання практики у цій сфері.

Отже, своєчасна розробка підзаконних нормативно-правових актів є важливою для

забезпечення ефективної реалізації закону на практиці. На нашу думку, було б доцільним забезпечити розроблення відповідних нормативно-правових актів на виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» з метою забезпечення практичної реалізації його норм. А внесення змін до регулювання Реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі зможе захистити персональні дані постраждалих.

REFERENCES

- Antoshkina, V.K. (2019). Osoblyvosti tlumachennia konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod i zastosuvannia praktyky yevropejskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni sudochynstva v Ukraini [Features of the interpretation of the convention for the protect of human rights and fundamental freedoms and the application of ecthr practice in justice of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 116-123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.11> [in Ukrainian].
- Kaminska, & Svieschnikova, M. (2020). Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii u sferi zabezpechennia hendernoї ravnosti [Activities of International Organizations in the Field of Gender Equality]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnykh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1(19), 102-109. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102> [in Ukrainian].
- Kaminska, N., Loshchykhin, O., & Romanova, N. (2019). The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 34(4), 87-91. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. doi: 10.33531/farplss.2019.
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254к/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy (Stambulska konventsiia) [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence]. (n.d.). *www.coe.int*. Retrieved from <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 2011, No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25-26, 131 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy "Pro utvorennia Derzhavnoi ustanovy "Kol-tsentr Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy z pytan protydii torhivli liudmy, zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu, nasyilstvu za oznakoiu stati ta nasyilstvu stosovno ditei": vid 11 hrud. 2018 r. No. 1852 [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine "On the establishment of the State Institution "Call Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine on Combating Trafficking in Human Beings, Prevention and Counteraction to Domestic Violence, Gender-Based Violence and Violence against Children" from December 11, 2018, No. 1852]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 99, 3305 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vynesennia povnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho prypysu stosovno kryvdnyka": vid 1 serp. 2018 r. No. 654 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the statement of the Procedure for passing by the authorized divisions of bodies of National police of Ukraine of the urgent prohibitive order concerning the offender" from August 1, 2018, No. 654]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 69, 2341 [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu stati": vid 22 serp. 2018 r. No. 658 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the statement of the Order of interaction of the subjects which are carrying out actions in the field of prevention and counteraction to domestic violence and violence on the basis of sex" from August 22, 2018, No. 658]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 69, 2332 [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia, vedennia ta dostupu do Yedynoho derzhavnoho reiestru vypadkiv domashnoho nasyilstva ta nasyilstva za oznakoiu stati": vid 20 berez. 2019 r. No. 234 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for formation, maintenance and access to the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence" from March 20, 2019, No. 234]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 26, 906 [in Ukrainian].
- Postol, O.I. (2018). Suchasni informatsiini tekhnolohii yak zasib uchynennia domashnoho nasyilstva [Modern information technologies as a means of committing domestic violence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-163-168 [in Ukrainian].

- Rishennia Ternopilskoho miskraionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 5 liut. 2018 r. [Decision of the Ternopil City District Court of the Ternopil region from February 5, 2018]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72039829> [in Ukrainian].
- Romanova, N.V. (2020). Evoliutsiia doktrynalnykh dzherel z pytan hendernoї rivnosti [Evolution of doctrinal sources on the issues of gender equality]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of National Academy of Internal Affairs*, 1(20), 73-80. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.73> [in Ukrainian].
- Tsili staloho rozvytku OON 2016-2030 rr [UN Sustainable Development Goals 2016-2030]. (n..d). *www.ua.undp.org*. Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomohu": vid 2 cherv. 2011 r. No. 3460-VI [Law of Ukraine "On free legal aid" from June 2, 2011, No. 3460-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 51, 577 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy": vid 6 hrud. 2017 r. No. 2227-VIII [Law of Ukraine "On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence" from December 6, 2017, No. 2227-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 34 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv": vid 8 veres. 2005 r. No 2866-IV [Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men" from September 8, 2005, No 2866-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 52, 561 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh": vid 1 cherv. 2010 r. No. 2297-VI [Law of Ukraine "About personal data protection" from June 1, 2010, No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 34, 481 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydui domashnomu nasylstvu": vid 7 hrud. 2017 r. No. 2229-VIII [Law of Ukraine "On preventing and combating domestic violence" from December 7, 2017, No. 2229-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 35 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антошкіна В. К. Особливості тлумачення конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і застосування практики європейського суду з прав людини при здійсненні судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 116–123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.11>.
- Камінська Н., Свешнікова М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 102–109. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.
- Kaminska N., Loshchykhin O., Romanova N. The role of the OSCE in ensuring gender equality into policies and practices. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2019. No. 34 (4). P. 87–91. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/662>. doi: 10.33531/farplss.2019.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
- Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» : наказ Міністерства соціальної політики України від 11 груд. 2018 р. № 1852. *Офіційний вісник України*. 2018. № 99. Ст. 3305.
- Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 1 серп. 2018 р. № 654. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Ст. 2341.
- Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 сереп. 2018 р. № 658. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Ст. 2332.
- Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2019 р. № 234. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Ст. 906.
- Постол О. І. Сучасні інформаційні технології як засіб учинення домашнього насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. doi: 10.31733/2078-3566-2018-6-163-168.
- Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 5 лют. 2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72039829>.

- Романова Н. В. Еволюція доктринальних джерел з питань гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (20). С. 73–80. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.73>.
- Цілі сталого розвитку ООН 2016–2030 роки. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html>.
- Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
- Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34.
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561
- Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
- Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

Стаття надійшла до редколегії 31.06.2020

Prus I. – Postgraduate Student of the Department of Public and Private Law of the Taurida National V. I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

Innovations of Legislation on Violation of Personal Data in the Field of Domestic Violence and Gender-Based Violence

The purpose and objectives of the study is to conduct a comprehensive legal analysis of changes that have occurred in the field of regulatory response to domestic violence, and in the field of practical implementation of relevant regulations, the problem of personal data violations in this area, identify shortcomings in this area. The research methodology is conditioned by the raised problems, includes, first of all, the method of system analysis, dialectical, formal-legal, formal-logical, structural-functional, comparative-legal and other methods. The normative base consists of the latest legislation of Ukraine in the field of combating domestic violence, gender-based violence, violation of personal data, etc. Scientific novelty. The issue of legal relations in the field of personal data protection related to domestic violence and gender-based violence is currently little studied in legal science. This is due to the dynamics of legislative changes and the socio-legal situation in the country, in particular, the analysis of the rules on the violation of personal data in the field of domestic and gender-based violence needs special attention. Due to the lack of a number of bylaws and the relevant mechanism for implementing the law, there are legal gaps in the risk assessment, which should precede the issuance of an urgent injunction and so on. Conclusions. The process of creating effective mechanisms for implementing state policy in the field of combating domestic violence is complex, requiring consultation with the expert community, including civil society institutions, taking into account the interests of victims of domestic violence. It is advisable to monitor the implementation of relevant provisions, analyze their effectiveness, problematic aspects, etc. based on the results of practice in this area. Therefore, the timely development of bylaws is important to ensure the effective implementation of the law in practice. It is time to develop relevant regulations to implement the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Domestic Violence», and make changes to the regulation of the Register of cases of domestic violence and gender-based violence will be able to protect staff data of victims.

Keywords: legislation of Ukraine; violation of personal data; domestic violence; gender-based violence; international standards; implementation.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.985:343.983:343.982

Щербаковський М. Г. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1990-1231>

Теоретичні та практичні засади проведення техніко-криміналістичних досліджень під час розслідування злочинів

Рец. на кн.: Арешонков В. В. Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів : монографія. Київ : Маслаков, 2020. 584 с.

З'ясування всіх обставин кримінального правопорушення неможливе без широкого застосування техніко-криміналістичних досліджень. Попри значний обсяг роботи, яку виконують суб'єкти техніко-криміналістичних досліджень (слідчі, спеціалісти-криміналісти), та яка пов'язана з пошуком слідів злочину, їх попереднім дослідженням і перевітками за криміналістичними обліками, а також через регулярне проведення заходів із підвищення ефективності такої діяльності, існує низка нерозв'язаних проблем теоретичного, правового, методичного й організаційного характеру, а саме: невизначеність сутності техніко-криміналістичних досліджень, їх різновидів у структурі криміналістичних знань; удосконалення наявних, розроблення та впровадження нових техніко-криміналістичних методик і технологій; недостатність інформаційного й технічного забезпечення окремих галузей техніко-криміналістичних досліджень тощо. Причини існування зазначених проблем складні й численні. Це можна пояснити, з одного боку, постійним удосконаленням способів вчинення та приховування злочинів, а з іншого – недосконалістю законодавчого, науково-методичного, технічного й інформаційного забезпечення; організацією проведення техніко-криміналістичних досліджень, низькою взаємодією між слідчими підрозділами, експертними установами різних міністерств і відомств тощо.

У цьому контексті монографія В. В. Арешонкова є актуальною і корисною як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Монографія містить п'ять розділів, у яких обґрунтовано наявність окремої категорії криміналістичної техніки – техніко-криміналістичних досліджень, окреслено їхню структуру, визначено їх місце в теорії криміналістики й техніко-криміналістичному забезпеченні розкриття та розслідування злочинів, а також запропоновано рекомендації щодо вдосконалення організації проведення окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень і використання їхніх результатів у розслідуванні злочинів.

Варто зазначити комплексність проведеного В. В. Арешонковим дослідження. Так, у монографії, по-перше, відображено як теоретичні, так і прикладні аспекти техніко-криміналістичних досліджень, що застосовують під час розслідування злочинів, по-друге, розглянуто такі різновиди техніко-криміналістичних досліджень, як пошук й огляд слідів злочину, попереднє дослідження об'єктів на місці події, їх перевірка за криміналістичними обліками, проведення криміналістичних експертиз. Завдяки цьому автор визначив концептуальні основи техніко-криміналістичних досліджень із застосуванням криміналістичних знань у розслідуванні злочинів.

У роботі акцентовано на обґрунтуванні того, що всі різновиди криміналістичних досліджень, передбачених розділом криміналістики – криміналістична техніка, є цілісною технологією, від дотримання якої безпосередньо залежить результат: достовірний й повна інформація про осіб, які вчинили злочин, та обставини кримінального правопорушення, що розслідують.

Перший розділ «*Загальна характеристика техніко-криміналістичних досліджень та їх місце у розслідуванні злочинів*» присвячено визначенню поняття, ознак і різновидів техніко-криміналістичних досліджень. У ньому висвітлено взаємозв'язок різновидів техніко-криміналістичних досліджень в історичній ретроспективі, стан наукового вивчення досліджуваної проблематики, а також структуру техніко-криміналістичних досліджень і їх місце в теорії та практиці розслідування злочинів.

У другому розділі «*Наукові основи техніко-криміналістичних досліджень*» окреслено предмет й об'єкти техніко-криміналістичних досліджень, розкрито їхню класифікацію та завдання, які вони вирішують. Автор обґрунтовує, що повторюваність, незмінність (сталість) об'єктів зазначеної категорії, якими є типові матеріальні сліди злочину, обумовлює створення типових техніко-криміналістичних методик їх дослідження. Типізація стосується завдань і мови техніко-криміналістичних досліджень. Тісний взаємозв'язок об'єктів, кінцевих завдань і методик

(методів), чітка послідовність розв'язання проміжних завдань, на думку автора, є важливим чинником обґрунтування того, що ці дослідження є цілісною технологією. Водночас мова техніко-криміналістичних досліджень також є одним із системоутворюючих елементів їх технології, оскільки попри значну кількість суб'єктів техніко-криміналістичних досліджень та, власне, різновидів останніх, їх мова є єдиною незалежно від етапу технології дослідження. Окрім цього, у розділі детально розглянуто суб'єкти техніко-криміналістичних досліджень, окреслено дійсну проблематику в цій сфері та надано пропозиції щодо її вирішення.

Третій розділ «*Методологія техніко-криміналістичних досліджень*» присвячений методологічним засадам техніко-криміналістичних досліджень, а також методам і методикам окремих різновидів таких досліджень. Автор визначає поняття методології техніко-криміналістичних досліджень, окреслює її рівні, взаємозв'язок між ними, її важливість як для теорії криміналістичної техніки, так і для безпосереднього дослідження об'єктів. Окрім цього, у розділі досліджено методи та методики, які на сьогодні застосовують у цій сфері, визначено пов'язані з цим проблеми, а також запропоновано шляхи їх розв'язання.

У четвертому розділі «*Правове, інформаційне та технічне забезпечення техніко-криміналістичних досліджень*» розкрито недоліки нормативно-правового забезпечення проведення окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень, наведено рекомендації з удосконалення чинного законодавства й відомчих наказів та інструкцій, сформульовано поняття інформаційного й технічного забезпечення техніко-криміналістичних досліджень, визначено їхній стан та наявні недоліки, а також надано пропозиції з удосконалення даних складових забезпечення техніко-криміналістичних досліджень.

П'ятий розділ «*Праксеологічні основи проведення техніко-криміналістичних досліджень*» стосується питань удосконалення організації проведення окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень, проблематиці використання їхніх результатів у розслідуванні злочинів, а найважливіше – обґрунтуванню технологічного підходу до проведення техніко-криміналістичних досліджень. Переконливим є висновок автора, що техніко-криміналістичні дослідження є цілісною технологією, яка містить низку послідовних і взаємопов'язаних етапів: пошук слідів кримінального правопорушення, їх огляд та попереднє дослідження, перевірку за криміналістичними обліками й проведення криміналістичних експертиз, які, на думку автора, є різновидами техніко-криміналістичних досліджень. Дотримання запропонованої технології є запорукою виконання

основного її кінцевого завдання – отримання під час кримінального провадження нової інформації щодо обставин злочину.

Беззаперечною перевагою монографії є те, що її результатом, окрім удосконалення теорії криміналістичної техніки, стало ще й розроблення корисних для слідчої практики пропозицій. Так, В. В. Арешонков у співавторстві створив комп'ютерну програму «Автоматизована інформаційно-пошукова система «Стрілецька нарізна вогнепальна зброя та патрони до неї»», лінійку трафаретну криміналістичну для огляду місця події, контейнер для об'єктів біологічного походження, шаблон для визначення різновиду патрона до нарізної вогнепальної зброї за стріляною гільзою тощо.

Варто акцентувати й на пропозиції автора щодо внесення змін і доповнень до законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, якими регламентовано організацію та безпосереднє проведення техніко-криміналістичних досліджень під час кримінальних проваджень.

Однак, як і в будь-якій важливій науковій роботі, у монографії є дискусійні положення. Так, автор дотримується традиційного підходу до системи криміналістичної техніки та залучає до неї як складовий елемент криміналістичні експертизи, а різновидом техніко-криміналістичних досліджень вважає експертні дослідження. Отже, проігноровано існування спорідненої з криміналістикою, але окремої прикладної юридичної наукової галузі – судової експертології, яка є науковим підґрунтям усіх без винятку судових експертиз. Водночас варто зауважити, що, по-перше, експертні дослідження потребують якісно іншого рівня знань й умінь, які мають суттєві відмінності від техніко-криміналістичних, по-друге, зважаючи на інтеграцію знань, термін «криміналістичні експертизи» має більш історичне, ніж наукове значення, по-третє, сучасна система криміналістичних експертиз побудована не стільки на положеннях криміналістичної техніки, скільки на адміністративних підставах. Так, перелік криміналістичних експертиз наведено в Інструкції Мін'юсту (Наказ № 53/5 від 08.10.1998), але протягом багатьох років його було неодноразово змінено. Отже, як на думку рецензента, так й інших фахівців в галузі судової експертології, криміналістичні експертизи (дослідження) не повинні належати до системи криміналістичної техніки.

Проте висловлене зауваження є думкою рецензента і стосується складної сучасної проблеми, навколо якої відбувається дискусія в науковому середовищі.

Загалом монографії властива наукова новизна, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та прикладними аспектами різних видів техніко-криміналістичних

досліджень. Ця робота буде корисною для науковців, працівників правоохоронних органів та експертних установ, а також адвокатів і суддів.

Монографія В. В. Арешонкова «Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів» є комплексною, фундаментальною науковою працею, виконаною на актуальну тематику, в межах якої висвітлено теоретичні,

правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень, які здійснюються під час розслідування злочинів. Дана робота є вагомим внеском у розвиток вітчизняної криміналістики та, безперечно, є підґрунтям для подальших наукових розробок аспектів висвітленої проблематики.

Рецензія надійшла до редколегії 31.08.2020

Shcherbakovskiy M. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Procedure, Criminology and Expertise of the Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1990-1231>

Theoretical and Practical Principles of Technical Forensic Research in the Investigation of Crimes

Review of the book: Areshonkov V. Technical forensic research in the investigation of crimes : monograph. Kyiv : Maslakov, 2020. 584 p.

УДК 340.12:316.3:316.774:004(477)

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Особливості, актуальні тенденції та перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні: філософсько-правовий вимір

Рец. на кн.: Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства : монографія / за наук. ред. М. В. Костицького. Київ : Логос, 2019. 346 с.

Понад півстоліття проблеми інформації та інформаційного суспільства є актуальними для наукової спільноти. Відповідну проблематику почали висвітлювати інженери й військові, інтенсивно вивчали зазначену тему фахівці з точних і природничих наук, а згодом підхопили естафету досліджень у цій сфері вчені-гумантарії, зокрема юристи. Важливим напрямом наукового пошуку стало дослідження інформаційного права в межах теорії держави і права в сімдесятих роках минулого століття.

Зазначимо, що на кафедрі філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, яка 2021 року відзначає свій столітній ювілей, донині працює науковець, який одним із перших у колишньому Радянському Союзі застосував інформаційний підхід у кримінології, – науковий редактор рецензованої монографії академік Михайло Костицький. Так, 1978 року він захистив кандидатську дисертацію «Інформаційне забезпечення профілактики злочинів (за матеріалами Української РСР)», а 1980 року опублікував монографію, присвячену розв'язанню цієї складної проблеми. Логічно, що саме він став науковим консультантом автора дисертаційного дослідження «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

У новому тисячолітті, у період становлення незалежності української держави питання інформації та інформаційного забезпечення соціокультурних процесів знову стали актуальними. За цією тематикою написано чимало статей, опубліковано декілька монографій, захищено низку дисертацій. Характерно, що Н. Кушакова-Костицька теж захистила кандидатську дисертацію «Конституційне право на інформацію в Україні» 2004 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Слід зауважити, що попри те, що робота стосується конституційного права, авторка висвітлює також питання теорії держави і права, правової

компаративістики й філософії права, що визначило напрямок майбутнього наукового пошуку й загальний характер запропонованого в наступних розвідках підходу.

Свідченням наукової цінності зазначеного дисертаційного дослідження Н. Кушакової-Костицької є факт, що й дотепер українські та іноземні вчені цитують текст дисертації авторки, певні висновки та положення з її наступних монографічних досліджень, які раніше вже були прорецензовані на кафедрі філософії права та юридичної логіки НАВС, де виконувалася робота, а також посилаються на низку інших її наукових публікацій, зокрема опублікованих в іноземних періодичних виданнях з імпаکت-фактором, внесених до міжнародних наукометричних баз.

Рецензована монографія Н. Кушакової-Костицької є ґрунтовним, серйозним й оригінальним творчим доробком, який окреслює ключові питання розвитку інформаційного суспільства в контексті законів життя соціуму, корпоративних норм і нормативно-правових актів, взаємозв'язку різних форм суспільної свідомості, зокрема моралі та права.

Таким чином, існують різні підходи до розв'язання проблем інформаційного суспільства, що спричинило в науковій спільноті неузгодженість щодо низки питань, які в умовах сьогодення набули всезагального й глобального характеру. Їхня роль значно зросла, адже ні природничо-науковий, ні альтернативний підходи не дають змоги визначити, що таке інформаційне суспільство. Насправді це складне завдання може виконати лише філософія як наука з найбільш загальним предметом. Водночас лише філософія права як метаправова дисципліна здатна системно й комплексно висвітлити проблеми правового регулювання розвитку інформаційного суспільства в широкому культурному контексті.

З іншого боку, практично жодні соціальні проблеми не можуть залишитися поза увагою юридичної науки. Постає риторичне питання: «Яке суспільство може існувати без права?»

Авторка в дослідженні сходиться на найвищий, філософський (точніше, філософсько-правовий) рівень розгляду питань, що дало змогу висвітлити й те, у який спосіб і які саме норми регулюють сьогодні право на інформацію за різних обставин і в різних країнах. Зокрема, Н. Кушакова-Костицька досліджує, як це відбувається в Сполучених Штатах Америки, країнах Європейського Союзу, а головне – як є і як повинно бути в Україні, що зробити для того, щоб наблизити наявну ситуацію до належної та ідеальної моделі.

Рецензована монографія складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел. Розглянувши історіографічну та методологічну базу дослідження (зокрема, що дуже позитивно характеризує рецензовану роботу, в окремому підрозділі 1.3. – міждисциплінарний підхід до дослідження інформаційного суспільства), авторка здійснює ґрунтовний філософський аналіз концепції інформаційного суспільства, характеризує регіональні та глобальні особливості розвитку інформаційного суспільства, висвітлює його правові й законодавчі засади, а також окреслює перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні. У роботі зазначено, що формування інформаційного суспільства в країнах – колишніх республіках СРСР через істотні відмінності в їхніх організаційних укладах і рівнях розвитку економічного, технологічного, інноваційного й інформаційного секторів суттєво відрізняється від країн Західної Європи, США та Японії в умовах ринку. Але останні десять років спостерігаємо тенденцію до збалансування певної «цифрової нерівності» цих країн. Крім того, наявні суттєві набутки щодо використання ІТ в усіх сферах їхньої життєдіяльності, суттєвий розвиток цифровізації та інформатизації суспільно важливих процесів.

Авторка висвітлює, яким є право на інформацію в теорії та практиці становлення інформаційного суспільства, якими є особливості законодавчого регулювання права на інформацію, наводить порівняльний аналіз урегулювання права на інформацію, окреслює питання обмеження права на інформацію та демонструє, як реалізовано право на інформацію в мережі Інтернет. У тексті монографії прослідковуємо перехід від філософсько-правових і загально-теоретичних аспектів інформаційного суспільства та права в ньому до порівняльного аналізу сучасного права і чинного законодавства, а далі – до перспектив інституалізації права на інформацію з огляду на розвиток мережі Інтернет. Така логіка викладу матеріалу дає змогу чітко зрозуміти, на якій саме інформації хотіла акцентувати Н. В. Кушакова-Костицька, та свідчить про переваги стилю мислення авторки, яка за першою освітою є фахівцем у галузі інформатики, відтак

добре знається й на технічній стороні висвітлених питань, має власний погляд на практичні аспекти проблематики.

Звичайно, розглядаючи право на інформацію, Н. Кушакова-Костицька, з одного боку, могла б детальніше його висвітлити в окремому розділі, а не лише з огляду на аналіз права в інформаційному суспільстві. Але загалом авторка знайшла головні ланки того ланцюга проблем, розглянувши які, вона змогла розв'язати й інші проблемні питання, пов'язані з інформаційним правом і правом на інформацію, а головне – визначити філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства загалом і в Україні зокрема.

Щодо подальших наукових досліджень, то, на наш погляд, варто було б у рецензованій монографії більше акцентувати саме на філософських аспектах права на інформацію в теорії та практиці становлення громадянського суспільства. Вартий уваги підрозділ, у якому окреслено психологічні проблеми формування інформаційного суспільства, тож надалі висвітленню цих питань слід присвятити окремий розділ, а також докладніше проаналізувати націєбезпечно-знавчі аспекти проблематики в контексті геополітичних викликів, які є нагальними для українського суспільства та держави.

Водночас у рецензованій монографії Н. В. Кушакової-Костицької, як і в попередньому монографічному дослідженні, розгляд проблем розвитку інформаційного суспільства чи не вперше в українській філософсько-правовій науці підноситься на філософський рівень, адже авторка бачить глобальні перспективи законодавчого впливу права на інформацію та демонструє ці перспективи читачам – не лише окреслює особливості й тенденції розвитку інформаційного суспільства, але й робить це у широкому соціокультурному контексті, враховуючи сучасні реалії.

Отже, слід зазначити, що монографія Н. В. Кушакової-Костицької «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства» (2019) за науковою редакцією академіка М. В. Костицького виконана на високому теоретичному й методологічному рівнях, може стати в пригоді не лише філософам права, але й соціальним філософам, психологам, юристам, політологам, фахівцям у галузі інформаційних технологій, науковцям та здобувачам вищої освіти – курсантам, студентам, слухачам, ад'юнктам й аспірантам, докторантам, які вивчають інформаційне право, ІТ-сектор і досліджують право на інформацію, а також усім, хто цікавиться особливостями, тенденціями й перспективами розвитку інформаційного суспільства, глобальними соціальними, культурними й філософськими аспектами цієї проблематики.

Рецензія надійшла до редколегії 19.10.2020

Kravets V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Features, Current Trends and Prospects for the Development of the Information Society in Ukraine: Philosophical and Legal Dimension

*Review of the book: Kushakova-Kostytska N. Philosophical and legal principles
of information society development : monograph / for science. ed. M. Kostytskyi.
Kyiv : Lohos, 2019. 346 p.*

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Конкурс на кращу наукову, науково-технічну та профорієнтаційну продукцію в апараті МВС,
територіальних органах, закладах, установах і підприємствах,
що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, у 2020 році

ДИПЛОМ

II ступеня

*у номінації «Наукові видання
(монографії, науково-практичні коментарі тощо)»*

нагороджується

Національна академія внутрішніх справ

за монографію

**«Філософсько-правові засади
розвитку інформаційного суспільства в Україні»**

(авторка Н.З. Кушаківа-Костицька)

Міністр внутрішніх справ України

16 жовтня 2020 року

Арсен АВАКОВ

ОГЛЯД КОНФЕРЕНЦІЇ

УДК 340.12:159.9.01

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

VIII Всеукраїнська конференція «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права»: запроваджена академією традиція триває в сучасних умовах

26 листопада 2020 року на базі Національної академії внутрішніх справ за ініціативою та активною участю кафедри філософії права та юридичної логіки, кафедри юридичної психології, Всеукраїнської асоціації філософії права і соціальної філософії, відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності було проведено традиційну, уже восьму, Всеукраїнську науково-теоретичну конференцію «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права».

Цікаво, що за тиждень до цього, 19 листопада міжнародна спільнота традиційно відзначала Всесвітній день філософії, а профільній кафедрі виповнилося 40 років від дня заснування.

З вітальним словом до учасників конференції з понад 30 закладів вищої освіти, науково-дослідних та інших установ з усієї України звернувся перший проректор академії доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України полковник поліції Станіслав Гусарев, який побажав учасникам форуму досягти мети – служіння істині, сприяти вирішенню актуальних питань правової та відомчої науки, акцентував на важливості ґрунтовної методологічної підготовки сучасного юриста, дослідженні метаправових підстав права.

Ідейним натхненником філософсько-психологічного форуму незмінно був засновник наукової школи філософії права академік Михайло Костицький. Саме з його доповіді розпочалася робота конференції, цього разу – «Про джерела етичності права», у якій було окреслено специфіку та межі філософсько-правової рефлексії, загрозливий розрив між увагою в теорії права до його цінностей та визначальною роллю формальних елементів у юридичній практиці.

Історія зазначеного наукового форуму розпочалася з проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на пострадянському просторі» 2005 року. 40-річний ювілей кафедри, наближення знаменної дати – 100-річчя

Національної академії внутрішніх справ засвідчують непересічність зустрічей особистостей у науковому житті, лідерство й натхнення в науковій творчості.

Цьогоріч наукова комунікація пройшла на двох панелях: «Філософські та методологічні проблеми права» і «Психологічні аспекти правової теорії та юридичної практики». Конференція об'єднала навколо пошуку сучасних смислів і розв'язання проблематики права близько сотні учасників з Києва, Харкова, Дніпра, Львова, Тернополя, Хмельницького, Чернівців та інших міст: від засновників наукових шкіл – до початківців, від теоретиків – до практиків, від академіків – до магістрантів.

Модератор заходу доктор філософських наук, професор Олег Гвоздік обґрунтував відмінність понять «правник» і «правознавець», окреслив місію кафедри як культивування духу права, розвиток правової методології та юридичної логіки.

Професор кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор Сергій Максимов не лише зазначив класичні й сучасні рефлексії щодо зв'язків економіки та права, але й презентував черговий номер фахового наукового журналу «Філософія права і загальна теорія права».

Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри юридичної психології НАВС Олена Кудерміна привернула увагу наукового зібрання до перспектив корекції чинних стандартів юридичної освіти для посилення гарантованості включення світоглядних і психологічних компетентностей, дефіцит яких унеможливорює формування особистості сучасного професіонала.

Завідувач кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор Сергій Меленко

окреслив вплив правового позитивізму на процеси розвитку давньоримської держави та права.

Професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова, доктор юридичних наук, професор Вікторія Вовк присвятила доповідь трендам правового життя сучасності, а також запросила на всеукраїнський науковий форум, присвячений цим новітнім тенденціям.

Селекція тематики та проблем, висвітлених на конференції, пов'язана як з розвитком традиційних напрямів наукового пошуку, так і з новітніми викликами, загрозами й трендами правового буття – пандемією, диджиталізацією, глобалізацією, інформаційними війнами, захистом національної безпеки України, зокрема її світоглядного виміру, гендерною політикою, транзитивним станом українського права.

Надзвичайно цікавими були виступи заслужених професорів, адже авторитетні науковці вміють здивувати сміливим поглядом на проблему, застосуванням міждисциплінарного підходу, майстерністю обґрунтування висновків. Молоді науковці здійснили апробацію власних здобутків, отримали досвід наукової презентації та дискусії. Причому багато хто не міг залишитися осторонь висвітлення філософсько-правових проблем, попри чітко визначений регламент наукового форуму.

Підсумовуючи роботу конференції, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки підполковник поліції Віталій Кравець висловив сподівання, що осмислення змістовних наукових новацій і події наукової комунікації стануть запорукою збагачення й оновлення контенту навчальних програм здобувачів вищої освіти в галузі права, нового порядку проведення круглих столів та інших наукових заходів, а також поштовхом до подальших філософсько-правових досліджень.

Учасників конференції запрошено до опублікування результатів їхніх досліджень у фаховому академічному науковому журналі «Філософські та методологічні проблеми права», який включено до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б». Журнал індексується в українських і міжнародних наукометричних базах і пошукових системах, а також отримав диплом Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання 2020 року.

По завершенню конференції учасники висловили слова подяки керівництву академії за високий рівень організації заходу та зібрання асоціації, гостинну й творчу атмосферу проведення наукового форуму, а також сподівання на подальший розвиток наукової співпраці в галузі філософсько-правових і юридично-психологічних досліджень в стінах Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали надійшли до редколегії 27.11.2020

Kravets V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, v
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

8th All-Ukrainian Conference «Philosophical, Methodological and Psychological Problems of Law»: the Tradition Introduced by the Academy Continues in Modern Conditions

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044) 520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections* by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Філософські
та методологічні
проблеми права**

**2
(20)
2020**

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2020
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 9,75
Ум. друк. арк. 9,07
Вид. № 36/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(20)
2020

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 21st, 2020
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 9,75
Simulated publisher's pages 9,07
Edition No. 36/II
Circulation 50